

JRC Vikerkkaar *aug.*

8/1995

Luffa

PEETER SAUTER jälle Vikerkkaares: "Kõhuvalu". **PRIIDU BEIERI** feministlik poem. **TRIIN SOOMETSA** luuletused, Jaanus Adamsoni jalutuskäik Freudi kõrval Soometsas. Noore Tammsaare ja vana Tõnissoni kannatused. Eestlased kriminullide autorite ja tegelastena. Rein Ruutsoo väitleb oponentidega. Mati Kütt pahvib Magritte'i piipu.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 10. aastakäik.

August 1995. Nr 8

Sisukord

Artur Alliksaar *Viis minutit viimistletud viisakust* 1

Priidu Beier *Katkendeid poeemist "Ada Piirlup"* 2

Peeter Sauter *Kõhuvalu* 6

Triin Soomets *Luulet* 27

Art Leete *Läbi öö* 29

Lambanahksed vestid 31

Tõnu Kaalep *Piibu ilmumine rahvale* 36

Jaanus Adamson *Freudiga Soometsas: nauding ja hävitamine* 40

Loone Ots *Noore Hanseni kannatused* 49

Rein Undusk *Maa määratlemise katse* 60

Dixi

Carl Gustav Ströhm *Tähtpäevad igal aastal* 65

Elav ajalugu

Lembe Hiedel *Loomingu Raamatukogu alaeast III* 67

Vaatenurk

Paavo Matsin *Sundimatult, inglitest* 75

Karl Martin Sinijärv *Mulje eesti kirjandusest* 76

Tõnu Kaalep *Pintsaklipsu Herostratos* 77

Tarmo Vahter *Juurdlust toimetab kliše* 78

Kaleidoskoop

Jana Porila *Smiley eestlased* 80

Foorum

Henn Käärrik *Legitiimsus, rahvusriik, kodanikuühiskond* 82

Rein Ruutsoo *Vaevaline tee memuaristikast ajaloo uurimisse* 83

Kujundus: Jüri Kaarma.

Esikaanel: Mati Kütt oma piipudega. 1995

Tagakaanel: Mati Kütt. 1995.

ARTUR ALLIKSAAR
Viis minutit viimistletud viisakust

Ei tea, kas oled tüdruk, lits või ime,
kuid tean, et sinuga on ülihea,
kui õhtu tulles on me tuba pime
ja sina avad naudinguterea.

Ei uuri ma su püksilõiget, nime,
ei sinu soeng mind vaimustusse vea.
Kuid, teineteist et meie kompasime,
Euroopa kaua mäletama peab.

Me kaardusime teineteise kaisus,
mu pihu alla sattus sinu naisus
ja välja kutsus kauni häbiteo.

See oli päiksepaistelisel sorav.
Ma karglesin su kaevul nagu orav
ja paika panin surematu eo.

(Kirjandusmuuseumi käsikirjast.)

PRIIDU BEIER

Katkendeid poemist "Ada Piirlup" (1981–1995)
Pühendet Eesti mees- ja naisfeministidele

Liig julgelt

Liig julgelt ennast värvin mingin
ses eas mis kuulutatud tabuks
ja oma armastust vaid kingin
noormeestele kes endatapuks

mu pärast valmis armuuiimas
noor kirk mind valgustagu säras
ses ilmas väikekodanlikus tuimas
üks ometi on arust ära

Ning koopas

Ning koopas tule juurde
kükitada maha
ja heita endalt kogu
tsivilisatsioon
kas on siis loodusele
inimene kroon
kui sellel kohal istuda
võib vaid metsloom
küll minagi kui emakaru
jõuraks
ja toidumuret poleks mingit
lõunaks
vaid korjaks pähkleid jõhvikaid
ja seeni
mis raviksid mu tusameelt
migreeni
kõht täis
siis otsiks tuld su veresoonis
noor kohkunud Adonis
või ainult unes näis...

ja ainus raamat mida
loeksin seal kuuvalgel
veel oleks mõtteis eos mul
veel peas mul püsiks algel

Kas lepiksin

Kas lepiksin ka armastuses vanuigi
ma mingi koleda ja närtsind kehaga
mis kuulub mehele kes eritades higi
mind ärritab vaid oma laibalehaga

ma kes nii palju ilu enda ümber hoidnud
ja hardalt imetlenud portselanserviise
mu vaasides on astreid krüsanteeme loitnud
ja hinges kõlanud ekstaatilisi viise

ah ihkan rosinaid ja mitte kuiva tangu
ning paradiisiõunu maitsta soovib meel
kui ometi nii mõnigi noor kutt käevangu
mul ise tahab ennast lüüa veel

Sult palun

Sult palun ühte rahune nüüd kallis
kõik maha suru endas tungid sa
mis võluvast võib leida juuste hallis
kust lahkunud on lokitangid ja

nad kasvada ma lasen õlgadeni
nii ülekullatuna koidikust
siis kõnnin Mustveest Kallasteni
ja ikka kohtan teel mõnd Oidipust

Sa alles

Sa alles küpsemise õrnas eas
kes oma jumalaks peab džiiine
võid imetleda virvarr peas
ka daame vesinikblondiine

liig häbelik et üles tunnistada
saaks neile sa suu sisse
vaid uneled suurt sulnist jada
korsetitatud tisse

Mis võluda

Mis võluda võib sind küll minus
et rääkida neid rumalusi
võid oma nooruslikus himus
mis kummardab väärjumalusi

kas pimedas ei näe mu nägu
täis kortse hoolimata mingist
ah põgene sa noor ja nägus
mu voodist nagu piinapingist

Ta tasa

Ta tasa liugleb põrandale maha
must rinnahoidja häbitu ja hull
sa tervenisti endale mind tahad
mis selle vastu olla võiks küll mul

mis sellest et käid alles koolis
kuid tütarlastega sul puudub klapp
las sinu hinge trööstib toolil
mu kombinee nii ahvatlev ja napp

Veel viivitada

Veel viivitada enne liitu
mis kroonib meie kahte suud
siin pargis toimumas on salariitus
pealtvaatajaiks vaid põõsad puud

siin ühtki inimest ei ole kuskil
ma püüan olla emalikult õrn
kätt raugelt hoides sinu musklil
mul väriseb kuldsõrmusega sõrm

käes august juba õhtuti on kõhe
ma sooja otsin nüüd su arast peost
sest kleidi juures domineerib lõhe
kust välgub reis kui suur küps kunstiteos

Rind õõnes

Rind õõnes magusaimast valust
sa silmad kinni minus ulpides
kord haarad rindadest kord jalust
justnagu õõtsuvatest tulpidest

siis sõrmed takerduvad reide
kus verepiiskadena tripid
(ah õnnistatud leide!)
sa suudlusi täis tipid

Ma vahel

Ma vahel mängin sinuga kui lelu
sul palun avada ja kinni panna nööpe
heameelega sa teeksid seda kogu elu
ja ärkvele jääks terveks ööks me

kuid uusi kanavarbaid kardan nii ma
sa näksid rindu mul veel tärkamata habe
ja imed nibusid justnagu otsiks piima
sind õrnalt kallistan siis piimahabe

Oo sukki

Oo sukki neid mis lõppeda ei taha
ja nende süsimusta kudet
ma kannan sukahoidjas hõberaha
ja silitan su lõual õrna udet

ma kannan kaenlaaugus roosilehti
ja piha ümber siidi mitu keeret
me mängime nii Sophoklest kui Brechti
kuid lõpuks ainult Arnot-Teelet

PEETER SAUTER

KÕHUVALU

Ärkasin. Tuba oli pime. Ma olin voodis üksi. Koridorist kumas valgust. Vannitoast kostis solinat. Keerasin teise külje. Lasin end unne vajuda.

Virgusin. Oli pime, koridorist kumas valgust, vannitoast kostis solinat. Võibolla on peale hakanud, mõtlesin. Tuleks vist tõusta ja minna vaatama, kuidas on. Ma ei viitsinud. Hea oli magada. Magan veel veidi. Panin käe padja alla. Seal oli jahe.

Ärkasin. Toas oli hämar. Jo Jo seisis voodi ääres. Ta tahtis mulle midagi öelda. Vaatasin talle otsa ja ootasin.

"Mul tuleb nii palju." Ta oli erutatud ja ei mõelnud oma hääle peale. "Vaata, muudkui jookseb. Ma istusin poti peal. Ja siis pesin. Mõtlesin, et jääb järele. Hakkas uuesti tulema. Vaata."

Tal olid jalad veidi harkis. Karvad ja reied olid niisked. Tundsin, et pean tõusma. Torkasin käe teki alt välja ja hoidsin seda ta jala peal põlve juures. Jo Jo seisis liikumatult ja vaatas oma märga vittu ja jalgu. Siis vaatas mind.

"Kas valud ka on?"

"Kas sa küsisid, kas mul valud ka on?"

Noogutasin silmadega.

"Mul ei ole valusid."

Tõmbusin voodis kaugemale, tõstsin tekiserva üles ja vaatasin talle otsa. Jo Jo tegi kapiukse lahti. Tõmbas kapisahkli lahti, võttis sealt sidemetepaki ja pakist sideme. Ta pistis sideme endale jalgade vahele ja hoidis seda jalgu kokku surudes kinni. Ta leidis kapist püksid ja tõmbas jalga. Ta kohendas sidet paremini pükstesse.

Jo Jo lükkas kapiukse kinni ja lipsas minu juurde teki alla. Ma võtsin ta kaissu. Mu parem käsi silitas ta selga. Lasin silmadel kinni vajuda. Magada vist enam ei saa, aga natuke saab tukkuda. Jo Jo surus oma pea mu õla ja kaela vahele. Ta juuksed tulid mulle näkku, kõditasid, ja ma ajasin oma pea kuklasse. Jo Jo liigutas oma pead, et ta juuksed mu näolt ära tuleksid. Puhusin üle oma näo ja viimased karvad lendasid sealt minema.

Katsusin suurt kõhtu. See tundus pehme. Mõtlesin läbi poolune, et kui Jo Jo mu ees seisis, oli kõhu kuju nagu sama mis ikka, laps polnud alla langenud. Aga võibolla ei saanud ma aru, palju ma neid kõhtusid näinud olen, ainult ühte enne seda. Ja kui veed tulevad ära ja valud ei hakka, tuleb sünnitus kunstlikult esile kutsuda. Kas Jo Jo teab seda? Ah, ükskõik. Mida vähem ta muretseb, seda parem. Esimene sünnitus. Titt võib ööpäev otsa läbi emakakaela ronida. Mida hiljem Jo Jo sinna haiglasse konutama läheb, seda parem.

Jo Jo tõmbas ennast ettepoole konksu ja pingesse ja jäi nii mõneks ajaks. Valud? Peaks vist kella vaatama. Vaatasin. Oli pime ja ma ei näinud seiereid. On see kuskil üks läbi?

Peab tõusma. Silitasin Jo Jod ja ajasin ennast üles. Läksin kõrvaltuppa. Susal oli tekk lõuani. Ta hingamist polnud peaaegu märgata ja ta oli ilus. Ma olin alasti ja tundsin toa jahedust. Seisin akna all ja vaatasin kardinapilust tänavavalgustust. Lambid põlesid ja tänav oli tühi. Ma nägin kolme sinakat laternat, neist valgustatud asfaldi ja veidi lund. Seisin ja vaatasin tükk aega, kõik püsis muutumatuna. Mõtlesin korraga, et Susa on silmad lahti teinud ja jälgib, kuidas ma seisan akna all alasti. Pöördusin tema poole. Ta silmad olid kinni. Läksin ja suudlesin teda. Susa ei liigutanud. Mul hakkas külm.

Teises toas oli Jo Jo täpselt endises asendis.

Loputasin vannitoas suud ja vaatasin ennast peeglist. Kusun potti ja tõmbasin vett. Mul ei olnud mõtteid ja mulle ei tulnud isegi pähe, et mul pole mõtteid.

Kuulsin, et Jo Jo oigas vaikselt, ja vaatasin kella. Kakskümmend minutit üks läbi. Lasin ühe puuksu.

Istusin voodiveerel ja hoidsin Jo Jo kätt.

Ta vaatas mulle otsa.

"Valud?"

Jo Jo noogutas.

"Ma lähen varsti helistan kiirabi."

Jo Jo kortsutas kulmu ja raputas pead.

"Kas sa tahad kohe?"

Ta raputas pead.

"Sa ei taha kiirabi?"

Ta raputas ägedalt pead.

"Lähme siis taksoga?"

Ta noogutas.

"Sul raha on?"

Ta noogutas.

"Ma toon siis varsti takso."

Jo Jo näitas silmadega tagatoa poole.

"Jah. Ma ei tea. Kui ma su autoga haiglasse viskan ja kohe tagasi tulen, siis ta võib ehk isegi siia magama jääda. Mis sa arvad, kas sa saad seal üksi hakkama?"

Jo Jo kehitas õlgu. Ma ootasin, kas ta arvab veel midagi. Ta vaatas eikuhugi. Ta tõmbas oma käe mu pihust ja pani mu jalale. Ta hoidis kätt hästi kergelt mu jala peal.

"Jo Jo," ütlesin ma.

Ta vaatas mulle otsa.

"Pole mõtet kiirustada. Ootame tunni ja lähme siis."

Ta noogutas.

"Kas sa süüa tahad?"

Ta raputas pead.

Mulle meeldis ta käsi mu jalal ja ma mõtlesin, et kui ma nüüd ütlen, siis ta võtab käe mu jalalt ära: ootasin paar sekundit, mul oli kananahk ja ma ütlesin siis ikkagi: "Ma lähen teen endale kohvi."

Ta võttis käe mu jalalt.

Ma panin end riidesse. Läksin vannituppa ja ajasin habet. Mulle tundus, et kuulsin teda jälle oigamas, aga ma ei vaadanud kella. Olin võtnud uue *Bic for sensitive skin*'i ja katsusin mitte sisse lõigata.

Läksin kööki. Panin raadio mängima ja vee pliidile. Keerasin raadio kinni, võtsin veekannu pliidilt. Lasin kannu vett juurde ja panin ta uuesti pliidile. Tegin võileibu. Viis pasteedisaia. Määrisin saiale pasteeti ja jälgisin üksisilmi oma käsi pasteedisaia tegemas. Pasteedis olid suured porganditükid ja maitseainepuru. Kas tuleks valude intervalli mõõta? – ei, ei mõõda, ei juhtu midagi. Kolm salaamivorstisaia hapukurgiviiluga, leib margariini ja meega (tegin raadio uuesti lahti), kaks juustuleiba (panin meelega suhu) ja kaks juustusaia. Vesi suhises kannus. Ma vaatasin võileibu laual ja ootasin, et vesi keema läheks. Raadiost tuli väga vaikne heli. Ma ei saanud aru, kas see oli jutt või muusika. Vesi oli keema minemas. Panin kohvipotti kohvi, valasin vee peale ja tõstsin kohvipoti korraks leegi kohale. Kohv kerkis potiservani ja ma keerasin gaasi kinni. Kohvivahtu tõusis üle potiserva ja voolas pliidile. Panin poti lauale, tõstsin pliidiaresti üles ja pühkisin laualapiga pliidi puhtaks. Pesin lappi kraani all. Otsisin kapist termose, panin sinna viis lusikatäit suhkrut ja pigistasin sidrunimahla. Puhusin kohvile peale, et paks põhja läheks, ja valasin termose täis. Vaatasin kella – kümne pärast kaks.

Kuulsin koridorist tõmbeluku häält. Panin tassi tüki sidrunit, kaks lusikatäit suhkrut ja valasin kohvi. Kohv oli liiga tuline, et rüübata. Peaksin Susa üles äratama, tema riietamisega võib aega minna. Jo Jo võib Susa riidesse panna, kui ma takso järel käin. Siis ta ei pea istuma ja mõtteid vceretama. Maitseisin kohvi, see oli liiga tuline. Võileivad olid köögilaual laiali ja ma sättisin nad keset lauda ritta. Laual olid suur nuga, võinuga, sai, leib, margariin, kohupiim, pasteet, salami, juust, suhkrutoos, sidrun sidrunitopsis, lillevaas pajuokstega, soolatoos.

Mul ei olnud isu. Sõin ära kolm pasteedisaia ja juustuleiva. Ma ei mõelnud nende maitsele. Kohv kannatas juba rüübata. Kohv oli hea. Rüüpasin, ja rüüpasin veel.

Panin tassi lauale ja läksin tuppa. Jo Jo oli riides. Ta oli voodi ära teinud ja askeldas mingite kottide ja nutsakutega.

Läksin tahatuppa. Susa magas. Panin tule põlema. Paitasin Susa põske. Ta magas sügavalt. Jo Jo ümises teises toas ja ma läksin vaatama. Ta seisis voodiveeres, kummargil voodi kohal, käed voodil, ja õõtsutas ennast edasi-tagasi. Ta kulm oli kortsus, ta surus hambaid kokku ja ümises. Ta vajus neljakäpuli voodile ja pani pea kätele. Ta jäi sellesse asendisse ja ägises.

Ma läksin tahatuppa ja tõstsin Susa voodist välja. Panin talle päevateki ümber ja viisin ta kööki. Jo Jo oli endises asendis, nägu vastu voodit. Ma ei saanud aru, kas Susa magas või ei. Ütlesin: "Kui pissile tahad, siis ütle."

Jõin tassist sidrunikohvi lõpuni ja loputasin kraani all tassi. Võtsin külmutuskapist piima ja jogurti. Hoidsin Susat vasaku käega süles ja liikusin mööda kööki. Valasin piima oma kohvitassi ja panin piimapaki tagasi kappi. Valasin tassi kohvi ja panin ühe lusikatäie suhkrut. Segasin suhkrut. Susa pilutas silmi ja ma ütlesin: "Kui sul pissihäda on, siis ütle kohe."

"Ei ole mingit pissihäda."

"Hea küll, kui tuleb, siis ütle. Kas sa tahad jogurtit."

"Ei taha."

"Ma panen su toolile istuma."

"Tahan küll."

"Tassid või klaasid."

"Rohelisest tassid."

Valasin jogurtit rohelisse plastmasstassi ja rüüpasin piimaga kohvi.

"Issi, aga väljas on pime."

"Jaa, praegu on öö. Võta võileiba, millist sa tahad."

"Issi, aga miks me siis sööme, kui väljas öö on. Ega siis ei sööda ju hommikusööki, kui väljas öö on."

"Jaa, aga me lähme haiglasse, sest Jo Jo hakkab sünnitama."

"Kas mina lähen ka?"

"Kas sa tahad?"

"Tahan, jaa."

"Siis tuled sina ka, aga see võib seal kaua aega võtta."

"Ma tahan nüüd pissile."

"Mine siis ruttu."

"Aga mul ei ole ju midagi jalas. Ma ei saa ju minna, kui mul ei ole midagi jalas. Kas sa siis ei tea."

"Hea küll."

Võtsin Susa sülle ja viisin kempsu. Koridoris ütles ta: "Oota," ja vajutas kempsutule põlema. Kempsus ütles ta: "Issi, aga arva ära, kes pani kempsus tule põlema?" Ma tõstsin ta põrandale. "Arva, issi."

"Istu ilusti poti peale ja lase soru õigesse kohta ja pühi pärast ära, eks." Lükkasin kaane üles ja tahtsin Susa prilllauale tõsta, aga ta ei lasknud ja ütles:

"Saan isegi."

"Hea küll. Ma olen köögis."

"Aga kas see on poiss või tüdruk?"

"Ma ei tea veel."

"Oota," kuulsin, kuidas piss tuli. "Kui on tüdruk, siis paneme nimeks Jänku. Jänku või Marta, eks issi."

"Vaatame seda asja."

Läksin tuppä. Jo Jo istus tugitoolis, jope seljas, ja vaatas mulle otsa. Tugitooli kõrval oli punnis spordikott, lukk kinni tõmmatud, ja käekott.

Vaatasime teineteist.

"Ma söön lõpuni. Siis ma lähen takso järele. Kas sa paned seni Susa riidesse?"

Jo Jo näitas näppudega: kas sina ja Susa tulete kaasa?

"Jaa, me tuleme mõlemad kaasa."

Ta näitas: kas sina ja Susa olete seal, kui ma sünnitan?

"Jaa. Ma loodan, et nad lasevad meid kõiki sisse. Võibolla saab Susa seal kuskil magada. On sul okei?"

"Mul on okei. Varsti võiks minna."

"Hea küll. Susa pissib praegu. Ma panen meile mõned võileivad kaasa. Kas sul on vastuvõtuosakonna telefon?"

Jo Jo kummardus, võttis kotist märkmiku, tühja paberi ja pastaka. Ta kirjutas numbri mulle välja. Mõtlesin, kas ta on endast väljas või lihtsalt hästi kesken-
dunud.

"Sul on haigekassa kaart ja kõik paberid, mis iganes?"

Jo Jo noogutas.

"Millist taksot sa tahad?"

Jo Jo näitas: mine juba.

Ma võtsin köögisahtlist kilekoti, vajutasin võileivad kokku – üks juustusai sattus kokku pasteedisaiaga, ja panin need kotti.

Võtsin leivakoti ja termose. Läksin ruttu tahatuppa. Pistisin termose ja leivakoti õlakotti ja otsisin pilguga riiulilt. Võtsin raamatu ja pistisin kotti. Tõmbasin käigu pealt jope selga ja keerasin ukse lahti.

Trepikojas, enne ukse kinnitõmbamist, märkasin, et mul oli kott õlal. Mõtlesin hetke ja tõmbasin ukse kinni.

Panin õues suitsu põlema ja astusin taksopeatuse poole. Tänavalaternad põlesid. Tänav oli tühi ja mul oli kerge astuda. Tõmbasin suitsu sügavalt sisse. Ohk oli külm ja ma peaaegu ei tundnudki suitsu maitset.

Eemalt tuli riigitakso. Ma ei peatanud seda. Hulpisin üle lund täis tänava. Putkatuled põlesid. Mõtlesin, kas võtta putkast üks lonku, mu samm läks aeglasemaks. Samm läks uuesti kiireks. Viskasin pika koni hooga hästi kau-
gele.

Peatuses seisis üks Opel-takso, üks riigitakso ja üks erakas. Istusin riigitak-
sosse ja ütlesin aadressi. Juht kordas aadressi. Masin pööras ringi.

"Oodake, sõitke korra tagasi sinna telefoniputka juurde. Ma pean helistama."

"Telefoniputka juurde," ütles taksojuht. Ta oli istmetevahesse pannud paksu pruuni raamatu, mida oli lugenud. Raamat oli pandud nii, et ma ei näinud autorit ega pealkirja kaanelt ega seljalt. Uurisin, kas hind oli kirjutatud vene või eesti keeles. Ei saanud aru.

Tõstsin telefonitoru. Ootasin hetke ja valisin Susa ema numbri. Telefon kutsus ja ma panin toru hargile. Otsisin taskust Jo Jo antud numbri ja võtsin toru. Mõtlesin. Helistasin. Võeti kohe vastu.

"Tere. Ma toon teile nii poole tunni pärast ühe sünnitaja. Ta on kaheküm-
neaastane, looteveed tulid ära ja valud algasid kell üks, see on tal esimene sünnitus, nimi on Jo Jo Laht, ütlen tähthaaval: jott, oo, see on üks nimi, siis teine nimi, jott, oo, ja siis perekonnanimi – ell, aa, haa, tee. Ta on kurt." Mulle tundus mu jutt veider. Teisel pool oli vaikus.

"Esimene sünnitus?"

"Jaa."

"Mis kell valud hakkasid?"

"Kell üks."

"Ja looteveed tulid ära?"

"Jaa."

"Ootame teid."

"Nägemiseni."

Panin toru hargile ja ootasin veel paar sekundit, käsi torul. Putkal olid alumiiniumseinad, aknaid polnud. Panin suitsu põlema ja kiskusin mõned tihedad mahvid. Viskasin koni põrandale ja astusin peale.

Istusin taksosse ja ütlesin aadressi. Taksojuht pani paksu pruuni raamatu istmetevahesse ja kordas aadressi. Ma ei saanud aru, kas tal oli aktsent või ei. Raamat oli istmetevahes nii, et ma ei näinud, mis raamat see oli või mis keeles. Ei saagi teada, mõtlesin.

"Siin?" ütles taksojuht.

"Jaa. Te peate veidi ootama. Ma võtan ülevalt kaks prouat peale."

Ootasin, kas ta ütleb midagi. Ta ei öelnud. Vaatasin taksomeetrit. See näitas juba üksteist krooni ja ma mõtlesin, kui palju sünnitusmaja-ots minna võib. Kuuskümmend või seitsekümmend. Ja kui tagasi ka, siis üle saja. Taksojuhi käsi oli raamatu peal, aga ei liigutanud seda. Tegin ukse lahti ja läksin välja.

Jo Jo tõmbas Susa kombinesooni lukku kinni ja vaatas mu poole üles. Ta tõmbas luku poolde vinna ja hakkas salli panema. Susa krabab salli oma kätte ja proovis seda ümber kaela vedada.

"Tee palun kähku," ütlesin ma.

"Kas Jo Jo on haige?"

"Ei. Ta hakkab sünnitama."

"Tal kõht ju valutab. Sellepärast valutabki," seletas Susa.

Ma panin oma koti põrandale, panin Susa tunkede lahtijäänud nööbi kinni, tõmbasin salli sirgu ja kombinesooniluku lõpuni kinni. Jo Jo seisis liikumatult. Käekott oli tal käes ja spordikott ukse kõrval maas. Pidasin oma kotti silmas.

"Issi, aga mutt tuleks ka kaasa."

"Las ta tuleb. Pane ruttu kummikud jalga." Susa juuksed olid sassis. Läksin vannituppa. Võtsin riulilt kammi ja kaks juuksekommi.

"Kas sa jogurtit sõid?"

"Rohkem ei söönud. Ainult enne, kui ma kempsu läksin, sõin."

"Kas sa lähed alla taksosse," küsisin Jo Jolt ja ta raputas pead. Läksin kingi jalast võtmata kööki. Võtsin külmutuskapist ühe avamata jogurti ja panin taskusse. Võtsin sahtlist teelusika ja panin taskusse. Vaatasin köögis ringi. Gaas oli välja keeratud. Vaatasin aknast välja. Takso seisis maja ees, parktuled põlesid. Võtsin köögilaualt leiva ja saia ja panin ära. Panin ära kohupiima, margariini, juustu, vorsti, pasteedi, hapukurgi. Tõstsin sidrunitopsi lauaseriale. Kuulsin, et Jo Jo oigas. Pesin noad ära ja panin kuivama. Jo Jo oigas. Läksin koridori. Jo Jo seisis, ta pea toetus vastu voolumõõtjat, üks käsi hoidis nagist

ja teine oli tugevasti rusikas. Voolumõõtja liikus väga aeglaselt. Susa sikutas ikka alles kummikuid jalga. Ta vaatas Jo Jo poole ja minu poole.

"Tee kähku," ütlesin Susale.

Jo Jo seisis liikumatult. Tahtsin, et ta istuks koridoritoolile. Seisin hetke ja läksin kööki tagasi. Pühkisin lapiga lauda. Raputasin puru lapi seest kraanikaussi. Tegin lapi märjaks ja pühkisin laua veel kord üle. Raputasin lappi uuesti kraanikausi kohal ja lasin jooksvale veel puru ära viia. Mu kingad olid köögi-põrandale jälgi teinud.

"Kindad!" ütles Susa koridoris.

Keerasin valge köögikella üles ja panin kapile. Lasin köögitule ära.

Jo Jo oli kahvatu ja hoidis Susa kindaid käes. Susa seisis ta vastas, jäigad sirged labakäed ette sirutatud. Võtsin Jo Jo käest Susa kindad ja Susa keeras end robotina minu poole. Tõmbasin parema kinda käe otsa. Susa ajas õigel hetkel pöidla püsti. Ma kontrollisin, kas põial on kindapöidla.

"Äär!" ütles Susa.

Toppisin kindääre kombinesoonivarruka kummi alla.

"Korras," ütles Susa.

Panin talle teise kinda kätte. Susa keeras ennast robotina ukse poole. Jo Jo võttis käekotist oma võtmed ja riputas nagisse. Ma puudutasin ta õlga: "Ma võtan su suure koti." Jo Jo läks välja. Susa lükkas oma jäiki kuurobotijalgu ukse poole.

"Piip-piip," ütles Susa ja jäi seisma.

"Mine nüüd."

"Ära siis lükka," ütles ta kuurobotist välja tulles.

"Mis on siis?"

"Mutt!"

Läksin tahatuppa. Vaatasin, kas kingad jätavad veel jälgi. Ei jätnud. Toolil oli hunnikus Susa öösärk. Mutt paistis madratsi ja voodi vahelt. Panin öösärgi kokku ja pistsin padja alla. Lappasin teki kokku ja viskasin voodile. Sikutasin muti madratsi alt välja.

"Mutt läheb kotti," ütlesin Susale.

"Piip-piip," ütles Susa ja hakkas liikuma.

Keerasin ukse lukku ja mõtlesin, kas korteris jäi kõik korda. Susa seisis trepil, käsi püsti.

"Oodatakse!" ütles Susa. Ma andsin talle käe ja me läksime alla.

"Kas sa tahad taksos ette või taha istuda?"

"Kes veel taga istub?"

"Oleneb sellest, kuhu Jo Jo istus."

"Taha."

Tegin taksoukse lahti ja Susa puges Jo Jo kõrvale.

Taksosse istudes vaatasin tahtmatult pruuni raamatut istmetevahes. Raamat oli seal nii, et ma ei näinud, mis raamat see oli. Ma oleksin soovinud, et taksos mänginuks mingi muusika.

Vaatasin tänavaid ja vilistasin hästi vaikselt. Pöörasin ennast Jo Jo poole ja panin käe talle kõhule. Susa pani oma kaks kätt Jo Jo kõhule. Jo Jo vaatas aknast välja. Mulle tundus, et ta pelgab järgmist valuhooгу. Et ta oli valuhooгudest tüdinenud. Ei tahtnud neid enam. Tõmbasin käe ära, vaatasin aknast välja ja vilistasin: "The answer my friend, is blowing in the wind, the answer is blowing in the wind."

"Ma vihkan kiirabi," ütles Jo Jo. Taksojuhi pea nõksatas natuke paremale, kui ta Jo Jo häält kuulis.

Ma vilistasin edasi ja mul oli hea tunne, et miski ei saa viltu minna. Tuleb lihtsalt kõik läbi teha, samm-sammult. Ja ma tahtsin seda teha.

"Ära vilista," ütles Susa.

"Miks?"

"Ega autos ei vilistata."

"Miks?"

Vilistasin edasi.

"Ära vilista!"

Jätsin järele.

Jo Jo toetas käed mu istme seljatoele. See oli jälle valuhooг. Ta püüdis ägada nii vaikselt kui võimalik. Mõtlesin, mida haiglas öelda, et saaks koos Susaga Jo Jo juurde jääda. Ei tea. Ütlen, nagu asi on.

Taksojuht teadis, kuhu sõita. Ta sõitis ümber suure maja. Keerasime kuhugi hoovi ja jäime ukse juurde seisma. Kõik aknad olid pimedad ja uks tundus olevat nii kinni, nagu polnuks seda avatud juba aastaid. Seal oli silt: "Sünnitajate vastuvõtt". Mõtlesin, kas peaks ust kontrollima, enne kui takso ära lasta.

Vaatasin Jo Jo poole. Tal oli nüüd okei. Jo Jo andis mulle oma rahakoti. Maksin taksojuhile ja võtsin oma koti ja Jo Jo koti.

Uks oli lukus. Vajutasin uksekella. Takso keeras hoovist välja, tuled valgustasid korraks hoovi ja põõsaid. Ukse kohal põles nõrk pirn, hoov oli pime. Jo Jo näitas mulle kätega, et ta võib siin keset hoovi jalad laiali ajada, et see on sümpaatne koht. Vajutasin uuesti kella.

"Kas sa unine ei ole," küsisin Susalt.

"Ei ole."

Mõtlesin, et kui me peame Susaga koju tagasi minema, siis tuleb Jo Jolt taksoraha küsida.

Uks läks lahti.

"Tere."

"Teie helistasite ka."

"Jaa."

"Kõik on kaasas, mis vaja? Haigekassa kaart on kaasas?" küsis õde Jo Jolt.

"On küll," vastasin ma.

"Laps on teil ka kaasas?"

"Laps on kaasas jah."

"Ega tema siia ei jää?"

"Ma ei tea. Tal ei ole kuhugi minna."

"Miks te siis last kuhugi ära ei andnud? Tulge sisse."

Õde läks ees. Ütlesin Jo Jole ainult huultega: "Lasevad ikka tuppa sooja."

Õde läks mööda koridori edasi. Jo Jo astus koridoriakna juurde, kummardus ettepoole ja võttis aknalauaservast kinni.

Õde avas eemal koridori otsas ühe ukse ja vaatas tagasi. "Ma jätan ukse lahti," ütles ta.

"Mmm," ütles Jo Jo ja vaatas keskendunult radiaatorit aknalaua all. Ma silitasin ta selga. Susal oli äraolev nägu.

"Mõnus õde," ütlesin ma. "Eriti mõnus."

"Missugune õde," ütles Susa. "Ei ole ju veel mingit õde."

"See, kes meid sisse lasi, on õde, see on tema töö. See sõna tähendab kahte asja. Inimesel võib õde olla. Ja haiglas on ka õde."

"Mmmmm," ütles Jo Jo ja lasi end põlvist lõnksu. Ta surus näppudega aknalauda. Näpuotsad lakitud küünte ümbert olid valged nagu aknalaudki. Ma surusin harali sõrmed talle juustesse ja haarasin pea lähedalt juustest kõvasti kinni. Vahel tegin nii nikkumise ajal. Jo Jo võttis vasaku käega mu käsivarrest ja ütles veel kord: "Mmmmm."

"Laps tahab välja tulla," ütles Susa.

"Ma arvan küll."

"Kas me jääme siia?"

"Vaatame."

"Muidu peab Jo Jo üksi siin olema ja tal hakkab igav."

"Jaa."

Jo Jo ajas end püsti ja hingeldas. Läksime mööda koridori edasi.

Õde istus vastuvõtutoas laua taga akna all. Ta ees oli ajaleht ja käes pastapliiats. Ta lahendas ristsõna. Me tulime sisse ja jäime seisma. Õde kirjutas parajasti sõna ruutudesse ja ta kirjutas sõna lõpuni, enne kui üles vaatas. Ta hakkas mulle meeldima.

"Võtke riided seljast ära."

"Kas ma võin koos lapsega siia jääda?"

"Ma ei tea. Minul on ükskõik. Ma ei tea, kuidas te temaga sünnitusosakonnas hakkama saate. Kas ta unine ei ole?"

"Praegu ei ole. Võibolla saab ta seal mõnes voodis tukkuda. Kui on mõni vaba voodi."

Õde võttis kitlitaskust võtme ja keeras riidekapi lukust lahti. Kapis rippus hulk riideid. Kapitäis sünnitajaid oli juba enne meid kohal. Õde andis meile riidepuu. "Ma viin teid üles sünnitusosakonda, eks te vaadake, mis nad teile ütlevad." Ta andis Jo Jole kitli ja mulle teistsuguse kitli. "Sussid teil on?"

"On." Nägin, et me võinuks saada ka rohelised muuseumisussid. Nendes oleks päris tore sünnitada. Susa vaatas, kuidas me kitleid selga pusisime.

"Mis su nimi on?" küsis õde Susalt.

"Susa."

"Nii. Mina olen õde Aino. Mul ei ole kahjuks nii väikest kitlit, et sulle anda. Kui sa, Susa, tahad magada, siis võid siia voodi peale pikali heita." Laua kõrval oli nari.

Ma sidusin Jo Jo kitli kukla tagant kinni. Jo Jo näitas mulle näppudega, et ta ei taha, et tal vittu raseeritaks.

"Jah, ma tean," ütlesin.

"Teie tulge kõrvalruumi," ütles õde Jo Jole.

Nad läksid teise tuppa ja uks jäi vahelt lahti.

Õde kohmitses mingi riistapuu kalla. "Palun heitke siia pikali."

"Palun rääkige aeglaselt ja nii, et ta näeks teie huulte liikumist. Ta on kurt," ütlesin õele.

Õde pöördus Jo Jo poole: "Palun heitke siia pikali." Ta näitas käega narile. Nari oli kõrge. Jo Jo ronis sinna peale.

Ma aitasin Susal riideid seljast.

"Kas ma võin ka sinna minna?" küsis Susa.

"Ära mine." Otsisin oma kotist Susa susse. Neid polnud. "Jäta oma villased sokid jalga." Võtsin oma kitli seljast, võtsin kampsuni seljast ja panin kitli tagasi selga. Sidusin oma kitli paelad selja tagant kinni ja istusin narile.

Õde plaasterdas Jo Jole traadi kõhu peale ja pani oma riistapuu tööle. See näitas ostsilloskoobil elektrokardiogrammi. Kõver võnkus ekraanil üles-alla ja see oli nagu filmis. Ma olin roidunud ja mul veeres peas aeglasi mõtteid. Kui näeksin kellegi tapmist, siis oleks see ka nagu filmis. Sünnitus ehk ei ole nagu filmis. On see Jo Jo või lapse süda? Vist lapse, kui see on üldse kardiogramm. Susa nõjatus mu vastu ja ma võtsin ta sülle. Millal raseerimisest rääkida? Jo Jo ägises laua peal ja katsus ennast kõverasse tõmmata. Õde patsutas ta kätt ja noogutas talle. Imelik, et kõik on nagu on. Nüüd on siis nii. Ma ei tahtnud seda mõtet. Istusin õe laua ääres ja keerasin lahtise ajalehe laual enda poole. Otsisin, mida saaks ristsõnasse juurde kirjutada. Leidsin. Vaatasin pastapliiatsit laual. Ma ei võtnud seda. Lugesin veel ristsõna. Katsusin meeles pidada, mis ruute ma mõttes täitsin, ja püüdsin nende ruutudega ristuvaid sõnu mõelda.

Susa läks mul süles raskeks. Ta pea vajus lonti. Ma tõstsin ettevaatlikult ta narile pikali. Ta puutus vastu jahedat plastikaati ja haaras mul kaelast. Paitasin ta pead.

"Ma panen sulle oma kampsuni peale." Võtsin ta käed enda kaela ümbert ära. Ta pani pihud kokku ja käed põse alla. Laotasin oma kampsuni talle peale ja pöördusin ristsõna juurde tagasi.

"Mul on vaja pabereid täita," ütles õde mulle teisest toast.

"Jah," ütlesin ma ja mõtlesin ristsõna sõna.

"Mitmes sünnitus?"

"Esimene." Ma ei suutnud sõna välja mõelda.

"Mitmes rasedus?"

"Ma ei tea."

"Mitmes rasedus?" küsis õde Jo Jolt.

"Kolmas rasedus," ütles Jo Jo. Sõna oli – matšeete.

"Esimene sünnitus?"

"Esimene sünnitus. Üks oli abort, üks katkes."

"Mis haigusi olete põdenud. Mis haigusi ta on põdenud?"

"Ma ei tea," ütlesin ma.

"Ma ei tea," ütles Jo Jo. "Tavalisi haigusi. Mumps ja veel midagi. Kollatõbe ei ole."

"Suguhaigused?" Eesti kirjanik oli Teet Kallas.

"Trihhomonoos."

"Millal?" Aedvili oli kapsas.

"Kaks aastat tagasi."

"Kõik või veel midagi?"

"Kõik." Jo, le, mi, ma, so, ra, di, jo. Ra. Või na?

"Millal sünnituse tähtaeg on?"

"Kahe nädala pärast."

"Ja mis kell see algas?" õde tõusis taburetilt ja uuris Jo Jo jalgevahet.

"Kell üks." ütlesin ma.

Mul oli õdus istuda. Ehk istuksime veidi, lobiseksime ja läheksime koju tagasi. Ostsilloskoobil jooksid ühesugused kõverad. Nõel joonistas samad kõverad paberile. Õde sehkendas kraanikausi juures. Jo Jo tõstis pead.

"Ta palus, et ei raseeritaks, kui nii võib."

"Ega ma palju ei võta. Alt peab natuke võtma, aga ülevalt poolt ma jätan kõik nagu on. See laps ju magab teil."

"Ta jäi magama." Näitasin Jo Jole: natuke raseeritakse. Jo Jo lasi pea tagasi narile.

Õde raseeris Jo Jo vittu. Ma ei suutnud enam meelde jätta sõnu, mis ma olin ristsõnasse välja mõelnud. Lükkasin ajalehe laual endisesse asendisse.

Õde keeras kasti peal nuppu ja pilt kadus ekraanilt. Ta rebis väljajoonistatud kardiogrammi ära ja kleepis selle mingite teiste paberite juurde. Ta tõusis ja vaatas Jo Jole otsa. Ta patsutas Jo Jo käsivart ja võttis kleepsudega traadid kõhult. "Tõuske nüüd üles," ütles ta hästi selgelt.

Jo Jo tuli minu juurde. Ma hoidsin ta kätt ja silitasin ta kõhtu. Õde korjas toolilt me riided ja riputas kappi. Ta andis mulle roheline presentkoti: "Pange jalanõud siia kotti." Pistsin kingad kotti ja krookisin kotisuu kinni.

"Ega te joonud ei ole?"

Vaatasin õele otsa. "Ei ole."

"Siis on hästi. Ma arvasin ka, et te ei ole." Ta riputas kingakoti meie riidepuu külge ja keeras kapi lukku. "Võtke oma Susa siis sülle."

Võtsin Susa sülle. Ta ei ärkanud.

"Kolmas korrus," ütles õde.

Seisime kolmanda korruse koridoris, sünnitusosakonnas, laua juures ja vaatasime, kuidas õde vaatas meie pabereid.

"Istuge, mis te seisate." Istusime. Õde vaatas Susat mu süles ja vaatas pabereid edasi.

Meie vastas oli palatiuks lahti. Üks naine lamas kõrgel sünnituslaual, põlvist kõverdatud jalad seina poole laiali, ja vaatas mulle otsa. Sünnituslaua kõrval istus mees, minu poole seljaga. Mees vaatas, kuidas ta naine mind vaatas, ja pöördus siis ringi. Me vaatasime mehega teineteisele otsa. Mehele ei meeldinud, et ma vaatasin.

"Miks..." ütles mees minu poole vaadates. "Aaa," ütles ta naine ja haaras ta käest ja mees pöördus naise poole. Ma tõusin ja istusin kaugemale.

Tuli kaks noort plikat. "Tüdrukud," ütles õde, "viige nad sinna."

"Tulge, palun," ütles praktikant. Tõusime püsti.

"Kas te olete abikaasa?" küsis õde.

"Ei." Susa mu süles oli raske.

"Ahah," ütles õde. Ootasin, kas ta ütleb veel midagi. Ta ei öelnud.

Praktikant seisis palatiukse juures. Jo Jo läks palatisse ja ma läksin talle järele. See oli suur ja kõrge ruum paljude vooditega. Oli kõrgeid nikeldatud sünnituslaidu ja madalaid, lina ja kilega kaetud kušette.

"Las ta heidab pikali," ütles neiu. "Arst tuleb kohe. Laps jääb siia?"

"Jaa."

"Pange ta siia kušetile. Ma toon talle teki."

Ruumis oli hele valgus. Panin Susa pikali ja kotid palatinurka maha. Istusin Jo Jo kušeti kõrvale toolile. Jo Jo vaatas lakke. Ta oli väsinud.

Puudutasin ta kätt: "Tahad võileiba või kohvi?"

Jo Jo raputas pead. "Vett juua," ütles ta.

Palatis oli kraan. Leidsin plastmassist topsiku ja tõin talle vett. Ta lasi mul oma pead toetada ja topsikut hoida. Osa vett voolas tal mööda lõuga alla.

"Hoi a ise."

Jo Jo võttis mu käest topsiku ja jõi ise. Ta võttis mu käe ja vaatas kella.

"Ma ei viitsi enam," ütles Jo Jo.

"Hea küll, lähme siis koju. Sünnita teine kord." Jo Jo vaatas kõrvale ja tal tuli silmadest paar pisarat. Viisin topsiku kraanikausi juurde tagasi.

"Jo Jo," ütlesin, "tahad, ma loen sulle raamatut. See võib sul veel igavene hulk aega võtta. Ole kõva."

"Ma ei jaksa."

"Kui sa püüad, siis on titel kergem. Siis ta ei pea seal kitsas emakakaelas nii kaua pusima."

"Ma püüan siis."

Keegi astus kiiresti ja asjalikult sisse. See oli keemiliselt lakkis, keemiliselt blond paks naine.

"Tere, mitmes sünnitus."

"Esimene."

"Abort on olnud."

"On."

"Mis kell hakkas?"

"Üks."

"Kohe vaatame." Ta võttis pakist kummikinda ja tõmbas kätte. "Nüüd teen natuke haiget." Jo Jo vaatas minu poole ja ma noogutasin. Arst lükkas näpud vittu. Jo Jo krimpsutas nägu.

"Ega tea," ütles arst. "See võib varsti kohal olla. Mina lähen ära valvetuppa. Aga siin koridoris on õde. Nii et mees kutsub, kui on vaja." Ta tõusis ja sikutas kinda käest. Ma kõhklesin, kas tõusta või istuma jääda ja jäin istuma. Arst kadus sama asjalikult ja konkreetset. Märkasin, et üks praktikant oli tal kogu aeg sabas liikunud.

"See oli nagu hea automehhaanik."

"Ma ei ole auto."

"Mis seal nii väga vahet on." Käisin ja tõmbasin Susal teki lõuani. "Ei tea, kas arstil on raskem sünnitada. Ta teab, mis viltu võib minna." Noored tüdrukud tulid mingite kandikute ja nutsakutega. Üks neist pani peotäie väikesi luitunud haiglalindu Jo Jo peatsisse. Jo Jo pani silmad kinni ja lasi pea küljele vajuda, nagu kavatseks ta magama jääda. Astusin tüdrukute juurde, kuigi mul polnud midagi vaja.

"Ma laseksin osa tulesid ära?" Tabasin, et rääkisin hästi vaikselt. Susa magas.

"Palun." Tüdruk läks ise lüliti juurde. Ta klõpsutas lüliteid. Kustutas tulesid ja pani jälle põlema. Nüüd oli ruumis hämar. Tüdruk vaatas mulle otsa, mulle tundus, et huviga.

"Kas nii on hea?"

"Jaa." Mida veel küsida? Ei midagi.

Jo Jo hakkas ägama ja ma läksin ta juurde. Praktikandid lasid jalga. Mulle tundus, et Jo Jo tahtis end kägarasse tõmmata ja ma toetasin teda kuklast. Ta hoidis valusasti mu käest, vaatas lakke ja ägas. Ta punnitas algul kõhulihaseid ja läks siis üleni pingesse.

"Aah," ütles ta, kui see järele andis.

"Hinga sügavalt." Ta hingeldas niigi. "Noh, kas punnid veel või?"

Ta surus oma nina vastu mu käsivart. Tundus, et ta üritas oma häält tagasi hoida.

"Karju, kui tahad." Ta ei vaadanud mu huuli. Ta punnitas ja ägas ja lasi end siis lõdvalt narile. Ta pani silmad kinni ja tegi paari hetke pärast lahti.

"Ma ei jaksa. Ma ei taha."

Vaatasin talle otsa.

"Ma ei jaksa, kui see jälle tuleb. Kas kedagi teist ei ole siin palatis." Ta pööras pead ja vaatas ringi. "Susa on seal."

"Ei ole. Aga ühed sünnitavad kõrvalpalatis."

"Ei saanud aru. Korda."

"Ühed sünnitavad kõrvalpalatis. Üks mees ja üks naine."

"Ahaa. Ma pean sitale minema. Kas sa tead, kus see on?"

"Ei tea. Kas ma lähen küsin?"

"Jaa. Ei, oota, ma tulen ka." Ta ajas end istuli ja otsis nõrkade jalgadega nari alt susse. Lükkasin sussid ta jalgade juurde ja aitasin ta püsti.

Koridoris polnud kedagi. Kõrvalpalatist kostis ohkimist ja uks oli irvakil. Seal liikus inimesi. Jo Jo puukingad klobistasid rahutult koridori kivipõrandal. Paakil uksega palatist kostis hele kisa. Ikkagi oli see filmilik – ja just nii, et näha polnud, aga kuulda oli. Vastsündinu kisa tausthelina oli film.

Jo Jo klobistas edasi ja ma traavisin järele. Koridor oli hämar. Olime nagu spioonid. Veel üks paakil uks. Mingi puhkeruum. Laual poolik kudumistöö. Jo Jo lisas kiirust. Ta jõudis koridori lõppu. Edasi polnud kuhugi minna. Ustel polnud silte. Jo Jo kangutas üht ust. Kuskilt ilmus õde.

"Palun, kus tualett on?"

"Siin ongi. Aga teisest palatist läks see mees vist sinna."

"Jo Jo," ütlesin. "See on kemps. Aga kemps on kinni."

Jo Jo silmad läksid suureks.

"Kas teist kempstu ei ole?" küsisin õelt.

"Siin ei ole. Mis tal siis on?"

"Tal on vaja potile minna."

"Peab ootama."

Kempstust kostis veekolinat, uks läks lahti ja mees tuli välja.

Jo Jo sööstis kempstu. Ootasin.

Läksin tagasi palatisse. Kõrvalpalat oli vaikne. Nägin paakil uksest, et naine oli ikka sünnituslual.

Susa magas. Võtsin kotist muti ja panin ta pea juurde. Kruvisin termosekaane ära, sikutasin punni välja ja valasin kohvi. Harutasin kilest välja ühe saia ja torkasin endale suhu. Võtsin raamatu. Istusin toolile, lõin raamatu keskelt lahti ja lugesin.

"Sellal kui vanamees rääkis, tungis mu kõrvu tugev ja järk-järgult valjenev hääl, mis meenutas tohutu pühvlikarja mõirgamist kuskil Ameerika preerias, ning samal hetkel märkasin ma, et see meremeeste keelepruugis ristlaines ookean meie all muutus kiiresti ida poole suunduvaks hoovuseks." (Mälusin juustusaia ja jõin kohvi lugemist katkestamata.) "Lausa minu silme all omandas vool kohtava..."

Jo Jo paotas ust ja vaatas sisse. Ta tuli sisse ja heitis kušetile.

"Tahad kohvi?"

Jo Jo noogutas. Ta võttis termosetopsi ja rüüpas ja andis topsi tagasi.

"Oh," ütles ta, "ma sittusin püksi." Tal hakkas uus valuhoog. Ta võttis mu käest.

"Katsu vaikselt. Susa magab."

"Oh, ma sittusin püksid täis ja ma ei jaksanud neid pesta. Ma ei teadnud, kuhu neid panna... oh... ma võtsin sita paberiga ära ja panin nad sinna prügikasti."

"Võib-olla sul oleks käpuli parem."

"Aita."

Ta toetus mu vasakule käele ja keeras ennast neljakäpuli. Mul oli paremas käes kohvitopsik ja põlvedel raamat. Jo Jo ähkis ja liigutas end edasi-tagasi.

Panin vasaku käe ta seljale ja vaatasin kella. Kell oli kümme minutit neli läbi. Rüüpasin kohvitopsi tühjaks.

"Ah, ah, ah, ah. Tat-tat-tat-tat," ütles Jo Jo.

Lugesin vaikselt. "Siin tõmbus tohutu, tuhandete kokkupõrkavate voogude haavaarmidest räsitud vetesäng äkki – kerkides, keedes, sisisedes – meeletusse krampi, tiireldes lugematutes hiigelpööristes, ning kõik tuhises ja sööstis edasi ida poole niisuguse meeletu kiiruga, mille vesi omandab üksnes järsult alla langedes."

Jo Jol läks valuhoo üle. Ta lasi end küünarnukkidele – ja ettevaatlikult külili. Jo Jo silmad olid kinni. Vaatasin teda. Kallasin veel kohvi. Ma ei jälginud, mida lugesin, aga lugesin edasi.

"Vee pealispind jäi kuidagi tasasemaks ning keerised kadusid üksteise järel, selle asemel ilmusid teab kust nähtavale tohutud vahuvöödid. Need kaugemale ulatuvad ja üksteisest läbipõimunud vöödid võtsid..."

Jo Jo ajas end püstakile. Ta toetus käele ja vaatas ringi. Ta silmad liikusid kiiresti siia-sinna. Ta pani vasaku käe suule ja ta silmad jäid paigale.

"Mis on, Jo Jo?"

"Okse tuleb."

Tõusin ja vaatasin ringi.

"Kraanikauss," ütlesin ja nägin valge metall-laua all siibrit. Lai madal plekist siiber, valget emailvärvi ja must rant servas. Torkasin siibri Jo Jo ette kušetile ja ta oksendas. Peale esimest okset puhkas ta natuke ja lasi silmad kinni. Maost üleskerkiv okse pani ta keha lainena liikuma, paiskus suust välja ja langes ladinal siibrisse. Jo Jo hoidis siibrit sangast. Siiber hakkas põrandale libisema. Haarasin kinni. Mu parem käsi hoidis ikka termosetopsikut ja raamatut. Jo Jo lasi end kušetile külili. Ta põsk jäi siibriäärele. Vaatasin põrandale. Okset oli maha läinud. Siiber seisis Jo Jo põse all tugevasti. Ma küünitasin ja võtsin peatsist väikese lina ja viskasin okse peale põrandale. Jo Jo tõstis veidi pead ja oksendas veel. Nüüd tuli okset vähem ja see oli täiesti vedel. Jo Jo sülitas mitu korda. Ta ei jaksanud enam sülitada ja lasi ilal suunurgast kaussi voolata. Ta lesis, silmad kinni, ja hingeldas.

Puudutasin ta õlga. Ta vaatas mulle otsa. "Kas okset enam ei tule?"

Ta raputas pead ja nõjatus tagasi.

"Tahad vett või kohvi?"

Ta raputas pead.

"Puhka siis." Ta pani silmad kinni.

Pühkisin põranda puhtaks. Läksin siibri ja kaltsuga kempsu.

Õde istus koridoris. Ta vaatas mind küsivalt.

"Ta oksendas."

Õde tõusis. "Andke see minu kätte." Õde võttis siibrist kinni.

"Ei ole vaja." Ma hoidsin siibrisangast kinni.

"Andke siia, see on minu töö." Lasin sanga lahti.

Õde läks siibri ja lapiga kempsu. Ma istusin koridoridiivanile.

Mõtlesin, et miks ma olen nii kindel, et kõik läheb hästi. Olen kindel või ükskõikne. Aga kui laps sureb? Jah, ei tea. Varem või hiljem sureb ta ju nagunii. Ma sündisin, elan, suren. Ei, see pole see. Ma ei tea oma sünnist ega surmast ega saagi teada. Tean juhuslikke asju. Kas midagi oleks teisem, kui see oleks minu laps? Ei tea. Mis oleks teisem? Miski oleks. Miski oleks teisem, kui suvaline detail oleks teisem. Oleks ma näinud taksojuhi raamatut, oleks ma ostnud ühe lonku, oleks olnud teistsugune ilm. Mis! Lendaks kärbes läbi koridori. On just see. See on just. Just see on. Ja järgmine hetk on just see, mis ta on. Mis järgmine hetk, aega ei ole. Haigutasin. Aega ei ole, aga mis on?, mida siis on? Susa on mu laps ja ma ei tea, kes Susa sündimise juures oli või kuidas ta sündis, nüüd ma olen siin, aga ma võin Jo Jo juurest ära minna ja laps ei näe mind ja ei saa teada, et ma olin siin, kus ta sündis, kus siin?, ta ei tea ka ruumi, ei tea termosetopsikut ega okselappi. Muidugi. Haigutasin. Kus nad suitsu teevad? Mis see teine mees seal kempsus käis? Ja milline termosetopsik on siis, kui ma suren? Ükskõik. Muidugi ükskõik. Kas ta lahendas ristsõna edasi või viskas narile külili? Mis pole ükskõik? Kuidas koheldakse. Nad on head automehhaanikud. Kuidas suhtled. Et jääks hea tunne. Tavaline tegu võib olla täiuslik. Tavaline olemine võib olla täiuslik, kui üldse miski. Ära kasuta selliseid sõnu. See rikub. Kas rikub? Ei tea, miks. Las olla täiuslikkus, surematus, ajatus. See ei tähenda midagi ega riku midagi. Miski ei saa kohustada. Haigutasin. Katsusin suitsupakki. Õde tuli tagasi. Ta andis mulle puh-takspesud siibri.

"Neid lappe teil seal ikka on?"

"Jaa. Tänan."

"Plika tuleb teil."

"Ahah."

Õde istus laua taha. Panin siibri oma jalgade juurde diivani alla.

"Millal ta sünnib?"

"Siis kui sünnib."

"Ta on väsinud."

"See on loomulik. Laps magab?"

"Jaa."

Õde hakkas pabereid täitma. Jätsin siibri põrandale ja läksin kempsu. Lükkasin potikaane üles ja tegin püksiluku lahti. Mul polnudki häda, aga piss tuli ja tuli ja tuli. Piss lõppes peenikese soruga ja mul oli hea tunne, nagu oleksin midagi head ja olulist ära teinud.

Torkasin suitsu suhu ja vajutasin prügikasti jalaga lahti. Püksid olid seal. Pistasin suitsu pakki tagasi ja võtsin prügikastist püksid. Vähene sitt tuli vee all pükstelt maha. Seebitasin ja hõõrusin. Pükstel olid väikesed liblikad ja need meeldisid mulle. Väanasin püksid kuivaks ja vaatasin peeglist oma nägu. Habe ajamata.

Astusin mööda koridori ja hoidsin pükse rusikas. Võtsin mööda minnes siibri ja läksin palatisse. Jo Jo seisis väikese valge metall-laua ääres. Ta hoidis lauajalgadest kinni ja lasi kükki. Kui ta ennast püsti hakkas lükkama, tuli laud

kolinal talle järele. Jõudsin teda toetada, enne kui ta selili oleks kukkunud. Plekist siiber kukkus mu käest põrandale. Jo Jo tõusis, pööras ennast minu poole, naeratas valusalt ja võttis mu käsivartest. Ta pilk keskendus ja ninasõõrmed paisusid. Ta surus hambad kokku. Jo Jo toetus mu kätele, lasi end kükki ja tõusis. Susa mõmises. Jo Jo ninaots oli terav ja silmad kissis ja hambad ristis. Ta hingas pahinal läbi nina. Ta toetus mu kätele, lasi end kükki ja tõusis püsti. Ta pilk libises üle pükste mu peos.

Jo Jo lasi mu kätest lahti, hoidis kätega suurt kõhtu ja komberdas mööda palatit. Ta jalgade vahelt kukkus väike tükk sitta põrandale. Ta peatus sünnituslaua juures ja toetus selle servale. Läksin Susa juurde. Susa oli end külili keeranud ja hoidis mutti kaisus. Korjasin maast siibri ja panin kušeti serva alla.

Jo Jo tuias mööda palatit. Sünnituslaua kõrval põrandal oli väike sitatükk. Laotasin püksid radiaatorile ja vaatasin, kas Jo Jo astub sita sisse. Ta nägi sitta maas ja astus sellest mööda. Ta puudutas asju, millest möödus: puudutas seina, kraanikaussi, teist kušetti, valget metallkappi, väikest kõrget valget lauda, lastekaalu.

Jo Jo võttis kraanikausiservast kinni ja kummardus ette ja ütles:

"Tat-tat-tat-tat-tat." Ta vehkis vasaku käega, ma ei teadnud, kas mulle. Läksin ja võtsin käest kinni. Ta surus laupa vastu kraanikausiserva, lasi end poolkükki ja halises. Panin teise kää talle kaenla alla. Vaatasin Jo Jo juukseid kraanikausis.

Jo Jo ajas end aegamisi püsti ja komberdas kušeti peale. Ta heitis selili ja hoidis jalgu põlvest konksus ja harkis. Vaatasin jalgade vahele. Kitliperse oli sitane. Paljad sääred ja reied olid kõhnad, lõdvad ja väsinud. Võtsin kušeti-peatsist linatüki. Pühin sellega põrandat? Patsutasin Jo Jo kõhna reit. Vitt oli paisunud paksuks, läikivaks ja sinakaks. Sitaauk oli pundunud seest välja. Pühkisin lapiga ettevaatlikult kannikaid ja kannikatevahet. Tõmbasin alt üle väljapundunud sitaangu ja Jo Jo haaras mu käest. Keerasin lapi kokku, vaatasin, kuhu see panna, ja viskasin kušeti alla. Raamat oli lahtiselt põrandal maas. Võtsin voodipeatsist lina ja laotasin Jo Jole tagumiku alla. Vaatasin palatipõrandat ja sitatükke. Jo Jo hoidis kõvasti mu käest. Vaatasin raamatusse.

"...ainustki piiska sellest ei langenud kohutava lehtri suhu, mille sisemus, nii kaugele kui pilk mõõta suutis, oli üksainus sile, särav ja pigimust veesein, umbes nelikümmend viis kraadi horisoni poole kaldu, mis peadpööritava kiirusega üha ringiratast tiireldes paiskas õhku mingi kohutava hääle, pooleldi karje, pooleldi mõirge, mida isegi võimas Niagara kosk iial oma surmaheitluses taeva poole ei saada..."

Uks avanes. Seal oli naine, keda ma polnud veel näinud.

"Kuidas siin läheb?"

Vaatasin talle otsa ja ei osanud midagi öelda.

Naine vaatas põrandale. Ta jäigastus ja võttis kušeti-peatsist linatüki. "Mis te olete siin teinud." Ta korjas maast väikesi sitatükke. "Kodus te ju nii ei tee." Ta võttis uusi linu ja pesi sitased kohad üle.

Ta viskas linad prügikasti. "Hea küll. Te võite ringi käia, aga ärge nii tehke." Ta tuli Jo Jo juurde. "Näidake, mis teil seal siis on."

Ta pehmed käed tõmbasid vitu laiali ja lasid tagasi kokku. Käsi paitas kõhtu. "Nojah," ütles ta, "ärge te mul enam põrandat määrige." Ta vaatas raamatut põrandal.

"Ei," ütlesin ma.

Naine läks välja.

Ma sirutasin istudes jalgu ja sirutasin selga. Korjasin kušeti alt sitase lina, tõusin ja viskasin selle prügikasti. Sitaaugule ja voodile oli veel sitta tulnud. Pühkisin ja panin taguotsa alla uue lina.

Jo Jo lesis selili ja oli äraolev. Tundus, et ta polnud enam väsinud.

Toppisin sitase lina prügikasti, see hakkas täis saama, ja pesin kraani all käsi.

Jo Jo ähkis. Istusin ta juurde. Vitt läks suuremaks, läikivamaks ja sinisemaks.

Jo Jo kael venis pikemaks ja ta ütles: "Ot-ot-ot-ot-ot-ot-ot." Ta pressis, pärak pondus väljapoole ja sealt kukkus sitta linale. Olin rahulik. Mida edasi, seda enam. Jo Jo nägu läks selliseks, nagu ta nutaks, aga ta ei nutnud. Ta ütles: "Ot-ot," hoidis hinge kinni, siis hingeldas. Võtsin ta käest kinni.

Vaatasin raamatusse põrandal.

"Mägi värises jalamini ja kalju kõikus. Viskusin silmili maha ning haarasin ohjeldamatus ärevuses kasinatest rohulibledest kinni.

"See," ütlesin lõpuks vanamehele, "see ei saa olla muud kui Maelströmi veekeeris.""

Jo Jo pigistas mu kätt ja ma vaatasin üles. Ta nägu oli punane ja ta põlved kerkisid kõrgemale. Kannad olid kušetist lahti, varbad puutusid veel vakstut. Ta vaatas mulle pärani silmi otsa: ma naeratasin talle. Tursunud vitu vahel oli väike pragu ja kui ma sealt sisse piilusin, paistis midagi punast ja sinist. See ei olnud pea moodi. Kas kõigepealt tuleb mingi sodi välja? mõtlesin.

Jo Jo vajus tagasi kušetile, lõdvaks. Vitt tõmbus kokku.

"Hinga!"

Jo Jo hingeldas mõned sekundid ja hakkas jälle ähkima.

"Pressi alla! Kõhulihastega!" Vitt tursus üles ja pragu läks veel laiemale. Mis see sealt paistab? Osa lootekesta? "Pressi!" Jo Jo ei jaksanud enam pressida ja lasi lõdvaks.

Võtsin parema käega maast raamatu.

"Kuuskümmend seitse," ütlesin endale leheküljenumbri.

Jo Jo puhkas. Ma keerasin raamatus lehekülje tagasi ja lugesin sealt.

""Peate neist pettekujutlustest üle saama," ütles teejuht, "sest ma tõin teid siia selleks, et teil oleks võimalikult hea ülevaade paigast, kus see sündmus, millest äsja rääkisin, aset leidis...""

Jo Jol hakkas see jälle. Panin parema käega raamatu kokku ja viskasin oma kotile. Mõtlesin, millal neid arste peab kutsuma. Ma ei tahtnud liiga vara kutsuma minna. Tahtsin olla adekvaatne. Jo Jo vaatas ma ei tea kuhu ja ta suu tegi hääletult: "Tat-tat-tat-tat-tat." Näis, et ta oli minetanud kontakti ümbrusega. Ta surus mu kätt kõvemini ja ägas raskelt. Ja veel kord. Ja veel. Pondunud

vitt läks punni. Pooleteist sõrme laiusest praost paistis siniste triipudega punane mass. Jo Jo ägas räigelt.

"Tule välja, väike Maelström, sind on nähtud." Kutsun siis? ei kutsu veel? Oli kerge ja rahulik olla. Pärakust pudenes sitta. Pühkisin perset ja vahetasin perse all lappi.

Jo Jo ägas madalal rämedal häälel. Ma võtsin ta pigistava käe oma käsivarre küljest ja panin kušetiääre külge ja läksin koridori.

Õde kirjutas pabereid.

Kõhklesin, kuidas öelda.

"Sealt hakkab vist midagi välja tulema. Miski paistab."

Õde vaatas korraks üles ja vaatas uuesti paberitesse. "Ahah, ämmaemand tuleb kohe." Ta jätkas kirjutamist.

Pöördusin pooleldi tagasi. Kas peaks midagi? "Ahah, nojah."

Läksin palatisse. Susal olid silmad lahti. Ta hoidis mutti kõvasti kaisus. Jo Jo hoidis kušetiäärest ja ägas rämedalt. Ägamine jäi vaiksemaks, ta lõtvus ja vajus kušetile. Kui nad nüüd tulevad, kas ma tegin siis valehäiret?

"Pissile ei taha, Susa?"

Susa vaatas mind ja ei vastanud.

Uks läks lahti ja mitu inimest tuli kiiresti sisse. Keegi pani kõik tuled põlema. Sisse lükati kanderaam. Sellel oli keegi. Askeldati. Räägiti läbisegi.

"Tulge maha. Kuhu ta läheb? Las ta läheb sinna lauale. See teine sünnitab ka ju siin. Ükskõik. Tulge maha raami pealt! Ma aitan teid. Siin on mees ka, lähme teise laua juurde. Oodake! Nii, tulge nüüd maha. Sinna peale ronige. Saate küll. Noh, noh. Teil on ju kolmas sünnitus?"

"Jah," ütles naine sünnituslaualt, "kaka tuleb."

Läksin Susa juurde. "Kas sa tuled üles või lesid siin natuke?"

Susa haaras mul kaela ümbert kinni.

"Lesi natuke ja hoia mutti."

Jo Jo hakkas jälle pihta. Pühkisin ta perset ja vahetasin persealust lappi.

"No nii," öeldi sünnituslaua juures.

Jo Jo rögises. Vaatasin ta pundunud lillakat vittu. Jo Jo huuled liikusid. Talle tuli lõua alla lott ja näole grimass, siis liikusid huuled jälle. Ta punnitas. Kannad ja kukal olid kušetilt lahti. Rinnad vajusid kahele poole keha ja rindade vahelt oli märg. Seisin, tahtsin midagi teha, ei teadnud, mida. Tõmbasin ta kitlit rindade juurest koomale.

"Korras," öeldi sünnituslaua juurest ja sealt tuli lapsekisa.

Susa surus mutti kaissu.

Jo Jo rögises. Naine tuli kiirel sammul, vaatas Jo Jo vittu ja läks ära. Seisin ja ei teadnud, kas minna Susa juurde või seista Jo Jo kõrval. Kaks naist tulid kiiresti kušeti juurde.

"Pressige," ütles üks, "pressige nüüd."

"Ta on kurt. Rääkige nii, et ta teid näeb, ta loeb huultelt."

"Pressige." Naise nägu kummardus Jo Jo näo juurde ja ta käsi läks Jo Jo kubemele. "Siia pressige. Pressige! Pressige. Hingake. Hingake rahulikult. Pressige. Pressige tugevasti! Pressige."

See oli siiski pea. Ja muu tuli kohe ludinal järele.

Naine hoidis last Jo Jo kohal. "Näed sa. Valmis." Laps oli kaetud valge lootevõide, tumepunase hüübinud vere tükkide ja helepunase verega. Voolik läks talle suhu ja luristas. Voolik luristas ninast. Laps piiksatas.

"Kas ta hingab?" ütles Jo Jo väga valjusti oma kontrollimata häälega.

"Muidugi hingab." Naine vaatas Jo Jole lähedalt näkku ja rääkis valjusti: "Hingab. Tütar. Kõik on korras."

Laps pandi Jo Jole rinnale. Jo Jo vaatas endale rinnale. Ta käed olid õhus lapse lähedal. Peopesad olid lapsest kümne sentimeetri kaugusel. Ta tahtis last katsuda, aga ei söandanud. "Väike," ütles ta häält kontrollides.

Läksin Susa juurde ja silitasin ta pead. Susa sirutas käed minu poole. Võtsin ta sülle. Lapsest Jo Jo kõhul läks vittu valge nabanöör. Naine pigistas näpitsatega nabanööri kinni ja pigistas teiste näpitsatega paari sentimeetri kauguselt kinni. Ja lõikas kääridega näpitsate vahelt nabanööri läbi. Ühed näpitsad jäid Jo Jo kõhu peale, teised ta jalgade vahele.

"Kauss!" ütles naine, "ja nüüd lambi alla ja kaaluma. Kas te kella vaatasite?"

"Mul on kell vale," kohmasin. Ta sai kausi, pani selle vitu juurde ja viskas näpitsad sinna sisse.

"Minge vaadake, koridoris on õige kell."

Laps liigutas kõhul ebamääraselt ja pilgutas silmi.

"Ei karju," ütlesin.

"Ei peagi."

Läksin Susaga teisele poole kušetti. Jo Jo tõstis pilgu lapselt, vaatas mulle otsa ja naeratas. Vitust tilkus välja punast massi. Naine masseeris käega mööda Jo Jo kõhtu vitu poole. Jo Jo krimpsutas nägu.

"Pissile," ütles Susa.

"Me lähme pissile," ütlesin Jo Jole huultega.

Astusin kiirel sammul mööda koridori.

"Kas sa magasid hästi?"

"Jaa."

Kempsuuks tuli lahti.

"Pead vastu?"

"Jaa."

Nööpisin tunked lahti ja sikutasin alla ja sikutasin püksid alla. Tõstsin Susa potile.

"Istud ise?"

"Hoia."

Kükitasin ja hoidsin Susa kaenalde alt.

"Kus su soru on?"

"Oota." Kostis solin.

"Kas laps sündis?"

"Jaa. Sa nägid ju."

"Enam ei ole Jo Jol kõhuvalu."

"Praegu veel on. Lootekest peab kõhust välja tulema. Siis on kogu lugu."

"Mis see lootekest on?"

"Kus sees laps kõhus oli."

"Kas kott?"

"Enam-vähem. Valmis?"

Tõtsin Susa püsti, tegin kõva paberi pehmemaks ja pühkisin väikest vittu. Praovahe oli roosakas.

"Kas on kibe?"

"Natuke on."

"Tuleta kodus meelde. Paneme kreemi."

Tegin näpu kraani all märjaks ja pesin prao puhtaks. Tõmbasin püksid üles. Tõmbasin tunked üles ja nõõpisin kinni. Peab jogurti jopetaskust ära tooma. Ja lusika. Tegin ukse lahti.

Läksime mööda koridori. Susa andis mulle käe.

"Oled väsinud, issi?"

"Ei ole. Tule."

Jo Jo lamas kušetil, silmad kinni. Üle ülakeha oli tal kokkupandud tekk. Jalgade vahel vitu juures oli kauss. Kauss oli punast lödi peaaegu täis ja see lödi läks otsapidi vittu.

Praktikant andis mulle linasse ja tekki keeratud tite. Tite silmad olid pärani ja ta vahtis rahulikult eikuhugi.

TRIIN SOOMETS

Avarii

Kummardusega Mari Vallisoo loomingu ees

Tee, mis su tapab, on uni
või sinise öötuule sahin,
kurv, keerutus hulluseni:
kõikudes maal nagu sillal
ainus su surmahaigus.

Pärides elu või und,
hüüdes maailma ja end
sinna su surmahaigus –
sinise öötuule sahin,
keerutas, ümber mille
kiliseb vaikus.

*

Eks ole see taevaserv sama
ja sama see õhtupunagi.
Mu sõber on ilus ja vana,
ei saa vastata sõnagi.

Eks ole nii mõndagi sama
või on mõtte kaotanud miski
või on kadunud mõni sõna
ja ei leia eladeski.

Mu sõber teab mõnda tähte,
nii tuhandet tosinat.
Ta ei mäleta mitte ühte.
Ma ei julgegi küsida.

*

Ma ei hoia midagi koos,
ei koonda, ei kogu, ei korja, ei loe yle.
Täna ma lõhkusin olulisi asju.
Täna ma lasin viimase võimaluse käest.
Te ärge tulge, palun, enam siia.

*

Kes hirmutas nad lendu,
see olin mina küll.
Mu koht on kinni pandud,
ma olen lähedal.

Ma olen katki läinud.
Või viirastus, valgusemäng?
Ah, oodake, oodake ainult,
oodake ainult mind...

Ma olen eemal ja ära,
kes hirmutas, valetas, lõi?
Ma olen nii päral,
et valetada ei või.

*

Nüüd kogu maailm pidu peab,
kolm koera näevad und.
Kes valvab ilma ääre peal,
kes teab mis ennustanud.

Kes koriseb, kes karjatab,
kes kirjutab – kes küll? –,
kes mööda kaela sõrmi veab –
kes teab.
Hea küll.

Kuid kuhugi, kuid kuhu,
Sa alles jääd. Maailm
nüüd pidu peab, ta lugu
on pooleli,
kolm koera irevil.

*

Ma pöördun, tänulikkusest.
Teie siis viisitegi mu niikaugele,
Teie kuulsite mu häält.
Mida see Teile ütles?

ART LEETE

LÄBI ÖÖ

Razvodjaštši viis ylejäanud vahetuse garaaži puhkama. Mina sättisin automaadi mugavamalt õlale ja lonkisin yle legendiku. Pilgu hoidsin maas, et pimedas mitte langeda mõnda lugematutest tööpati poolt "ot nehui delat!" kaevatud aukudest. Värisesin pisut. Õine jahedus ei suutnud siiski veel päriselt läbi sineli ja kuulikindla vesti tungida. Aga eriti mugav ka ei olnud.

Kui ma posti kuuldekaugusse jõudsin, hyydsin eelmisele tunnimehele:

"Raspugo! Tõmba udu! Ja kähku! Mafarov on garaažis! Ta ei oota kaua! Mitu mahvi ta enne sinu saabumist tõmmata jõuab, nii mitu kolakat sa talt saad!"

Raspugo tuiskas mööda, kindluse mõttes pyydlikult lõõtsutades.

"Põlvetõstejooks!" andsin pimedusse veel yhe käsu.

Kõndisin postile, vaatasin moe pärast korraks eemalt autorivisid. Kangide ega kirkadega kedagi säääl just kallal polnud. Eriti kaua keset lagedat platsi laternalguses ka seista ei tahtnud. Igal kuul suri ringkonnas 30 sõdurit. Yks kolmandik neist – karauulis. Kui mõnel mägilasel oli automaati vaja, polnud talle midagi lihtsamat, kui tulla hämarusse myyri äärde ja koksata maha avalikult ringipatseeriv tunnimees.

Ronisin yhe veoauto kabiini, võtsin kiivri pääst ja uinusin.

Sõduril kujuneb põlvkondadepikkuse kogemuse abil välja intuitsioon, tekib mingi tark mees taskusse, mis laseb tal rahulikult magada just niikaua kui võimalik.

Ärkasin ja teadsin, et vahetus tuleb. Ronisin autost välja, seadsin kiivri pähe ja jäin haigutades ootama. Hämarast hakkasidki paistma tulijad. Jah, aga miks on neid nii palju? Ja kõik ilusasti rivis? Asi oli kahtlane. Tõmbusin auto varju. Selge. Kontrolliti vahtkonda. Olgu siis nõnda. Hellitama ma ei hakka. Võtsin tulijad sihikule.

"Seis! Kes tuleb?"

"Jätta!" vastas Mafarov. "See on vahetus."

Naasime vahtkonnahoonesse. Mind kutsuti kohe karauuliylema ruumi. Tulid ka kontrollija – polguka uus asetäitja – ja Mafarov. Karauuliylem, kes oli enne voodil istunud, tõusis pysti. Minul käskis kontrollija ainsana istuda.

"Nii, sõdur," alustas major. "Kaks tundi tagasi kontrollisime me karauuliylemaga vahtkonnavahtetust. Seisime viienda posti lähistel pimeduses ja nägime kõike. Seda, kuis te yksinda yle ehitusplatsi tulite, automaat valesti õlal, kuis vahepääl postil kedagi ei viibinud. Jälgisime sedagi, kuis tunnimeeste vahetus täiesti määrustikuvastaselt toimus. Või õigemini – ei toimunudki mingit vahetust. Pääle selle kuulsime, kuidas te teise tunnimehega äärmiselt ebasõdurlikult suhtlesite. Ja ylejäanud vahtkonda, rääkimata razvodjaštšist, ei

näinud me yldse." Paks ohvitser puhkis raevust ja põrnitses Mafarovit. Too vaikis, lastes pää sygavalt longu. Lesgiini pilk puuris lävepakku. Umbes sarnases asendis seisis ka karauuliylem, roodu sampoliit.

"Oli ju nõnda?" kysis major ja vaatas leitnandile otsa.

"Oli," vastas too.

"Või ei olnud, seltsimees seersant?" pöördus rasvakõht Mafarovi poole.

Lesgiin vaikis, suunanud äärmiselt juhmi pilgu majori tuldsylgavasse näkku.

"Niisiis, seltsimees sõdur, te näete, et meil on kõik teada," tegi asepolgukas kokkuvõtte. Asetas mu ette paberi ja pliiatsi ning andis edasisedki juhtnöörid:

"Kõik asjaosalised on juba seletuskirjad kirjutanud, ainult teie olete veel jäänud. Kirjutage kõik yles, nii nagu oli. Kuidas vahtkond postide vahel liikus, milliseid käsklusi jagas razvodjaštši, kuidas te üksinda postile läksite ja milliseid väljendeid kasutate oma kaasvõitlejaga suhtlesite. Meil on kõik teada! Selle dedovštšina juurime teie retsideroodust peagi välja! Mõnel mehel lõhnab siin juba vägagi dispati järgi.

Hakake pääle."

Istusin ja silmitsesin pingeliselt sinakat paberit. Mida sa õnnetu sinna kirjutad. Korraga tundsin valu paremal põsel.

"Sõdur!" röögatas major. "Teie mälu tuleb füüsiliselt turgutada! Kyll teile meelde tuleb, kuis asjad olid." Mu pääd tabas veel teinegi hoop. Siis siirdus raevunud ylemus Mafarovit ja sampoliiti profylaktika mõttes nypeldama. Mu selja tagant kostis tumedaids mytsakuids. Ohvrid vaikisids.

Siin polnud ilmselt midagi päästa. Taoline määrustikuhull paneb segast väiksemategi asjade pääle. Kord läksids kahurväepolgu poisids läbi sportlinnaku ega lõõnud mingile suvalisele majorile kulpi. Mõni ime. Seda ei tehtud isegi diviisi staabi polkovnikute puhul. Aga juhtus, et see paksmagu tundis end taolisest ennekuulmatust solvangust väga puudutatud olevat ning lasi poisids nädalaks ajaks kubusse pista. Käis neid sääls siis iga päev paar korda kolkimas. Ilmselt oli nyud meie roodus kavas läbi viia suurpuhastus. Polnud enam kuhugi taanduda. Ta oli ju ise kõike päält näinud.

Kirjutasin yles niipalju, kui polguka asetäitja ise võis päält näha, et tema teadmiste ala vajaduseta mitte laiendada. Ta võttis seletuskirja, luges seda ja tõi kuuldavale rahulolumyhatusi. Vehkis siis värske dokumendiga sampoliidi nina all.

"Ahhaa!" hyydis suur major võidukalt ja väljus, hypeldes seaduslikus ekstaasis.

"Kirjutasids kõik ilusti yles?" kysis Mafarov.

"Mis mul muud yle jäi. Ta nägi ju ise kõike päält."

"No vaata," pomises razvodjaštši ja lahkus. Sampoliit laskus ohates voodile ja toetas pää kätele.

Kui me järgmisel korral postidelt naasime, oli päike just tõusnud. Mäed olid eredad-eredad. Saapad kobisesids vastu tahkunud pori.

Panin automaadi pyramiidi, rebisin ajalehehoidja vahelt tyki "Pravdat" ja siirdusin yle hoovi peldikusse. Raspugo kykitas augu kohal ja vedas näpuga tähti lubjatud seinale.

HUI, teatasid pruunid figuurid.

"Miks sa paberit kaasa ei võtnud?"

"Tahtsin kyll võtta, aga Mafarov ei lasknud. Ytles, et Partei häälekandjaga perset pyhkida ei tohi. Tulin siia, mõtlesin, et ehk vedeleb kuskil nurgas mõni tykike. Aga ei ole midagi."

Raspugo jätkas tähtede vedamist. PIZDETS, lugesin järgmist teadet.

Kykitasin kõrvalaugu kohale. Karauulihoone sinine rauduks avanes. Mafarov tuli yle lageda hoovi. Tuul kõigutas ta panama servi. Kaukaaslane pilutas oma vasikasilmi ja kinnitas pilgu Raspugole. Viimane tõusis ja hakkas nohinal kohmitsema.

"Läheb sul veel kaua?" kysis Mafarov.

"Olen syydi!" raporteeris hoholl. "Kiiremini ei saa kuidagi! Mul ei ole pyksinööpe!"

"Kuhu nad siis kadusid?"

"Ei või teada, seltsimees seersant! Öösel varastati ära."

"Kuidas su pyksiauk siis kinni pysib?"

"Traadiga, seltsimees seersant! Kas lubate minna?"

"Kolm sekundit aega. Prääksumise ja sääretõstejooksuga."

"Just nii!" hyydis Raspugo ja kargles tuuletiivul päästva ukse poole

"Hrja-hrja-hrja," puristas ta meeleheitlikult.

"Jätta!" hyydis Mafarov, kui Raspugo oli just kätt ukselingile asetamas. Ukrainlane naasis. Viierendal katsel õnnestus tal siiski varju alla saada.

Tõusis ja kohendasin pykse. Mafarov seisis ja vaatas mägesid. Kõrgematelt tippudelt polnud lumi veel sulanud. Pilved hõljusid mägede vahel.

Mafarov andis mulle žileti ja läks Raspugole järele. Kui uks kolksatades kinni vajus, vaatasin silti.

"Sputnik," lugesin valgelt paberilt.

LAMBANAHKSED VESTID

Olin mitu päeva ylespoole tulnud mööda jõe orgu. Täpselt ma ei teagi. Alguses laskusin järsakuservast alla. Seisin ja ootasin. Aga keegi ei tulnud vaatama, mis must sai. Olgu, mõtlesin, hakkas siis minema. Mida hiljem nad mu siitsamast leiavad, seda halvem. Kui läksin, siis läksin.

Jõgi oli madal, kaldad kõrged. Alguses seisid kaljuservadel veel koeralinna majad. Nad olid ehitatud jõe kohale ja betoonpostidega toetatud pystloodis kiviseinale. Majad olid veel vaiksed ja jäid ka kiiresti selja taha. Hiljem nägin ma linna veel kaugelt, kui olin juba kõrgemale jõudnud. Varem oli see tundunud unistusena vabadusest, nyud aga vastupidi. Olin juba ise palju vabam kui nood inimesed säääl oma yhtlase eluga.

Vabadus on midagi, mis kogu aeg muutub või on tõsiasjaliselt yhetaoline ainult lühikest aega. Isegi kui sind keegi millekski ei sunni, aga sa ikka sooritad päevast päeva samu toiminguid, viibid samas paigas, oled ikkagi vang. See on mingi äng. Tunnetamatu painav fantaasia.

Kõndisin aeglaselt. Mis sihti mul saigi olla. Alguses oli isegi tore. Ise kõnnid oma jalgadega. Nälg, jah, aga see oli jama. See oli niikuinii varem ka olnud. Lootusetu unistuse ootamatu täitumine. Ma isegi nutsin. Jama kyll. Siis löi sabina ka sisse. Kui nad siis oleksid mu leidnud, nutvana.

Ajapikku läks kõhuga asi ysna halvaks. Esimesel ööl ma ei maganud ka. Kartsin, et kohe nad tulevad oma koertega. Tahtsin kõndida vabaduses võimalikult kaua. Näis, et see tuleb kohe loovutada. Ja et ilma võitluseta nad seda ei saavuta. Ja et surmväsinuna on mulle ükskõik, kui nad mind peksavad. Mõtlesin, et ei tea, mitu hoopit ma vaikselt ja silmaga liigutamata välja kannatan.

Aga nad ei tulnud ikka veel. Teisel päeval laskusin kividele kápuli, kummardusin jooma ja uinusingi nõnda. Nägin, et kõnnin vee pääl. Keegi läheb ees, näitab ette. Vaatan, kuidas ta seda teeb, ja lähen järele. Libistan end mööda vett. Kõnnin niimoodi ja vaatan jalge alla.

Ärkasin, nina vees. Avasin silmad ega saanud mitte millestki aru. Ah jaa, vabadus. See tegi vaikselt kurvaks. See, mis näis varem olevat kõige lõpus, hakkas mööduma. Mitte kyll kuidagi esemeliselt või asjalikult, aga nii, nagu kõik käest libiseb.

Pärast magasin veel kõndides ka natuke, kahe sammu vahel. Või kustes või higi kuivatades, kui käsi silme ette vajus. Siis läks nälg ka väga suureks.

Mõtlesin sedagi, et mis saab, kui nad mind kinni ei pyyagi. Äkki olen kogemata nii osavalt põgenenud, et nad ei suuda mind leida. Või mätsivad nad asja kinni, varjavad mu kadumist. Ja ootavad, kuni ma ise tagasi tulen. Nad teavad ju, et koju ma niikuinii minna ei jõua. Ja mulle on tagasitee tõesti väga lihtne – keera aga ots ringi ja lasku jõge pidi alla.

Läksin neetult ajuvabas suunas. Mis seal yleval mind ootab. Mägilased, kes mu kinni seovad, vägistavad ja talvel lumehange topivad. Või tõmbavad une pealt tulise oraga kõrva kaudu ajud välja. Nii igatahes räägiti. Kui oleksin alguses kainelt ja julgelt arvestanud, oleks võinud riskida allavoolu minekuga, linnade ja kylade poole. Sinna, kus raudtee. Nyyd on muidugi hilja. Sinna, alla, suurema ohu, aga ka võimaliku lõpliku pääsemise poole ei saa enam kuidagi. Minu rada viis paratamatult ummikusse. Tõrjusin mõtted pääst ja sammusin edasi.

Kaif sellisest mõttetust vabadusest hakkas kaduma. Tyhi sõna. Koeralinnas mõtlesin, et olen selle nimel valmis kõike taluma. Milline jams. Mida kaugeemale ja kõrgemale ma jõudsin, seda tottram see mulle tunduma hakkas. Aga esimene läbimõtle mata tung oli mind suunanud just siia poole.

Yhel päeval taipasin, et enam ei suudaks ma isegi naasta. Istusin mingitele mätastele. Jalad värisesid ja valutasid. Mässisin nartse ymber. Pääle tuli jõuetu ahastus. Kukkusin kylili ja lamasin, silmad lahti, käed saabaste kyljes.

Leidsin raja, tõusin mööda seda kaldajärsakust yles ja nägin maju teisel pool lagendikku.

Läksin sinna. Mehed kogunesid poolkaares minu ymber, lambanahksed vestid eest valla. Vaikisid. Jalad hakkasid yha enam värisema. Kõndida ma ju veel suutsin, aga seista kyll mitte. Ma poleks suutnud mitte midagi teha.

Mind viidi kuhugi. Kylaline tuli majja, jumal tuli majja. Edasi ei mäletagi enam täpselt. Seal oli soe. Sõin, jõin tša-tšat ja magasin. Kui ärkasin, oli väljas ikka valge. Päevadest ei teadnud ma midagi. Maja oli väike, kahe toaga. Kedagi ei olnud.

Väljusin. Olin väga nõrk. Mehed istusid maja ees kividel, trepil ja pinkidel. Mulle anti mingi vaip. Lebasin selle pääl. Jõime tša-tšat. Jutt oli aeglane, madalahäälne ja justkui kukerpallitav.

"Talvel olid suured lumesajud. Palju lambaid kadus hangedesse. Yles leid-sime alles kevadel."

"Katus laguneb. Tuul on kogu aeg liiga tugev. Mitte midagi ei saa teha. Mättad lendavad põllule ja rikuvad vilja."

"Sel aastal teed ei ole. Kui lumi sulas, viis kõik kaasa."

"Kanad on hulluks läinud. Ei pysi paigal. Ja tõmblevad kuidagi imelikult."

"Tuleb varane sygis. Varesed on turris."

"Rahe lõi mu koera kõravad auklikuks."

"Auh, auh, auh, auh," sekkus uinutavasse jutuveeremisse ka meeste vahel lamava peni hää. See sobis tekkinud imelise rahuga. Mauh ja mauh sukeldusin ma igasse läbi õhu lähenevasse hääle. Auu, auu, auu, auu, auu.

Kui ärkasin, olid kõik ära läinud. Hämardus. Mulle oli kasukas pääle pandud. Yks kiilakas vanamees näris tubakat ja ymises laulda, pilk ymberkaudsetel lumistel mäetippudel. Või kas oligi see laul. See oli lihtsalt mingi kummaline elu, mis tuli yle hallide kortsus huulte.

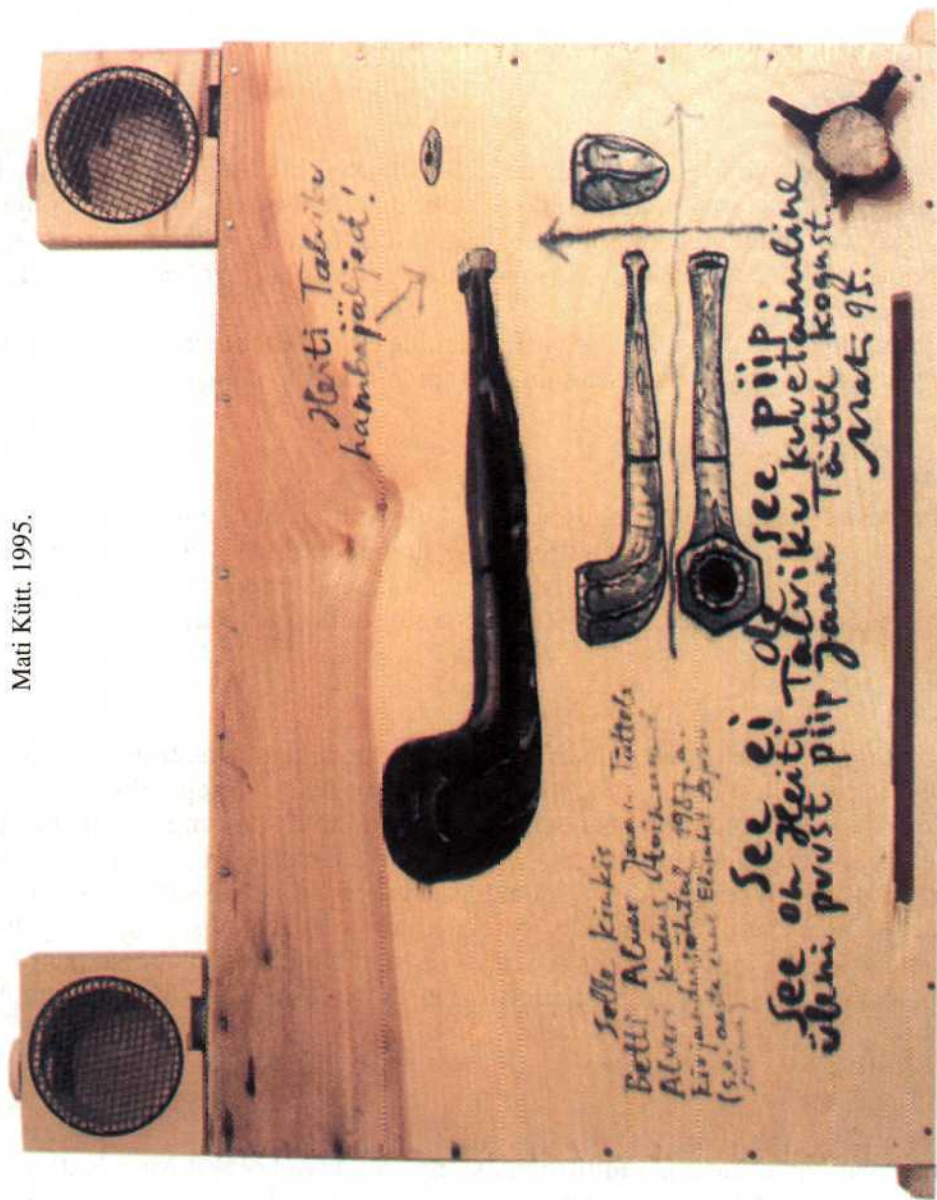
Elasin niimoodi tykk aega. Päevi ma ei tea. Ega nädalaid. Või kuid. Alguses ainult jõin ja magasin. Hiljem tegin ka tööd. Karjatasin lambaid. Tõin neid järskude kaljutippude otsast alla, kui nad hajameelsusest sinna sattusid. Suvi hakkas läbi saama. Sadas vihma. Ja mõnikord rahet. Esimese lume järel pidime elamud ja bensiniijaama hangedest välja kaevama.

Yhel päeval sõitis yle põllu soomustransportöör, sõtkudes vilja sisse kaks musta rada. Nad võtsid mu tänaval kinni, toppisid masinasse ja viisid orgu.

"Meil on vaja varjata yhe inimese kadumist," rääkisid nad teel. "Sa oled natuke tema moodi. Pea meeles, et tänasest oled sa Ants Räim, nooremseersant, rahvuselt eestlane. Vene keelt oskad? Kyll sa oskama hakkad. Kui sa meid hädast välja aitad, anname sulle pärast viiskymmend lammast. Ära karda, väike bidzo, all orus on hää. Sää. Sää on kuurort. Meri, palju tša-tšat ja ilusad naised."

TÕNU KAALEP

PIIBU ILMUMINE RAHVALE. MATI KÜTI NÄITUS "KADUNUD PIIP" GALERIIS VAAL

1. Aine

1.1 Piip

Piip ilmub rahvale Mati Küti vahendusel. Elitaarset liiki tubakasuitsetamisel kasutatav kõvera toru kujuline abinõu omab sügavat kultuuriloolist tagapõhja. Piibu kuju on muutunud koos kunstkäsitöö ja tööstuskunsti üldarenguga. Mati Kütt vaatleb kitsamat ajalõiku, kus muutused piibu kujus ja tööprintsibiis olid minimaalsed.

Piibus põletatakse spetsiaalset tubakat, mille tunneb juba eemalt lõhnast ära. Piibusuitsetaja jaoks on suitsetamine tihti pidulik ja rituaalne tegevus.

1.2. Memuaristika

Inimesed mäletavad igasuguseid asju, kuid mitte alati. Aeg-ajalt püütakse mälestusi süstematiseerida ja kirjutatakse suuline pärimus või oma kujutelm kunagi toimunust üles. Memuaristikale on omased suured tekstimassiivid ja usk kirjapandu tähtsusse, õpetlikkusesse ja säilimisse igavesti.

1.3. Teater

Teater on eesti kultuuri müüdirohkeim osa. Teatrilugu ja teatri mäletamine tähendavad mälestuste, kujutelmade ja reaalsusekate segadikku. Teatri meenutamine tähendab emotsioonitulva, staarikultuure, koltunud kavalehtede ja teaduslikuma lähenemise segu. Uttu kadunud näitemängud jäävad kättesaamatuks. Lihtsam on tegelda isiklikega, suuremate ja väiksemate lavaheerostega, nende elu üksikasjade, suvilate, naiste, harjumuste, hinnangute, mõtete ja kas või piipudega, nagu seda teeb Mati Kütt. Enamik personaalsete piibuajalugude jutustajaist on näitlejad ja lavastajad. Ka Matti Milius, muide.

2. Teostus

2.1 Tagapõhi

Lisaks karikatuuridele ja multifilmidele, mis tunduvad olevat Mati Küti kõigepealt pähetulev loomeala, oleme temalt varem näinud grotesksevõitu maale ja joonistusi. Kunstniku kasutatava keele lähtekohad on seni viimases eesti karikatuuriuuenduses, mida tuleks seostada 70. aastate ja *Pikriiga*. Siis ja seal esiletõusnud põlvkond alustas muutustega karikatuuris, mis haarasid nii sisu

kui vormi. Varsti väljusid uudse graafilise lähenemise ja intellektuaalse, tihti iroonilise ja musta huumori valda kalduva sisuga karikatuuri loojad kitsalt pilapildipinnalt ja poliitiliste olude piiratud žanriraamidest. Multifilm oli seltskonna esimeseks ja praeguseni kestvaks varjupaigaks, selle kõrvale mah- tus veel Küti ja Aarne Vasara tegelemine maalikunstiga, Priit Pärna sügavtrü- ki-graafika, Hardi Volmeri ja teiste Tallinfilmi sürr-realistide ruumiseaded ja muud aktsioonid, kui püüda kogu tegevust tema laiuses kirjeldada. Tehnika muutus pidevalt, meetod ja maailmanägemine jäid kogu kirjeldatud seltskon- nal (lisame juba mainituile veel Heiki Ernitsa ja Mati Küti) samaks. Neid ei ole praeguseni ületatud. Sel sajandil seda ilmselt ka ei juhtu.

2.2. Iseärasused

Mati Küti väljapanek Vaalas oli korruga kontseptualistlik teos ja selle paroodia, karikatuur ja karikatuuri paroodia. Jandi parodeerimine võib viia ülimalt tõsiste järeldusteni. Kunstnik seadis mängleva kergusega üles lõksu, nii neile, kelle jaoks "Kadunud piip" oli kerglane nüüdiskunsti sotsiaalse tõsiduse ning traagiliste sajandilõpuhoiakute eiraja, kui ka neile, kes tahtsid näha pretensioonitut karikatuurinäitust. Küti teos on sotsioloogiline uurimus ja samas uurimuste mõttetuse näitaja, illustratsioon teatrimüütide tekkemehhanismile ja naljaheit kontseptualismi üle. Isikupärane sealjuures, isiklikku keelt omav nii ideeliselt kui käeliselt. Ja eesti kunstile viimasel ajal väheomaselt irooniline. Lisaks muudele väärtustele viivad Küti väljapaneku juured vähemalt minu jaoks seitsmekümnendatesse, aega, millega tegelik tutvumine seisab alles ees.

3. Asend

Mati Küti "Kadunud piip" näib paiknevad keset erinevate kunstinähtuste kaootilist juurestikku (või risoomistikku, kui populaarset teooriat arendada) üsna kõrvalises kohas. Laguneva hierarhia jaoks on see kahtlemata autsaideri veidruse, juurestikku või arvutivõrku mööda liiklejale võib "Kadunud piip" olla etapilise tähtsusega näitus, tõendus juba varem kujunenud isikliku kunstikeele ja mõttesüsteemi edukusest ka praegusel ajal.

Mati Kütt, 1995.

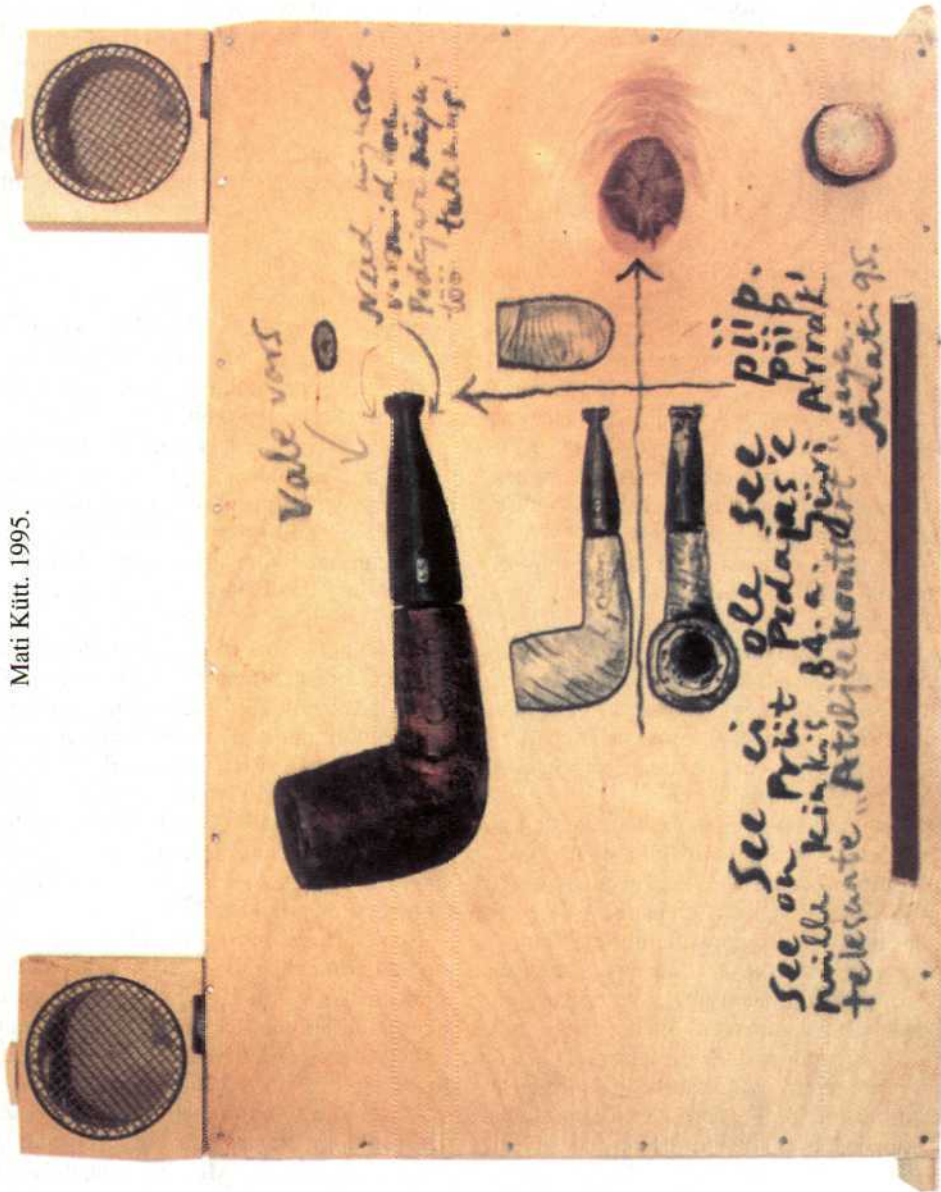

Ette nähtud arvamuste
 vasti esiti raam (mis väidetavalt
 on ka ümbritseva fiberoosi
 eest. Pinnakatte on
 eelnevalt kontrollitud
 ja see on hea.

Kõrgepunkt -
 vede (Ahtoloma-
 lus AS) taluse
 kõrgus on 6-7 km.
 (Valgud, hial-
 lid või siina-
 ked nõrgalt-
 läbi ja ait-
 vad laise-
 aheltekud;
 sade-
 meeta).

Aje O
 Kurjestein, Matigi
 1995

See ei ole see piip. Hinglise
 See on Roman Barkhi Matigi, 94.
 Piip aastast 94.

JAANUS ADAMSON

FREUDIGA SOOMETSAS: NAUDING JA HÄVITAMINE

Dialektika hakkas lõpuks ära tüütama oma halastamatu meetodiga, oma kalkusega. Ega keegi ei öelnud, et oleks vale olnud, aga lõpmatuseni ei viitsi ka kõike kaheks pooleks ja kaheks vastandiks ajada"
(Hando Runneli "Mõök ja peegel", lk 95).

1.

Õppeaastal 1972–1973 pidas Jacques Lacan Pariisis seminari naiselikkusest, mille üldpealkiri oli "Encore" ("Veel"). Ilmselt on vähe leida tekste, kus kõneldaks naistest säärasel moel nagu tol seminaril, mis avaldas tohutut mõju prantsuse feminismi arengule. Hiljem küll mõistavad feministid Lacani hukka kui fallookraadi, kui falliliste väärtuste eest võitleja, kuid aastal 1973 loevad ja uuriavad naised teda suurima respektiga; temas nähakse ühte neist, kes on andnud olulise panuse naisuurimusse.

Kuna ükski varasem ega hilisem psühhoanalüütik pole tegelnud samaväärselt naiselikkuse küsimusega, siis võime vist julgesti eeldada, et tegemist pole sugugi mitte ohutu teemaga. Põhjuseks, miks Lacan alles 71 aasta vanuselt selle teema kallale asus, olevat olnud just see, et ta teadis, mis laadi negatiivseid reaktsioone tema seminar võib hakata esile kutsuma, teadis, et naised ei andestaks talle iialgi teatavaid asju, mida ta ütelda kaivatseb, ja mis veelgi hullem: ka **mehed** mitte.¹ Sest paljudele näib see, et mees võiks kõnelda naiselikkusest tõepäraselt ja tõttarmastavalt, kas vägivaldne millegi "püha" kallal või vargusena, "teadmise varastamisena". Enamik nimelt usub, et teadmised on kindlalt ette valmistatud ja tagatud ainult "elulise kogemuse" kaudu. Lacan aga ei olnud mitte ainult vägivaldne naiselikkuse "püha müsteeriumi" suhtes, vaid kummutas ka pimedat usku tõepärasusse, mida siiani

omistame oma "elulisele kogemusele" ja mileni jõutakse emotsioonide kui tõendite abil.

2.

Kodumaises kriitikas võiks selliste küsimuste, kahtluste ja väitlusteni viia meid kahe vastanduva seisukoha olemasolu Triin Soometsa luule retseptisioonis.

Ei saa lahti tundest, et teatavaks võtmekohaks Soometsa luules on poetessi pöördumine: "kes veel kui Sina suudaksid mõista mu leebust, / mis pole kaugeltki ükskõiksus, vaid pigem tardunud viha, / meelege, kontrollitud nauding, hävitamise idee, millele/ kõik eelneb ja järgneb."²

Kelle poole on tekstis pöördunud? Kes suudaks mõista? Tundub, et see saab olla ainult naiskriitik Kärt Hellerma, kes tunnistab: "Puhuti tunnen Triin Soometsaga nii tugevat hingesugulust, et mul on raske kriitiliselt analüüsida tema värsse (...) Kuigi mõistel "hingesugulus" on ilmselge paisutusvärving juures ning seda ei saa vist võtta jäägitu tõsidusega, kerkib aeg-ajalt ikka üles tarvidus seda pruukida."³

Sookaasluse olulist rolli mõistmisel rõhustab Hellerma väitega, et "naises on saladus, mida mehes ei ole", ja asjakohaselt on ta tsiteerinud Soometsa ennast: "Mehed mõjuvad üldiselt primitiivsemalt ja lihtsamalt. Naine on Ilule ehk Tõele lähemal."

Vastuvõtu sümptomaatilise erinevusele viitavadi ühe noorepoolse meeskriitiku arvustuse algusread: "Mitu arvustajat leidsid

1 Sellest põhjusest kõneles Stuart Schneidermanile Philippe Sollers. Vt: S. Schneiderman, Jacques Lacan: The Death of an Intellectual Hero. Harvard University Press, 1983, lk 30.

2 T. Soomets, Randmes unejanu. Tartu, 1994, lk 29. Edaspidi viited tekstis (RU).

3 K. Hellerma, Ma pole neiu, ma olen inimene. Keel ja Kirjandus 1995, nr 4, lk 273.

Triin Soometsa debüüdi puhul, et tekstidega kontakti saada on raske, põhjusena nimetati keerulisi kujundeid..."¹

Edasi järgnevad märkused nagu koputajalt, kellele ei avatud ("Autor ei lase lugejat ligi... Soometsa sulgub endasse, seda on ennegi tõdetud... Meid ei oodatagi "sisse", olemine on eneseküllane..."), ja lõpuks tunneb meeskirjutaja hirmu ja ohutunnet, saa siis täpselt aru, kas naise füüsilise või luule tekstuaalse pinna ees ("On lummav vorm, mida me saame katsuda. Kehalised kontaktid, puudutus, imetlevad hellitused. See pole ohutu siledus, seal peituvad pinged ja lõhandike ääred").

Mõlemad vastandlikke tundeid väljendavad arvustused kinnistavad aga kokkuvõttes ühiselt müüti naise ja naisluule kui müsteeriumi suletusest mehe ees, sest viimasel paratamatult puudub "eluline kogemus".

Kuid me küsime siiski, kes **veel** kui Hellerma, kes veel peale Hellerma suudaks mõista "leebust", mis lisaks muule on nii "nauding" kui "hävitamise idee" ja millele väidetavalt "kõik eelneb ja järgneb" – järelikult: ka luule.

Pakume selleks lugejat, kes tunneb intertekste; "elulise kogemuse" korvab ta "tekstuaalsega".

3.

Michael Riffaterre'ile tuginedes võimegi lihtsalt öelda, et intertekst on tekst või tekstide kogum, mida on lugejal tarvis tunda kirjandusteose mõistmiseks.²

Saame eristada siin interteksti tegelikku tundmist ja lihtsalt teadmist või teadlik olemist sellest, et mingi intertekst eksisteerib ja selle võib kusagilt leida. Viimane on võimalik tänu lugeja tajumusele, et tekstis on midagi puudu: lüngad, mis tarvis täita, viited seni veel tundmatule referendile – need on märgid, mille järjestikune ilmumine tekstis viitab või planeerib tolle interteksti põhijooned, mis avastada tuleb. Sellistel juh-

tudel on lugeja tunne (latentse) interteksti olemasolust juba piisav, et osutada ta võimaliku asukoha suunas: teame, mis intertekstiga arvestada tuleks või kust teda oodata. Pole olemas aga interteksti ilma teadlikkuseta temast.

Soov mõista teksti: korvata temas lünki, veerida ta tagamõtteid, leida, mis seadused aitavad selgitada ta hälbimisi tavapärasest loogikast – kõik see võib niisiis kiskuda meid eemale tekstist ja lükata teiste (inter)tekstide lummusse, mis kummati võivad omada samasugust potentsiaali nii meie tähelepanu fikseerimiseks kui hajutamiseks. Paradoksaalselt, näiteks, võivad teised tekstid olla nii autori enese väljendamata fantaasiad kui ka Freudi psühhoanalüütilised spekulatiivsed tekstid, tänu millele saab noid fantaasiad üldse n-õ avastada, kuid mis ka ise on problemaatilised tekstuaalsed pinnad.

Üldjoontes saame aga õigustatult tõmmata paralleeli interteksti ja alateadvuse vahele, kuna tekst mängib sirmi või kattevarju rolli. Interteksti suhe teksti on seega nagu alateadvuse suhe teadvusesse. Kogedes intertekstuaalset tungi, soovib lugeja lükata eemale loore, jälitada intertekste. Lugemine ei erinegi psühhoanalüüsist. Tekst on Sfinks ja intertekst Oidipus.

4.

Soometsa tekstide sfinksilik loomus näib eelkõige seotud olevat kahe keskse motiiviga, mida on esile toonud ja eristanud varasem kriitika. Vaadelgem neid.

"Randmes unejanu" puhul leidis Arne Merilai: "Ühelt poolt viljeleb Triin aktiivselt surmatungi, pakatades "hävitamise ideest"... Teiselt poolt on Triin aga väga erootiline oma elujanus, tema seksuaalsed manipulatsioonid on mitmekesised ja põnevad..."³ Kas saab siiski ütelda "Ühelt poolt... Teiselt poolt...", kui loeme: "tahaksin sind haarata pimestavalt rannet/ lõikeheinas haavata laulda marianne igi/ kylma igatsust pyyda su pronksõlult vai

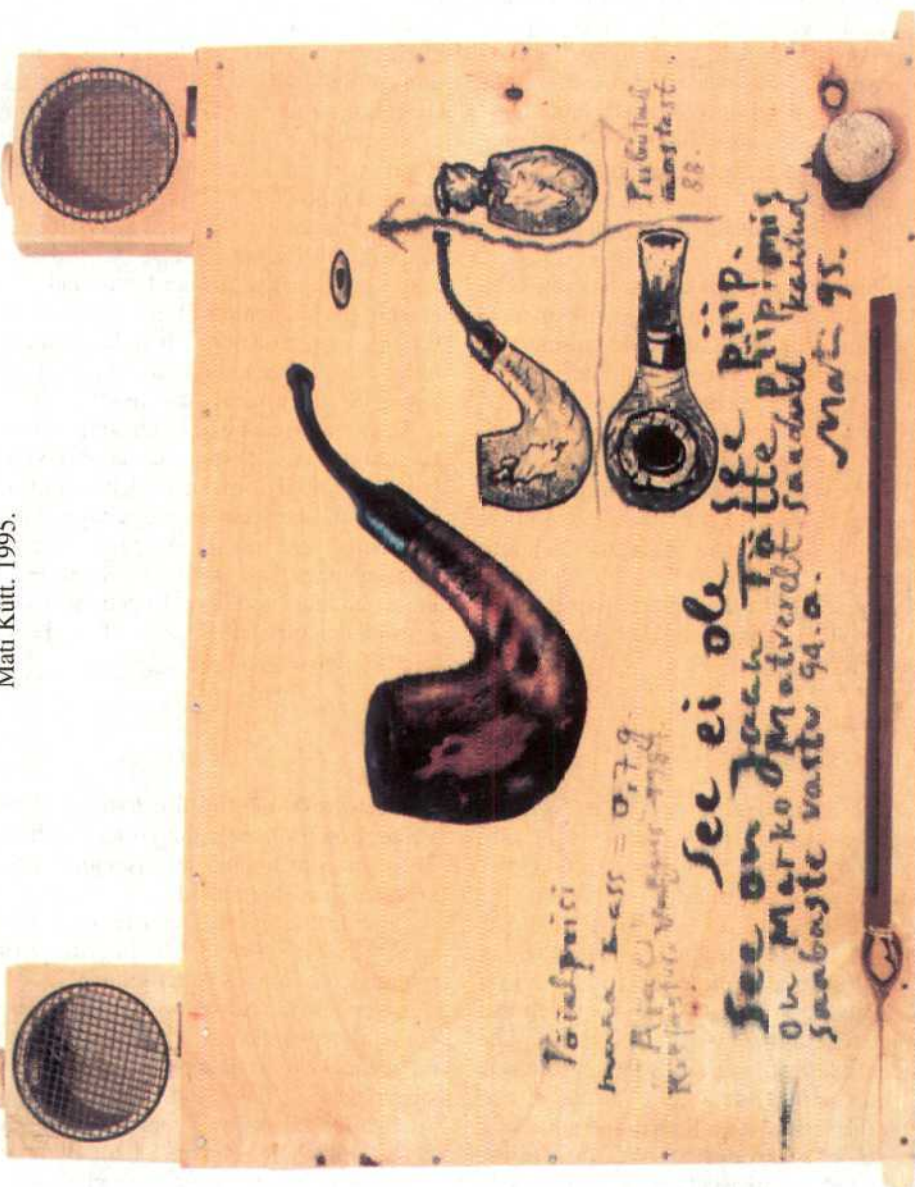
1 M. V e l s k e r, Ohtlikul pinnal. *Vikerkaar* 1994, nr 7, lk 84.

2 M. R i f f a t e r r e, Compulsory Reader Response: The Intertextual Drive. Rmt: M. Worton, J. Still (toim), *Intertextuality. Theories and Practices*. Manchester University Press, 1990, lk 56–58.

3 A. M e r i l a i, Käsi masinas. *Keel ja Kirjandus* 1994, nr 8, lk 503.

Mati Kütt, 1995.

Tõelpeisi

maha kass = 0,79
Pisikud, Mestast, 88.

See ei ole
See on jach
on Marko Matverelt
saabaste vastu 94.a.

See pipi on
sadaul kaadul
Mati 95.

Pisikud
mestast
88.

Kõrbe liiva
aast = 5-10 kg

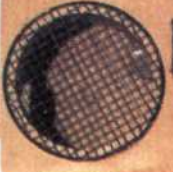
harmooniline
keekmine $\bar{x}_1$

$$\bar{x}_1 = \frac{1}{n} \left(\frac{1}{x_1} + \frac{2}{x_2} + \frac{3}{x_3} + \dots + \frac{7}{x_7} \right)$$

Arifmetiline võlg 1984

See ei ole see piip.
See on Raine E. Tõnne singa
puri piip mille kippis Stockholmis
kangstõhelaar keppen 87.2. sovel.
Mati 95.

mustust ja vabadust laenata su võlult/ murda pahkluu kuldset koort kaela kurba" (RU 14)?

Veel enam lahutamatud on "hävitamise idee" ja "seksuaalsed manipulatsioonid" aga ridades: "Neid õrnu sõrmi murda vastu põlvi/ öö näkku külmi kilde naelutada/.../vaid tappa osates vaid armastada" (RU 15).

"Janu masinas" kohta märgib Led Seppel taas "Ühelt poolt...": "sai vihjatud TSi feministlikule alatoonile, kuid vahest on hoopis tähtsam tema luule erootilisus... Ta ei häbene oma keha ega selle kasutamisevõimalusi."¹

Lembit Kurvits võtab omakorda üles tolle "Teiselt poolt..."; ta väidab, et Soomets luuletab "haprana, naiselikuna ka asjadest, mis tema olemusele täielikult võõrad... meeleheitlik jõhkru maailma luulendamine on kindlasti Soometsa hapruse tunnus. Ja täielikult mõistetavaks see ei pruugigi saada..."²

Kui aga viimati mainitud kogust³ valida eredamaid näiteid tolle "jõhkru maailma luulendamise" kohta, mis olevat Soometsa "hapruse" ("leebuse"?) tunnuseks, saame tõenäoliselt järgmised read:

luba, ma vägistan sind tsementpõrandal
(JM 4);

olen pind enese kehas terav ja vaigust
lõhnav pind
violetses ma kisendan öös: sa tahad mind
(10);

valu võimalus on alati
ma olen ilus
(...)
ma tahan
tõmmata su sõrmed laiali
taeva pimestavva puhtusse
see ei puuduta sind hiljem
kuigi valu võimalus
lõhnav haav
on alati
lahti (13);

Lohistage mind laternalgusse, mind,
armastatut,

visake mind ümmarguste teravatipuliste
laternate alla (14);

Minust saab tulekülm suudlus,
klaasterav nuga su pärlikee jaoks (16);

helevalge naha õrn ükskõiksus
on see mürk
mida sisaldab rästiku helkiv hammas
ta suudleb selle mu ajju
(...)
et ma naudiksin seda
ja ma naudin (24);

Su põlvele lõikan noore kuuga väikese
haava
mulda langeb magusaid piisku
mul on ükskõik
kes murrab öö taime su südamest (33);

Ja jälle ussipea saab sellest rinnast.
Ei vallandu need huuled enam vist.
Me põgeneme üheskoos pealinnast,
et kirjutada liivale ja vette
ühtainsat hirmsa ilu saladust (40).

Näited on piisavad demonstreerimaks, et kriitilistes tekstides enam või vähem implitsiitselt esinenud kujutus Erotika ja Destruktiooni binaarsest lahknevusest Soometsa luules on vaid kriitika enese illusioon või väärtõlgendus, rahuliku "kooselu" vägivaldne lahkuajamine; hoolikamalt lugedes ei saa tegelikult mitte kusagil Soometsa tekstides läbi viia selget ja lõplikku eristust "Ühelt poolt...Teiselt poolt...": "luule erootilisus"/"jõhkru maailma luulendamine". Põhjuseks sai olla ainult kriitika teatav mentaalne või verbaalne stereotüüp.

Omal moel Soomets siis dekonstrueerib entiteetide binaarseid lahknevusi (või entiteete **endid** – neid pahupidi pöörates ja demonstreerides lahknevusi hoopis nende sees: "...leebust, mis pole kaugeltki ükskõiksus, vaid pigem tardunud viha, meeleheide, kontrollitud nauding, hävitamise idee..."). Sfinksiks on seega Soometsa tekstide dekonstruktiivne ingel.

1 L. Seppel, Ma tahtsin suudelda su reite sisekülgi. *Eesti Aeg* 01. 03. 1995, lk 15.

2 L. Kurvits, Triin Soometsa haprus. *Postimees* 23. 03. 1995, lk 13.

3 T. Soomets, Janu masinas. Tartu, 1994. Edaspidi viited tekstis (JM).

Osutanud on sellele juba ka Mart Velsker, silmas pidades sugu: "Tekst lõõb segi soolise kuuluvuse ja retsensent pillab sule."¹ Siinse teemaga aga hoopis haakuvamalt Lisl Via Reijk: "Piire saab ähmastada neid teades. Vastandite ühtsust kohatakse piiridel. Võib-olla on Soometsa piire kokku tuues moodsa ajastu luuletaja... Ka selles luules sageli nimetatav valu on loomu poolest piir."²

5.

Nägime, et Sfinksi (või "saladuse"), millele Soometsa luules fokuseeruda tuleks, moodustavad destruktivistsete tungide ja valu erotiseerimine ning seksuaalsuse kujutamine läbi valu ja destruktiooni.

Oidipuse ehk "vastusena" näib abi olevat kahest äärmiselt tihedast, omamoodi mõistatuslikust, kuid väga sugereerivast Sigmund Freudi kirjutisest aastatest 1915 ja 1924.³ (Enamik inimestest usub siiaamaani, et Oidipus lahendas Sfinksi mõistatuse. Muidugi ka Oidipus ise uskus seda ja Teeba elanikud nõustusid temaga – Sfinksi oli ju hävitatud ja katk kadus. Kuid meenutagem, et lõpuks hävis ka Oidipus ise, ta torkas end pimedaks. Võiks koguni väita, et Oidipuse saatus oli hullem kui nende oma, kellel saladuse lahendamise ei õnnestunud.)

Esimeses neist kirjutistest kõneleb Freud sadismist ja masohhismist, et illustreerida muutusi, mida läbivad tungide objektid ja eesmärgid.

Ta alustab kolmeastmelisest protsessist. (1) Esimese astme puhul, mida mõnevõrra ekslikult nimetatakse ka "sadismiks", võime kõnelda "vägivalla ja võimu tarvitamisest teise isiku kui objekti kallal". (2) Teisel astmel muutuvad nii objekt kui eesmärk: valitsemistung pöördub subjekti, *ego* suunas, siht muutub aktiivsest passiivseks. (3) Lõpuks pöördub tung jälle välisilma tagasi, kuid kuna siht või eesmärk oli muutunud passiivseks, "võtab teine isik üle subjekti rolli" – st esime-

se astme domineeriva rolli. Viimasel juhtumil on tegemist "masohhismiga".

Järgnevalt teeb Freud aga distinktsiooni, mis modifitseerib põhjalikult kogu eelnevat skeemi. Käsitlus sadismist komplitseerub tänu asjaolule, et "tung oma üldise eesmärgi kõrval (või pigem: selle sees) näib taotlevat täiesti erilist eesmärki. Alandamise, võimutsemise kõrval valu tekitamist". ("Neben der Demütigung, Überwältigung, die Zufügung von Schmerzen.")

Kuidas nii läheb või miks nii juhtub? Esimese astme "sadistlik" laps oli ju indifferentne valu tekitamise suhtes, ta tahtis ainult vallata maailma või ühte selle objekti – ema.

Freudi vastusel on üsna radikaalseid implikatsioone seksuaalsuse käsitluse enese jaoks. Masohhismi staadiumis, kolmeastmelise protsessi lõpus, võib tung pöörduda valitsetud olemise sihilt valu kogemise sihile; see on võimalik, kuna "on alust oletada, et ka valu- nagu muudki ebameeldivad aistingud tungivad (*übergreifen*) seksuaalsesse erutusse ja tekitavad naudingulise seisundi, mille tõttu võibki meeldivana sallitav olla ka valu ebameeldivus".

Tavapäraselt arusaama naudingust ja valust tuleb seega revideerida, tuleb allutada ta palju inklusiivsemale käsitlusele seksuaalsest erutusest kui teatavast komponendist **mis tahes** aistingute kõrval või sees, mis ületavad teatava intensiivsuse läve.

Tungilise sihi muutumisel, millele viitasime, on oluline tähtsus sadismi jaoks. Kui valu tajumisest saab masohhistlik eesmärk, tekib retroaktiivselt ka sadistlik siht, mis on seotud nüüd valu põhjustamisega. Kuigi valu on tekitatud teisele, on see valu nauditav masohhistlikule subjektile, kes samastab end kannatava subjektiga. Seksuaalne sadism ilmneb Freudil siis tegelikult kui teatav masohhismi projektsioon: kui naudinguline, fantaasiatiline samastumine oma ohvri või kannataja intensiivse (seksualiseeritud) valu-ga.

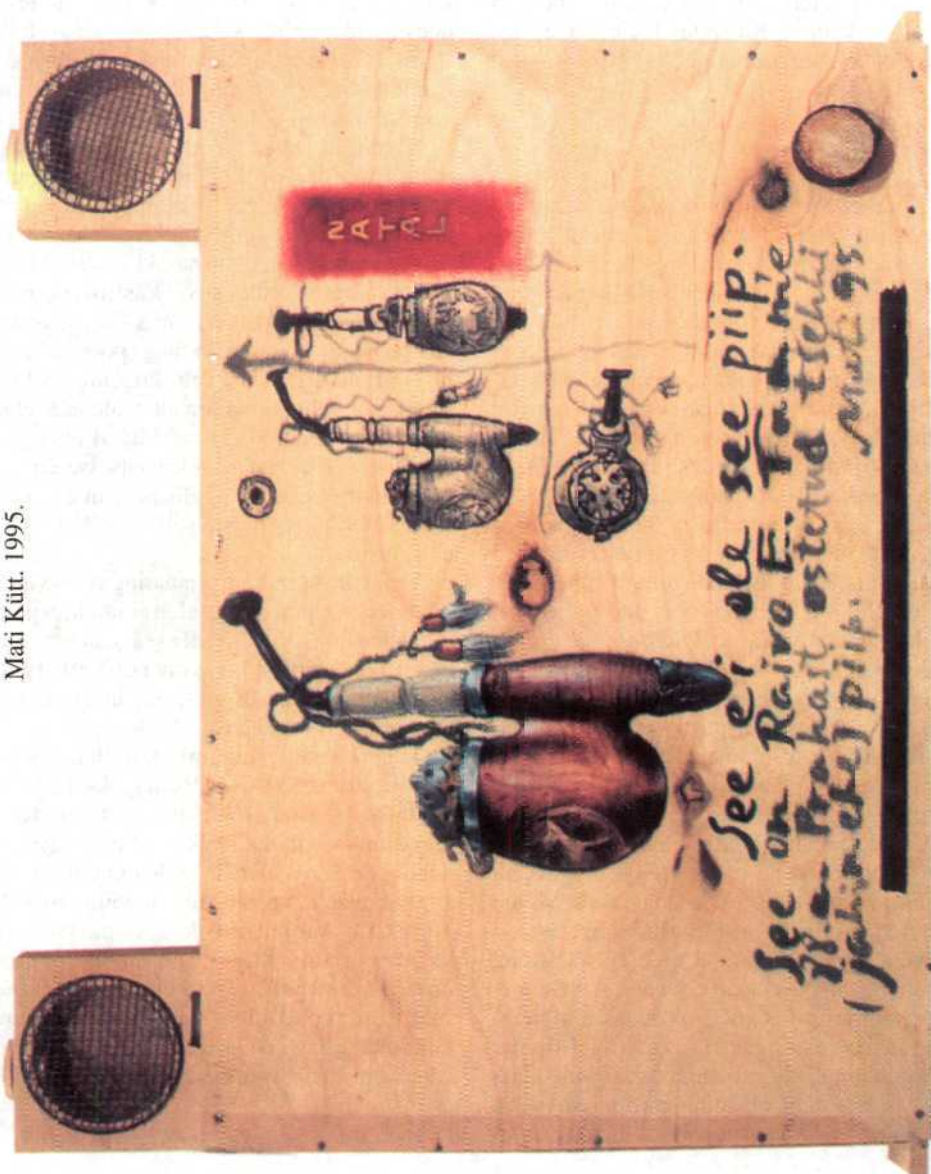
1 M. V e l s k e r, Ohtlikul pinnal. *Vikerkaar* 1994, nr 7, lk 84.

2 L i s l V i a R e i j k, Verine kombinee piduliku pintsaku all. *Eesti Ekspress* 03. 03. 1995, lk B 6.

3 Jutt on kirjutistest "Triebe und Triebchicksale" (1915) ja "Das ökonomische Problem des Masochismus" (1924). Vt rmt: S. F r e u d, Studienausgabe, Band III. Frankfurt am Main, 1989, lk 81–102, 343–354.

Mati Kütt. 1995.

olla hele valu
haavahaluna põleda su sees
et oleksin endiselt kiirgav
(...)
ma süüitan selle silla
ja naudin valu
igatsen su valu
vaadata väga lähedalt
ja lõpuni (JM 22);

Ööliblikas libiseb pimedusest,
ma vaatan ta kõigisse haavadesse,
ma lendan tulle ööliblika eest (JM 21).

Võib tekkida muidugi ka kahtlusi Freudi argumentides. Kas tõesti on meie psüühilisel "termomeetril" pügal, teispoole mida astub mis tahes aistingute või tajumuste "kuumus" kontakti seksuaalse erutusega?

Otsustav näib olevat siin nimelt see, et seksuaalsus assotsieerub millegi ekstsessiivsega, mida organism kogeb. Öelgem nii: Freud on liikunud seisukoha suunas, mille järgi seksuaalne erutus ilmneb hetkel, mil keha normaalsete aistingute jada on kuidagi ületatud ja "mina" organiseeritus rikutud või häiritud aistingute poolt, mis on "teisel pool" sobivust mainitud organiseeritusega. Lühidalt: valu ja nauding on küll erinevad aistingud, kuid teatavas punktis on mõlemad kogetavad **seksuaalse** naudinguna, kui on piisavalt tugevad, et purustada "mina" stabiilsus või tasakaal. Seksuaalsus peaks olema siis midagi seesugust, mis on talumatu struktureeritud "minale".

Eelnev on aga just see, mida näibki illustreerivat Soometsa omalaadne armulüürika: seksuaalne erutus ja iha manifesteeruvad ihalava subjekti desorienteerumisena, depersonaliseerumisena, destrueerumisena ...de...dede...rumisena:

timukas
must Ingrid
kallis, suur, suurim
lelet
leletmerike
mina
must, meriliis
MARIT

mina
marit
MERLE
janejane
külmkülm, eveliiis, eve, evemariia
mariia (RU 20);
Punases kleidis Sinuga
punases kleidis tantsin
Sinuga Johannes
(...)
minuga Johannes
on ilus
verine kombinee pintsaku all
see olen mina
või seal kus
Sinuga Johannes
minuga
Johannes (JM 11).

6.

Võime aimata seega naudingulise komponendi olemasolu mitte "teisel pool", vaid **seespoole** hävitamisinstinkte, seespool **surmatungi** ennast.

Rahuldava seletuse leidmisel masohhismi (ja tema derivaadi – sadismi) erootilisele loomusele tuleks pöörduda muidugi naudinguga ja surmatungi suhete palju süvendatuma käsitluse poole. Aga üks paljudest komplikatsioonidest surmatungi teoorias, mida oimas juba Freud, seisneb nimelt selles, et kliiniliste kogemuste või nende tõlgenduste põhjal on destruktiooni-impulsid peaaegu alati kaasatud, täiendatud või saadetud libidinoosset rahuldatuses: **ei saa näha** surmatungi tema "puhtal" kujul.

Oma "Ahistus kultuuris"-essee ütleb ju Freud, et surmatungi "energiat" on "teatud mõttes võimalik ainult aimata *eros*'e ülejäägina, ja et ta meil käest libiseb, kus teda ei reeda *eros*'ega ühtesulamine." Või teisel: "Sisepoole suunatud destruktioonitung ei ole ju enamasti tajutav, kui tal pole just erootilist värvingut."¹

Olgu see siis üks võimalik viis seletada surmatungi "tummust" või salapärast nähtamatust "puhtal" kujul: ta ei ilmne kunagi

1 S. Freud, Ahistus kultuuris. *Akadeemia* 1994, nr 7, lk 1544.

erootikavabana, ta omab **alati juba** "erooti-
list värvingut".

Ka Soometsa luules? Jah, eriti seal.

*Tule mu hauale vooluvee rannal,
liida mu ryvetatud keha oma sooja limaga.
Ykskõik: ma olen ärkvel.*

*Võta käsi mu jalgade vahelt, see ei kuulu
mulle:*

minu käed on rinnal (RU, 6);

*Koit laskub su hauale ähvardavana
sa magad minuga nii ilusana
ma flirdin koiduga su kuldse selja taga
ma toetun sinule värinaga* (JM 33).

7.

Kirjanduslikud tekstid (nagu muudki tekstid)
ei taotlegi kunagi interpreteeritud olemist

seesugustena, nagu nad on, vaid selle põhjal,
mis on neist selekteerunud tänu lugeja indi-
viduaalsele reaktsioonile, idiosünkraasiale.
Tõlgendamisel ilmneb seega tekstide välti-
matu segmenteerimine tähenduslikeks või
tähtsamateks lõikudeks.

Tsiteerides valikuliselt oma uurimisob-
jekti, pakkudes sealt proovitükke illustrat-
sioonideks ja paigutades neid tõlgendavasse
konteksti – seda tehes asub kriitik aga "kast-
reerija" positsioonile; tema tavapärased luge-
mise ja kirjutamise operatsioonid on
kohitseja omad, kuna tekitavad sisse- ja väl-
jalõikeid teksti(st), tükeldavad seda ja moo-
nutavad omatahtsi.

Epistemoloogilise tungi rahuldamine
mingi teksti kallal inter- või metatekstuaalse
tungina peaks hõlmama ühtaegu nii naudingut
kui hävitamist; väidab ju va Julia Kriste-
vagi, et "tõlgendamine on paratamatult
omamine ja seega ka iha ning mõrva akt"¹.

LOONE OTS

NOORE HANSENI KANNATUSED Ühest kirjanduslikust neimast

1910. aastal avaldab Anton Hansen-Tamm-
saare jutustuse "Üle piiri", viimase oma kol-
mest üliõpilasnovellist. Sarnaselt kahe
eelmisega on jutustuse süžeeakäik lihtne ning
problemaatika tuntud. Selle sisu võib kokku
võtta mõne sõnaga. Vaene üliõpilane Robert
Muidu armastab rikast neiut Hedvig Sterni,
keda omakorda austab ja kosib kohalik selts-
konnatugi, Robertist vanem ning positsiooni-
kam dr. Joosep Kalamaa. Noorte vahekord
areneb üle lubatud piiri, st muutub füüsiliseks
läheduseks. Teadmata, kumba püüdlejaist
eelistada, rikub Hedvig suhted mõlemaga.
Novelli lõpus lahkub Robertist hüljatud ja
last ootav Hedvig teadmata suunas, võtmata
vastu Kalamaa abieluettepanekut. Roberti

kui õnnetuse põhjustaja ees suleb Hedvigi isa
ukse.

Vastavalt neoromantika nõudeile pole no-
velli tegelaste karakterid aredalt välja toodud.
Mahult annaks "Üle piiri" (lühiri)romaanigi
mõõdu välja. Tuumalt jääb see paraku pelga
uudisjutu tasemele, milliseid toona lehesaba-
des küllalt jagus. Tegelaste muutumise järgi
kuuluks novell arenemisloo žanri. Neiuna vä-
heütlevast Hedvigist saab noore emana ilus ja
isikupärane naine, kellest ei suuda loobuda
kumbki mees. Eriti on Hedvigi metamorfoos
märgatav Kalamaa suhtumist jälgides: püüel-
nud algul puutumatu ja tasast poollast tema
isa raha pärast, kordab Kalamaa novelli lõpus
oma ettepanekut "langenud" naise ees, keda
kui isiksust austab nii, et lubab isaks olla

¹ J. Kristeva, Within the Microcosm of "The Talking Cure". Rmt: J. H. Smith, W. Kerrigan (toim),
Interpreting Lacan. Yale University Press, 1985, lk 33.

võõrale lapsele. Hedvig on vaimselt tõusnud mehega võrdseks, olles ühtlasi ilusam kui kunagi enne: "On mehi, kes naise ilu ainult pilkas ja emas otsivad; kõige ilusamad on aga noored emad."¹ Olles sõnutsi võitnud Kalamaa, võidab isiksus-Hedvig ka ilma sõnadeta novelli kaks ülejäänud meest, Robert Muidu ning oma isa.

Hilisem vastukaja märkis õigusega, et kolmest peategelasest on Hedvig enim usutatav ja arusaadav, niisiis enim õnnestunud kuju. Hedvig kui dominant ajendas kriitikat vaatlema novelli teisest, sajandi esikümnendil ülimalt päevakohasest aspektist. Selle järgi paigutuks "Üle piiri" naisõiguslike jutustuste ritta. Väärib märkimist, et naisküsümise sage kujutamine eesti sajandialguse proosas on olemuselt väga eripalgeline, nagu ka selle kirjutajad esindavad nii mees- kui naissugu ja kummagi soo vaateid. Kõrvuti Tammsaarega jääksid "meeste poolele" Sargava realistlikud "Liisi" (1904) ja "Elsa" (1907), Tuglase rebellik "Kahel pool seina" (1906), Metsanurga erootiline "Isamaa õilmed" (1908) ja Lintropi kaksikmoraali tauniv "Villa "Erika"" (1910). Ilukirjanduse ja publitsistika piirile jääb uueneva naise tuntuim ja vaielduim käsitlus Randvere "Ruth" (1908). Nii mahult kui väärtuselt tunduvalt tagasihoidlikumat "nais-te poolt" esindavad Hella Wuolijoe "Uduta-gused" (1914), Alide Erteli "Moodne daam" (1919; 1920); neile sajandi teisel kümnendil valminud jutustusile eelnevad Marta Sillaotsa "Algajad" (1912) ning "Anna Holm" (1913). "Üle piiri" oleks selles kontekstis üks seisukohavõtt pikas poleemikas, mille jook-sul iga liitunu esitab oma nägemuse või kogemuse.

Aastaid hiljem kinnitab "Üle piiri" kangelanna feministlikku olemust Marta Sillaots, kuulutades lausa loosungliku paatosega:

"Hedvigi kaudu esmakordselt väidab Tammsaare, et "ka" naine on inimene: esimene samm sel teel, mille lõppsaavutiseks veendumus, et naine mitte ükski ei ole "ka" inimene, vaid on inimene samal määral kui mees ja samade õigustega olla omapärane, olla individuaalne (...) näeme teda [Hedvigit]

sündmustiku lõpul mehest kui unistusteese-mest ja ülevast elusisustajast pettununa, mehe-armastusest loobuvana, iseseisvust ning oma isikule tuginemist taotlevana (...) [Hedvig] usub üksinduses enam rikastuda võivat kui meestega suhtudes – meestega, kelledest ta kohanud vaid enesele mittekölvulisi..."

Sillaots püüab ühtlasi selgitada, miks "Üle piiri" meestegelased "esinevad kogu sünd-mustiku jooksul ühesuguses valgustuses kindlapiiriliste kujudena, mis ei arene; Hed-vigi isikut seevastu valgustab autor aina ise-külgedest". Muud peale kondikava pole meeste vajagi, kui nad on ainult "seks tegu-riks, mis arendab naise seesmist küpsemise-protsessi, vahendiks, millega mõõdetakse naise hingelist ulatust"². Kuid naiskuju sää-rane hoolikas viimistlus, tema elumuutuse samsammuline jälgimine lubab lugejat-uurijat oletada, et kangelanna käekäigu kju-tamisel võis olla teisigi, märksa isiklikumaid põhjusi kui pelk soov naisküsümises sõna sekka öelda. Kuigi tavapäraselt impressio-nistlikuks loetud, on "Üle piiri" kahest eelne-vast üliõpilasnovellist märksa realistlikum ja sidusam, selles esitatu loogilisem ning usuta-vam. Teravalt isikliku suhtumise olemasolust räägib teinegi tegur: dr. Kalamaa kuju loomi-sel kasutab Tammsaare esmakordselt satiiri, mis kohati küünib groteskini. "Noorsoo kõlb-la juhi" vaeleagadus on kiht-kihilt alasti võe-tud lausa vildeliku vihaga. Tammsaare puhul, kes nii enne kui pärast (erandiks vahest "Tõe ja õiguse" IV osa seltskonnastseenid) katsub materjali esitada objektiivselt, kiretult, sun-nib selline erand mõtlema, keda see "ebamää-raselt antipaetlik" mask võiks küll peita.

Matemaatikas leitakse tundmatu väärtus teiste, antud väärtuste järgi. "Üle piiri" kahe peategelase prototüübid ei tarvitse, kuid või-vad selguda, vaadeldes kolmandat.

Novelli algul on Robert Muidu üliõpilane. Tema päritolule viitab tõdemus, et linnamüü-rid on talle koolipõlves veel harjumatud ol-nud ning et tal on maamehe visa hing.³ Roberti välimuse saab lugeja kätte Hedvigi isa, vana Sterni silme läbi:

1 A. H. Tammsaare, Kogutud teosed, 2. kd. Tallinn, 1978, lk 340.

2 M. Sillaots, A. H. Tammsaare naiskujud. *Looming* 1928, nr 1, lk 50–51.

3 A. H. Tammsaare, Kogutud teosed, 2. kd, lk 262–263.

"...ei meeldinud vanamehele noore üliõpilase pisut vimmas piht, talupojalikult rässakas keha ja laiad õlad või nagu endasse pöördunud siniste silmade arglik vaade ja vähene, tagasihoidlik kõne ning kulunud ülikond..."¹

Antud kirjeldus sobib enam-vähem autori enda omaga. Lisades mälestused koolist (gümnaasiumist) kui vanglast ja koolidirektorist kui kõige naeru- ning põlgusväärilisemast inimesest, samuti Roberti poolt teoses väljendatavate kultuuri- ja ühiskonnaaegade üldlaadi, omandab Robert Muidu ikka enam kirjutaja *alter ego* jooni. Asendanud kolmnurga ühe tundmatu Hanseni-Tammsaarega, peaks olema võimalik leida Kalamaa ja Hedvigi eeskujusid.

Anton Hansen immatrikuleeriti Jurjevi Ülikooli õigusteaduskonda sügissemestrist 1907. Tudengistaatus lubas mees- ja naissoo vabamat suhtlemist. Kaasaegsete meenutuste järgi oli Hansen elav suhtleja ning seltskonnas hinnatud kaaslane. Müüt rahvuskirjanikust kui inimpõlgurist ja nelja-seina-mehest on tunduvalt hilisem. Ka neidudega suhtlemisel polla Hansen raskusi tundnud, naisküllalised olid tema tudengitoas sagedased:

"Kord kevadel keetis ta meile kohvi, kadus siis mõneks minutiks ära ja tuli likööri-pudeliga tagasi. Vestlus muutus elavamaks, äkki sosistas ta mulle kõrva, et tulgu ma ometi mõnikord üksi teda külastama. Ma ei vastanud midagi, endamisi mõtlesin, et seda küll ei juhtu, sest oljin väga arg ja üksinda ei käinud kusagil."²

Samas lisab meenutaja:

"1910. aasta paiku kohtusime Tartus üsna sageli, varsti aga jäid meie kohtumised harvemaks. Nägin teda Puusilla kohal kas Anette Mikkelsaarega (minu venna Hansu pruudiga) või Hilda Lõhmusega (pärastise Jaan Tõnissoni abikaasaga) jalutamas. Mulle tundus, et neil on teineteisele palju öelda, näod aina

särasid rõõmust ja õnnest. Minu tunded Tammsaare vastu vähehaaval jahtusid."

Memoraati ning selle teisendeid³ uskudes on teada juba kolm Tartu tütarlast, kel Hanseniaga enam või vähem usalduslikud suhted. Tammsaare kauane ja lähedane sõber Bernhard Linde peab kõige arvestatavamaks suhet Hilda (Hildegard) Lõhmusega. "Üliõpilasena kiindus Tammsaare Hilda Lõhmusesse (...) alguse saanud see kiindumus maskeraadil Tartu rikka õllevabrikandi Lõhmuse perekonnas. Maskeraadile kutsujaks olnud Hilda, õllevabriku omaniku ainus tütar, kellega Bernhard Linde tuttav olnud. B. Lindet kutsudes palunud Hilda Lõhmus teda ühtlasi ka Tammsaare kaasa võtta. See soov olnud nii väljendatud, et tulnud järeldada ainult üht: neiu tahab tingimata kirjanikuga tutvuda. Maskeraadil alanud tutvus jätkunud pärast maskipjude ja arenenud platooniliseks armulooks."⁴

1907. aastal, mil tutvus Linde järgi algas, polnud Hilda Lõhmus veel lõpetanud venekeelset gümnaasiumi. Küll aga liikus ta juba Eesti vaimu toonases keskuses, *Postimehe* toimetuses, kus "kõitis meeste tähelepanu".⁵ Huvitatute hulka astus ka toonane eesti rahva liider ja *Postimehe* pealik Jaan Tõnisson ise.

1907.–08. aastal oli Tõnisson oma populaarsuse tipul. Kompromissitu ausus ning kodanikujulgus olid viinud ta konflikti maksva korraga. Tõnissoni kui rahvuskangelase kuulsus oli paisunud eepiliste mõõtmeteni. Peamiselt ülistati 1906. aasta jaanuaris sõnastatud protestitelegrammi kindral Bezobrazovi juhitud mustasajaliste karistussalkade tegevuse vastu Viljandi ümbruses. Selle sõa-ka vastulause avaldasid mitmed suured ajalehed Venemaal, teiste seas isegi vanameelne *Novoje Vremja*. Kuigi autor ning 24 allakirjutanud eestlast osa andmeid hiljem välikohutu survele vääraks tunnistasid, peatati karistussalkade tegevus Eesti- ning Liivimaa

1 A. H. Tammsaare, Kogutud teosed, 2. kd, lk 281.

2 L. Nipman (Martna), Noorusaastate sõber. Rmt: Mälestusi A. H. Tammsaarest. Toim. E. Teder. Tallinn, 1978, lk 106.

3 Nt V. Vahtrik H. Puhvelile 1960. a. Rmt: H. Puhvel, A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1978–1922). Tallinn, 1966, lk 213.

4 H. Puhvel, A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood. Lk 88–89.

5 R. Kangro-Pool H. Puhvelile 1960. Rmt: H. Puhvel, A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood. Lk 213.

Hilda Lõhmus gümnaasiumi õpilasena

Hilda Lõhmus ema ja kasuõega

senisel kujul. Tõnissoni resolootne sekkumine oli kahtlemata päästnud mitmeid inimesi.

Esimesele protestikirjale järgnes samal, 1906. aastal teine, nimelt Riigiduuma saadikute kuulus "Viiburi üleskutse". Allkirja eest sellel dokumendil määrati Tõnissonile 1906. aasta lõpul toimunud kohtuprotsessil kolme-kuine vanglakaristus. Apelleerinud tagajärjelt kõrgemate instantside poole, kandis rahvajuht karistuse ära 1908. aasta suvel.

Vanglas kirjutas Tõnisson muuhulgas kolmevaatuselise draama "Üksi". Autobiograafilise näidendi käsikiri pole säilinud, kuid pealkirigi osutab raskele probleemile suurmehe toonases elus. Tema, keda avalikus elus ümbritsesid kümned kaastöötajad ajalehest, kaasvõitlejad EÜSist, kaasmõtlejad lugematuist seltsidest, polnud leidnud ühtegi kaasatundjat, kes tahtnuks leevendada tema üksindust eraelus. Põhjuseks tundub olevat aastaid tagasi Venemaal tekkinud ning katkenud suhe.

Tolle purunenud kihluse kohta on käibel kaks versiooni. Esimese, ametlikuma, esitab nt Jaan Roos: Tõnisson kihlunud saksastunud eestlannaga, kes ei suutnud mõista peigmehe rahvuslikke püüdlusi. Sel põhjusel katkestanud Tõnisson kihluse, kuid tundnud ausa inimesena hiljem üle kümne aasta süümepiinu, mis takistanud teda naistele uuesti lähenevast.¹

Teise, värvikama versiooni, mis aga esitab hiiglast liig inimlikus valguses, toob oma päevikus Tõnissoni enese jutustusena ära Aino Kallas:

"Kord tulin tüdrukuga kahekesi jalutus-käigult koju. Ta hakkas mulle siis aralt ja häbelikult jutustama, et meist räägitakse linnas, et talle oli tehtud kõiksugu vihjeid minu suhtes, et ta hea nimi on hädaohus – ta oli ju päris üksik. Mina kõnelesin talle siis selget keelt, ütlesin, et ma ei võinud ega tahtnud mõelda abielule, aga et see oli küll tõsi, et ta meeldis mulle enam kui keegi teine seni.

Järgmisel päeval läksin ["tüdruku"] vanaema juurde. Ta võtab mind vastu õnnesoo-videl!

Olin kui puuga pähe saanud. Paari sekundiga nägin kogu oma elu, nii taha- kui ettepoole. Otseku kiirrongiga tormas mu silmist mööda sündmusi mu endisest elust.

Samal ajal oli mu mõistus täiesti kaine. Jõudsin mõelda nõnda: võin pakkuda tüdrukule oma lugupidamise, lubada talle olla truu abikaasa – mida siis veel. Ja ma võtsin õnnesoovid vastu.

Need poolteist aastat, mis siis järgnesid – milliseid piinu pidi nende jooksul taluma! Viimaks tuli Reiman vabastajana ja saj mind niikaugale, et ma oma sõna murdsin."²

Küllap on tõde kusagil vahepeal, ehk Tõnissoni biograafi Märt Raua sõnutsi: "Raske on selle hülgamise juures kõnelda isegi süüst, see ei olnud mingisugune äkiline sündmus, mis inimese masendavalt maha surus, vaid pikaajaline kriis kihlatute vahel, mille kestel mõlemad pooled pidid veendumusele jõudma, et nad teineteisega ei sobi."³

Muuseas polnud Tõnisson sugugi kale ideefanaatik, kellele võõras iga muu inimlik tunne. Johan Köpp ütleb, et "püüdmeta tungida liiga lähedale Tõnissoni siseilmale võis ikkagi märgata temas siirast igatsust sooja südamlikkuse järgi teiselt inimeselt", samuti "nähtus Tõnissoni suhtumises naisesse üldse õrna lugupidamist sellest, mis ehtsalt naiselik ja ta oli tavaliselt rüütellikult tähelepanelik naiste vastu, olgu need noored tütarlapsedki, laskumata ometi ebaväärikasse triviaalse meeldida püüdja osasse".⁴

Noorukese Hilda Lõhmuse sisenemise Tõnissoni eluringi võib eelöeldust tuletada. Tõnissoni seisukohalt tuli õige neiu õigel hetkel õige inimese juurde. Hilda Lõhmuse jaoks oli Tõnisson austajana muidugi suur seltskondlik võit. Kahe inimese erasuhteis polnud suur oraator aga üldse osav:

"1908. aasta paiku tegeles Jaan Tõnisson ilmselt armueluga. Ta kirjutas juhtkirju ja joonealuseid armumõtetest ja unistustest, ta

1 Vt nt J. R o o s, Jaan Tõnisson, Eesti rahvusliku iseteadvuse selgroog. Rmt: Eesti rahva suurmehed V, nr 28. Tallinn, 1940, lk 29.

2 A. K a l l a s, Pärjapunuja. Tallinn, 1994, lk 251–252.

3 M. R a u d, Kaks suurt. Tallinn, 1992, lk 65.

4 J. K ö p p, Mälestuste radadel II. Tallinn, 1991, lk 190.

tsiteeris kõnedes prof. Forelli ja kõigest oli tunda, et ta hakkab naist võtma. Tõnisson andub kõigesse suure tõsidusega, tõsine oli ta ka nüüd.

Kord ta jalutas oma pruudiga Baeri ausamba ja Inglisilla vahelisel teel. Ma olin noorurina äärmiselt huvitatud: millest küll kõneleb suur mees pruudiga? Seadsin end sammuma ta ette parajasse kaugele. Üllatusin – ta kõneles taani piimaasjandusest!¹

Mõni sellesarnane igav jalutuskäik võiski ehk olla ajendiks kuulsale naljale, mille Hilda Lõhmus ja Anton Hansen kahekesi lavastasid: Tõnissonile määrati kohtamine võistleva austaja maja ees. Mõlemal noorel oli lõbu laialt, jälgides aknast, kuidas kuulsus edasitagasi jalutades närviliselt kella vaatab.² Tegelikult tundub, et ega Hansen-Tammsaaregi osanud noorele neiu armastusest kõnelda. Igal juhul on nimelt 1907. aastaga dateeritud miniatuur "Armastus", milles Prints ei oska armastuse kohta ise sõnu leida, vaid peab selleks inspiratsiooni paluma aastaegadelt.³

Ei ole teada, kui kaugele ulatusid Hanseni ja Lõhmuse suhted. Vist ei võinud ka neiu Lõhmus mõista, mida Hansen tema suhtes kavatseb. Hästikasvatatud tütarlapsed eelistavad kirjanduslikele katsetusile konkreetseid abieluettepanekuid. Tõnisson, jagades sama seisukohta, ei viivitanud oodatuga. Hansen, tulvil noorusliku määsmeelt, näib olevat kõhelnud.⁴ Esimene sai edumaa, teises hakkas küpsema kätemaksumõte.

Rivaliteet Hilda Lõhmuse südame pärast ei olnud esimene kokkupõrge Hanseni ja Tõnissoni vahel. Konflikt sai alguse juba 1903. aastal, kui Hansen debüteeris *Postimehes* jutukeste kirjutajana. Juba teine avaldatud jutt "Ärakadunud poeg" oli peatoimetaja Tõnissoni tahtel tublisti muudetud. Kolm viimast annet, niisiis lõpplahendus, olnud pärit Tõnissoni enda sulest, kes mõisniku väljakihu-

tamise asemel lasi tolle ise õilsalt tagasi tõmbuda, vabastamaks tee eestlaste armastusele. Et Tõnisson oli tuntud sakslaste leppimatu vastasena, võiks paranduse põhjuse panna tsensuuri arvele. "Ärakadunud poeg" on tegelikult vaid kirjandusloolist väärtust omav katsetus, nii ei võinud lõpu muutminegi sellele palju kahju tuua. Algaja autori hinge jäi okas aga kriipima aastakümneteks: veel 1920. aastail, juba tunnustatud kirjanikuna, meenutab ta Bernhard Lindele sarkastiliselt, kuidas Tõnisson tema juttu "lahkesti parandada võttis", ning küsitleja märgib, et Tammsaare solvumus oli ikka veel ehtne.⁵

Vastukaaluks läheneb Hansen *Postimehele* oponentidele *Rahva Lõbu-Lehele*. 1907. aastal keeldub aga astumast EÜSi, kui Tõnisson isiklikult teda sinna kutsub.⁶ Selle asemel liitub ta üliõpilasseltsiga Ühendus, mis püüab olla EÜSi igatine vastand. Tähtis ja veel tähtsusetu mees peavad üksteist silmas ja näitavad võimaluse korral oma suhtumist, isiklikult õieti kokku puutumata. Eriti ägedaks muutub võitlus 1908. aastal, mil mõlemad vaenajad juba teavad, et püüdlevad üht ja sama naist:

"Tore moment juhtus, kui ilmus A. Tammsaare "Noored hinged", kus tüdruk andub omal soovil noormehele. Vaat niisugune asi ei mahtunud Tõnissoni hinge! Veelgi vähem võis ta sallida, et sellest kirjutatakse ja ei kurjustatagi.

Mäletan siis, kuidas ta Eesti kirjanduse seltsi koosolekul võttis sõna ja suuresti pahandunult seletas, kuidas selle teose keel olevat "nagu nüri saega pulõikamine". Ning siis kõneles sisust ja ütles laia ärevusega: "Ütelge minule Eestis üks naine, kes tuleb, käed laiaili, mehe juurde ja ütleb: "Säh!". See tõi saali tormiliselt lõbusa tuju, aga Tõnisson raius kui rauda, et nii ei tohi raamatuid kirjutada."⁷

1 R. K a n g r o - P o o l, Jaan Tõnisson rahvusaate õhutamajana. Rmt: Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Koguteos tema 70. sünnipäeva puhul. Tartu, 1938, lk 167.

2 B. L i n d e, A. H. Tammsaare elu ja töö. Käsikiri A. H. Tammsaare ja E. Vilde Memoriaalmuuseumis. Lk 12; H. P u h v e l, A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood, lk 191.

3 A. T a m m s a a r e, Armastus. *Noor-Eesti* 1910, nr 2, lk 175–176.

4 Ka Lucie Nipmani (Martna) kätt palunud kirjanik pärast mitu aastat kestnud lahusolu, mil neiu oli ammu noorik saanud; vt Mälestusi A. H. Tammsaarest, lk 106–107.

5 B. L i n d e, Omad ja võõrad. Tartu, 1927, lk 105.

6 H. P u h v e l, A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood, lk 191.

Hilda Tõnisson laste ja emaga

Jaan Tõnisson 25.05.1908

Ei usu, et "Noored hinged" nüüd just nime Tõnissoni õrritamiseks loodi. Küll aga tundub otsese kindana üliiradikaalne artikkel "Kõlblusest" 1907. aasta detsembris:

"Mida täna kõlblikuks peetakse, see muutub peagi kõlbluse vastaseks. Kõlbluse mõistes, moraalilis, pole midagi kindlat. Sest igal rahval, igal rahvaklassil ja ka igal üksikul inimesel on isesugune moraal... (...) võib öelda, et moraalilugemine ja -jutlustamine väga vähe kasu võib tuua; see läheb inimesel ühest kõrvast sisse, teisest välja. Leiab aga keski, et teatud seltskonna moraal mitte küllalt soovitavas kõrguses ei seisa ja et seda vaja tõsta oleks, siis võib seda ainult selle läbi korda saata, et seltskondlist korda ühes tema võimude vahekorraga otstarbekohaselt muuta püütakse; sellega ühes muutuvad moraalilised vaated isenesestki."¹

1909. aastal lahkus Hilda Lõhmus Tartust, siirdudes Peterburi kaudu Euroopasse. Tema eesmärk on täiendada oma üldkultuurilisi teadmisi, eriti keelteoskust. Vahest soovib ta ka oma kahe austaja üle rahus mõtiskella. Järgmisel kevadel sõidab Jaan Tõnisson talle järele ja nad abielluvad, Aino Kallase märkme järgi 23. märtsil 1910 Stuttgardis. 20. aprillil peetakse pulmad Tartus Lõhmuste kodus. Seal toimub ka laulatus, mille toimetab Laiuse õpetaja, Tõnissoni sõber Johan Kõpp (talitust algselt läbi viima kutsutud Villem Reiman jäeti kui leppimatu karskusapostel peoliste palvel kõrvale). (Jaan Roos ütleb: "Et viimane (Jaan Reiman) ei saa aga tulla, siis teeb seda tookordne Laiuse õpetaja, pärastine Tartu Ülikooli professor ja rektor Juhan Kõpp."²) Edasi lahkus abiellupaar reisile Lõuna-Euroopasse. Linde järeldeb:

"Muidugi jäi tolles platoonilises armuloos vanem ja hästi situeeritud seltskonnategelane võitjaks, milleks kaasa aitasid vist küll neiu vanemate kui ka neiu enese realistlikuma kallakuga mõttelaad, mis arusaadavalt pidi eelis-

tama üliõpilasest kirjanikule ülikooli lõpetanud ja suure positsiooniga tegelast."³ Veidi kummastavalt pühendavad kõik Tõnissoni biograafid sellele abielule pelgalt mõne ebamäärase rea *à la*: "Jaan Tõnissoni isiklikkus elus toimus a. 1910 helgem sündmus, mis määras kogu ta edaspidise elu: ta abiellus preili Hilda Lõhmusega..."⁴

Hanseni jaoks oli hoop väidetavasti nii suur, et Linde arvab nimelt sellest algavat tema pessimismi naiskujude loomisel. Tammsaare oli kärmas kirjutaja. "Kui mul põhiidee ja ainestik mõttes on selgunud, asun ma hoogsalt tööle, kuna kõik on siis nii imeväärset selge; ja selleks, et see selgus püsiks, tuleb mõttes valmisolev kava kiirelt teostada, millega ma loodangi saavutada tervikulisemat ühtlust."⁵ Samuti on Tammsaare ise esildanud: "Oldagu väsimatu inimeste tüüpide ja iseloomude korjamises (...) reisitagu kui maastiku maalija ja ülikondade joonestaja, võetagu üksikutest teadustest kõik see välja, mis kunstilist mõju avaldab (...) lõpuks mõeldagu inimeste tegude motiivide üle järele, ärgu peetagu siin juures ühtegi näpunäidet halvaks ja oldagu sellekohaste asjade korjaja päeval ja ööl."⁶ Helene Siimiskeri väitel on säärase elutruuduse nõue nimelt novellis "Üle piiri" esimest korda tegelikku rakendust leidnud.⁷

Nõnda ei ole mingit põhjust, miks ka novell "Üle piiri" ei võiks vähemalt osalt olla kirjutatud konkreetse impulsi, Hilda Lõhmuse ning Jaan Tõnissoni abiellumise mõjul. Novelli idee võis kahest eelnevast jutust lähtudes mõttes juba visandatud olla. Seda hõlpsam oli iseenda lugu "impressionistlikult ähmaseisse" karaktereisse seada ning konstrueerida süžee, mis sobiks antud olukorraga. Selline oletus tähendab muidugi astumisi hüpoteesi libedale pinnale. Tõeliku armukolmnurga novelli ülekandmise vastu saab esitada

1 A. H. T., Kõlblusest. *Kolgata Lendleht* 1907, nr 12, lk 8.

2 J. R o o s, Jaan Tõnisson, Eesti rahvusliku iseteadvuse selgroog, lk 70.

3 B. L i n d e, Omad ja võõrad, lk 12.

4 Jaan Tõnissoni album. Toim. Karl Eerme. Geislingen, 1965, lk 22; Jaan Tõnisson. Koguteos tema 90. a. sünnipäevaks. Stockholm, 1960, lk 44.

5 Tsit: B. L i n d e, A. H. Tammsaare elu ja töö, lk 27.

6 A. H. T., Tööst ja andest, keelest ja stiilist. *Päevaleht*, 15. 01. 1911, nr 11, lk 2.

7 H. S i i m i s k e r, A. H. Tammsaare. Lühimonograafia. Tallinn, 1962, lk 87.

hulgaliselt argumente. Nii on tegevuspaik selgesti lokaliseeritud Tallinna, ainsasse Ees-ti linna, kus aknast võivad korraga paista nii raudteejaam kui meri (1. peatükk). Heleblon-di ning sinisilmse Hilda Lõhmuse silmad vastanduvad Hedvigi mustadele (2. peatükk). Need tõigad ei tarvitse aga meie prototüüpi-de-hüpoteesi lõhkuda. Vahest näitavad need hoopis Tammsaare kui šifreerija leidlikkust. Noor juuratudeng oli küllalt tark, tahtmaks liikuda Tartu ja selle ülikooli ning ajalehega seotud ringkondades ka pärast novelli ilmu-mist. Niisiis rõhutas ta mere-kujundi abil mit-tetartulikku tegevuskohta. Ka muutis ta Tõnissoni juristist-lehetoimetajast arstiks, nii et prototüüpi otsides mõelnuks tartlasest luge-ja – ehk hoopis nt Juhan Luiga isikule. Kalamaa nimi tundub lähtuvat Kalamajast, Robert Muidu elupaigast. Hedvig Sterni pu-hul on lahendus veelgi lihtsam. Geomeetria, ajaloo ning vene keele eksamite mainimine 2. peatükis viitab Hilda Lõhmuse lõpueksa-meile gümnaasiumis. Hedvigi ja Hilda eesni-med algavad sama tähega. Saksakeelne Stern seostub eestlase peas riimuva sõnaga "pärn", murdekeeli "lõhmus". Igatahes see, et Kala-maa–Muidu vastasseisu taha on varjatud Tõ-nisson ja Hansen, peaks mõistjale küll selguma novelli 2. peatüki kõnekoosolekust "Nooresoo ja kõlbluse" üle, kus kumbki tege-lane kaitseb enese deklareeritud seisukohti lausa oma prototüübi trükisõnas esitatud väi-detega!

Autori kui prototüübi kumbagi vastas-mängijat tabab novellis armutu kättemaks. Moraaliapostel ning noorte-eeskuju osutub salaliiderdajaks (peegelmotiivina Kalamaa–Muidu–Hedvigi suhetele laseb Tammsaare meestel omavahel jagada ka lõbutüdrukut). Alatu variseri kujus ei suuda lugeja tõepoo-lest leida ainustki head joont. Ka isiksusena on Kalamaa nõrk, tema kui tugeva kuulsus haihtub otsekohe, kui Robert Muidu teda sel-jatada võtab. Isegi Kalamaa koer kuulab mee-leldi Muidu käsku (7. peatükk). Nagu Kalamaalt meheliku, võtab autor novellis Hedvigilt naiseliku au, lastes tal saada küsi-tava tulevikuga vallasemaks. Olgu see tõik feminismi seisukohalt kui tahes tervitatav, vaevalt igatsenuks mõni sajandialguse naine

Hedvigi asemel olla. Tavalugeja, eriti naislu-geja jaoks polnud Hedvig ikkagi enam kui lihtsalt langenud naine. Prototüübi puhul oli väitel vaevalt alust; Hilda Lõhmuse pikemat välisreisi annaks ju halva tahtmise korral mit-meti tõlgendada, kuid usutavasti välistas ko-dune kasvatus "üle piiri" mineku iseenesest. Ent novell ilmus – ja peale autori pidid vähe-malt kaks inimest sinna kätketud saladusest aimu saama, vahest isegi hirmuga mõtlema, kas veel keegi peale nende endi neid ära võiks tunda.

Kriitika ei hinnanud üllitist "Üle piiri" kui-gi kõrgelt. Isegi Aino Kallas, kes Tammsaare üliõpilasnovelle seni reservatsioonideta kiit-sis, ei leidnud uues teoses midagi erilist. Põh-jus võis ehk olla selleski, et asja liiga isiklikult võttes ei suutnud autor novellis elu kunstiks ümber luua. Ka novelli lõpplahen-dusega ei tulnud Tammsaare toime: kõik kat-keb liiga järsult, liinid nagu lõigatakse vägivaldselt läbi. Tuglas ütleb oma 1919. aas-tal ilmunud Tammsaare-essees:

"...probleemi lahendamisel kohtame päris lootusetut ummikut. Naine võib astuda üle piiri füüsilises mõttes, kuid mitte vaimses; ta ei suuda millegagi võita mehe usaldust. Õn-nelikud võivad olla ainult need, kes laste kombel on ebateadlikena – kuid nende õnni on siis laste kombel ebateadlik, öeldakse." Ühtlasi peetakse seda lõppu harukordselt tü-hiseks... "Üliõpilasnovellides harrastab Tammsaare "elliptilist" lõppu: jutustus kat-keb seal, kus ta alles hakkab huvitavaks mi-nema, s. t., kust algab "romaan". Edaspidist sündmustiku käiku oletagu lugeja ise. Õnne-likumat lõppu Tammsaarele ei saa ette kuju-tada."¹ Oma esse lõpus on Tuglas armutult naasnud just selle novelli juurde, nentides: "Peau tunnistama, et kirjandus minus harva nii piinlikku tundmust on äratanud kui jutus-tus "Üle piiri"."

1923. aasta kordustrüki tarvis teeb Tamm-saare "Üle piiri" lõpu ümber. Nüüd saab triviaalne armukolmnurk triviaalse, lausa ki-noliku lõpu: selmet tütre võrgutaja välja visa-ta, kingib vana Stern talle raha, et noormees saaks armsama üles otsida ja tagasi tuua. Sterni viimasest sõnavõtust võib aimata isegi vihjet topeltpulmadele: näib, et ta oleks nõus

1 Fr. T u g l a s, A. H. Tammsaare. Kriitiline esse. Tartu, 1918 (kaanel 1919), lk 18–19 ja 20.

võtma endale Hedvigi seni sarjatud kasvataja, nooruses tüdrukulapse sünnitanud naise. Kirjanduslikult pole õnnelik lõpp õnnetust kuigivõrd parem, ehkki just see on edaspidistes trükkides kanoniseeritud.

Jaan Tõnissonist sai iseseisvunud Eesti üks juhte. Hilda Tõnissonil seisis ees pikk ning õnnelik abielu, millest sündisid viis last. Hansen-Tammsaare aga muudkui kirjutas... Nurjatule Kalamaale järgnes kunagi niisama nurjatu Paralepp, Robert Muidust veidra-maidki nimesid hakkasid kandma Ikka ja Itam. 1934. aastal ilmunud "Ma armastasin sakslast" muide annab aastate tagant lõpuks Hilda Lõhmuse välimuse küllalt täpse kirjelduse.¹ Ka selles teoses on tegevus kantud

Tallinna, kuigi Tartu rahvas tunneb tänini kuulsat puiesteed Emajõe-kaldapealse paualleena. Tartu maskeeritakse Tallinnaks nagu kunagi ühes teises loos. Oletada Erika nimes perekond Tõnissoni Tartu-lähedase valduse oma ning Oskari nimes Tõnissoni sõbra Oskar Kallase oma oleks vahest juba liig... Mida annab niisugune väheste katematerjaliga hüpoteesi esitamine? Nähtavasti sedasama, mis kirjanduski: autor kirjutab, lugeja loeb, võtab omaks või ei. Antud juhul oli autori eesmärk näidata, et leidub tahke vahepealseil aastail kultuslikult kivistunud Tammsaare-müüdi revideerimiseks. On saanud aeg minna tollelt tammsaarestikalt ülemillelegi uuemale ja avatumale.

REIN UNDUSK

MAA MÄÄRATLEMISE KATSE*

Kaas- ja mäarsõnalooikat Tammsaare tekstis

"Päike läheneb juba silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et e n a m e i ulatunud valgustama ei märke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümmelist noort meest, kes kõndis vankri kõrval.

Varsti jõudsid teelised mäerinna küllele, et päikeses helendama löi mehe nägu ..."¹

Selles, "Tõe ja õiguse" I osa algusest pärinevas tsitaadis paelub meie huvi eituslik määradverb "enam ei". "Enam ei" märgib siin valguse puudulikkust, päikese varjumist eesoleva mäe taha, mille aga Andrese üle mäeveeru tõusev ja valguses helendama lööv nagu just nagu tühistaks.

Rohkuse eitus "enam ei" esineb ka "Kõrboja peremehe" alguses. "Võis kella seitsme, kaheksa paiku olla, kui Katku Villu aidalakas heintel ärkas. Küll tundis ta alles kehas une-

rammestust, aga magada enam ei saanud: luis-kontes uimles mingisugune magus valu nagu ta seda oli tunnud paljude aastate eest..."² Und on küll, und on külluses, kuid magada e n a m e i saa, sest luis-kontes on valu nagu aastate eest. "Tões ja õiguses" oli Andrese helendama lööv nägu "enam ei" tühistajaks, "Kõrboja peremehe" on "enam ei" see, mis võidab une külluse. Huvitavamaks muudab selle veel tõsiasia, et "enam ei" kordub ka "Kõrboja peremehe" lõpulauses. "Ja e i läinud ega läinudki e n a m järve äärde, kus tüdrukud kilkasid uuel kiigel." (Lk 176.) Seega, nii "Kõrboja peremehe" alguses kui ka lõpus on "enam ei" vastupidiselt "Tõele ja õigusele" võitvas positsioonis ning temale näib olevat rajatud lootuse mõõtme avamine. Põhjust sellesse uskuda on ka seetõttu, et vähemalt kahes Tammsaare varasemas tekstis, "Rahaauk" ja "Uurimisel", on uni ja une-

¹ A. H. T a m m s a a r e, Ma armastasin sakslast. Tallinn, 1964, lk 45.

* Ettekanne 38. Kreutzwaldi päevadel 21. detsembril 1994 Tartus.

¹ A. H. T a m m s a a r e, Tõde ja õigus I. Tartu, 1926, lk 5.

² A. H. T a m m s a a r e, Kõrboja peremees. Tartu, 1922, lk 3. Edaspidi viited tekstis.

nägu, enese sees nägemine, tekstialguliselt markeeritud, tuues sõnumeid maapinna alt ja sinna nägijaid ka kutsudes. Eelöeldust on alust arvata, et "enam ei" tähendusniidistiku täpsem eritlemine aitab meil iseloomustada "Kõrboja peremeest" kui Tammsaare varasema loomingu baasteksti mõningases vastastikusel sõltuvuses ja vastanduses "Tõe ja õigusega".

"Kõrboja peremehes" on eristatavad kaks teineteisega suhtes sümmeetrilist lugu, praegune ja varasema lugu, nende sümmeetriateljeks on tekstialgus, Villu ärkamise aialakas. Mõlemas loos kohtuvad Villu ja Anna kolmel korral, seejuures varasemat lugu on kujutatud valdavalt tegelaste sise- ja omavahelises kõnes, praegust lugu aga jutustajapoolses esituses, mida saadab teksti läbiv ajamäärang "nüüd, täna". Varasemas loos toimuvatel kohtumistel liigub Anna kõigil kordadel ühel või teisel viisil maapinna-alustes sfäärides. Esimest korda Katkule tulles sõidab Anna hobusega läbi nõo, teisel kohtumisel meenuvad Annale kadunud onu Oskari sõnad ussist, kolmandal kohtumisel jookseb Anna Villu eest järve. Villu omakorda on varasemas loos huvitatud masinatest ja ehitab Katkule võlviitud keldri, mis kõlbaks palju rohkem Kõrbojale. Praeguse loo algul, nüüd, huvitub Villu maapinnast. "Nüüd kõndis ta mööda isatalu ja sirvis maapinda, nagu oleks ta mõni kullakaevaja neitsilikus looduses." (Lk 23.) Samas alustab Villu tõusu Kivimäele, murdes pead "enama" pärast. "Ikka enam ja enam hakkas ta oma pead murdma, et miks või kust on saanud Kivimäe oma kivid ja mulla." (Lk 25.) Ühtlasi arvab Villu, et tõustes Kivimäele oleks võimalik minna "üle". "Oleks see tema tegemine, tema ühendaks Kivimäe seljandiku üle raba seisvate hõimliste seljandikkudega ja laseks nad siis ühes jorus lõuna poole jooksta otse üle raba, otse üle selle väikese saarekese keset raba." (Lk 25.) Kivimäe ühenduse Kõrbojaga usub Villu katkestatav alaliseks, kuid, olgem siin eriti valvsad, "teele enesele ei veaks ta ena m kunagi mingisugust täidet". (Lk 25.)

Kui varasemas loos Anna oma keha või mõttega liikus maapinna all, siis praeguses loos vastandub sellele Villu-poolne üles- ja üleminek, rohkuse ja enama taotlus. Kuidagi salapärasel viisil on aga Villu punktis, kus ta

kavatseb Kõrbojaga sideme alaliseks katkestada, sunnitud "enamati" eitama.

Praeguses loos kohtuvad Villu ja Anna esimest korda jaanilaupäeval. Villu kutsub Annat Kivimäele, Anna tuleb, kuid tingib enne märke minekut Villult lepingu.

"Hea küll, ühel tingimusel tulen."

"Olen kõigeaga nõus, luban kõik," vastas Villu.

"Aga kas ka peate, mis lubate?"

"Pea," kinnitas Villu. "Mees ja sõna, teist ei ole, ütlege ainult."

"Ärge jooge enam," lausus perenaine.

"Hea küll," vastas Villu vastupuiklemata.

"M i t t e k u n a g i e n a m," rääkis perenaine tungivamalt.

"Mitte kunagi," kordas Villu." (Lk 84.)

Nüüd lähevad Villu ja Anna mäele, kuid "nüüd"-il on lepinguhind. "Enam" ja "rohkem", mille pärast Villu Kivimäele tõusta tahtis, on nüüd allutatud "mitte kunagi enamale"; liiati, öeldes "hea küll", on Villu iseenda küllusega lepingut kinnitanud.

Kivimäel vigastab Villu oma parema käe ja pahema silma. Anna, lepingut tinginu, võtab endale ühtlasi lepingust üleastumise õiguse, pakkudes Villule "paljut, nii palju kui on". "Jooge veel," käsib Kõrboja perenaine, "jooge niipalju kui läheb, niipalju kui on." (Lk 96.) Kuid Villu arust on seda vähe. "Ei, siga, hakka pähe, nüüd ei hakka teine pähe." (Lk 96.) Samalalaadne situatsioon kordub 20. peatükis. Villut Kõrbojale kutsudes lausub Anna: "...miks ei taha sa Kõrbojale peremehes tulla? on see veel vähe? Aga mul ei ole rohkem, ma pakun kõik, mis mul on..." (Lk 158.) Millise lepinguga pakub Anna Villule paljut, mis on vähe? Anna enese sõnad on meile siin teenäitajaks. Vahetult enne lepingu sõlmimist küsib Anna Villult.

"Villu, miks te joote? Te enne ei joonud."

"Enne," mõtles Villu ja vahtis tummalt perenaisele otsa. "Enne... millal enne," mõtles ta endamisi." (Lk 79–80.)

Anna küsimusele Villu ei vasta, Villu ei mäleta, mis oli enne, ja tõrjub mälestust enneolnust kogu praeguse loo kestel. Kuid astudes Annaga lepingusse, saab Villu jällegi salapärasel viisil püütud enneolnusse, sest Anna klausel "mitte kunagi enam", mis kogu oma siiruses näib avavat lootuse ja teisitoole-

mise mõõtmel, on tegelikult sõnastatud enneolnust lähtuvalt ja ei tähenda äraseletatult midagi muud kui nõuet olla nii nagu enne. See on asjaolu, mida Villu Annaga lepingut tehes ei märka, täpselt samuti nagu ta ei märka, et Kivimäe Kõrbojast alatiselt eraldada tahtes on ta sunnitud "enam" eitama.

Oletame hetkeks, et Villu oleks tõusnud Kivimäele ilma lepinguta. Siis on ülimalt tõenäoline, et see tegu oleks jäänud üksikuks, tähendusetuks, sest varasemas loos käidi küll maapinna all, kuid ei tõustud mäele. Tähen-dusetus on aga midagi sellist, mida "Kõrboja peremees" kogu oma ulatuses, kõige väiksemast fraasist alates tõrgub tunnistamast. Tekst on küllastatud vihjetest, ennetest ja kordustest, kõik asetub juba olemasolevasse tähenduslikku välja. Teksti makrotasandil väljendab seda praeguse ja varasema loo sümmeetrilisus. Teksti loogikast lähtuvalt ei ole Anna tingitud leping seega midagi muud kui varasema loo käsk praeguses loos toimul-val tähendust kanda: nagu sa kaotasid silma varasemas loos, nii pead sa selle kaotama ka praegu, sest mis muidu oleks su tegu väärt.

Järelikult, kui tähenduse hulga kasv on põrdvõrdelises sõltuvuses makke tõusu võimalikkusega, siis "enam", mida Villu nõudis Kivimäele tõustes, peab olema miski, kus tähendust on õige pisut või pole üldse.

Teeme siinkohal peatuse ja juhime tähelepanu ühele tekstuaalsele paralleelile. Teise Moosese raamatu 4. peatükis esitab Jehoova Moosesele imeteod, millega Mooses võiks vaaraole kinnitada, et Jehoova on end talle ilmutanud.

"Siis Jehoova küsis temalt: "Mis see on, mis sul käes on?" Ta vastas: "Kepp!" Ja tema ütles: "Viska see maha." Ta viskas selle maha ja see muutus maoks! Ja Mooses põgenes selle eest." (2 Mo 4,2-3.)

"Ja Jehoova ütles temale veel: "Pane oma käsi põue!" Ta pani oma käe põue ja tõmbas välja, ja vaata, käsi oli pidalitõvest valge nagu lumi." (2 Mo 4,5.)

"Ja kui nad ka neid kaht imetegu ei usu ega kuula su sõna, siis võta Niiluse jõe vett ja vala kuivale maale. Vesi, mida sa Niiluse jõest võtad, muutub siis kuival maal vereks!" (2 Mo 4,9.)

Varasema loo teisel kohtumisel lasi Anna Villul enda jalast verd imeda, nimetades or-

gitorget ussihammustuseks. Oma parema silma kaotas Villu sessamas loos siis, kui Anna ta eest järve jooksis; pahemat silma ja paremat kätt vigastab Villu jaanilaupäeval, ning "nüüd" voolab Villu veri, mida nähes Anna talitama hakkab.

2 Mo 19,12 hoiatab Jehoova Moosese kaudu Siinai jalamil olevaid iisraeli lapsi: ""Aga hoiat rahvast igast küljest tagasi, üteldes: Hoiduge mäele üles minemast ja selle jalamit puudutamast. Igauht, kes mäe puudutab, karistatakse surmaga!""

Mooses on veest tõmmatud, veest tõmbab Anna ka Villu. Anna ise meenutab hiljem. ""V ä h e puudus, siis oleksite lasknud mul sel korral ära uppuda!"" (Lk 126.)

Kõrbojale tulles otsustab Anna elada kui käsualune. ""Tänasest päevast hakates elame Kõrbojal teatud sundmuse all, elame kui Kõrboja käsualused, tema teenijad, tema orjad..."" (Lk 43.) Anna teab, et Kõrbojal tuleb mattuda. ""Oleks nagu kahju ennast siia kõrbe maha matta..."" (Lk 40-41.) Moosese kui iisraeli rahva käsulaudade tooja ja Anna teatud paralleelsuse arvestamine peaks antud kõrvutuste kaudu olema õigustatud.

Tuleme tagasi "Kõrboja peremehe" juurde. Praegune lugu lõpeb, Villu purustab oma pealuu pärast seda, kui Anna talle üles tunnistab, et uss teda tookord ei hammustanud. Tegelikkus, mida Villu siiani oli teadnud ja endas kandnud, oli Anna sõna poolt tehtud. Anna omakorda oli tollase sõna "uss" võtnud onu Oskarilt, kelle naine kunagi põgenes Kõrbojalt ja kes ise paar nädalat hiljem leiti surnuaialt oma pojakese haualt. "Miks onu-naine põgenes ja mis sündis peale seda, kui ka onu Kõrbojalt ära sõitis, oma naisele järele, seda Anna ei tea, pole kunagi lähemalt kuulnud." (Lk 62.) Oskari sõna, mis määras tegelikkuse "tookord" ja pani Villu Anna jalast verd imema, saab tegelikkuseks ka nüüd, praeguse loo lõpul. Purustades oma pealuu ilmlikustab Villu Annale loo sellest, kelle sõna Anna talle edasi oli andnud. Tähen-dus saab täis, lugu lõpeb.

Siit jõuame Anna põhilise funktsioonini "Kõrboja peremehes". Anna on sõnaandja, sõnaline etteantus, Villu eespoolsust enese külge köitev. Anna on see, kes tuleb esimesena Katkule ja jookseb Villu eest järve, see, kes jaanilaupäeval ette astub ja Villule kätt

pakub. Samas aga, nii nagu järve joostes sunnib Anna Villut enese taga jooksuma, nii viitab eesolev Anna tihti asjadele, mis asuvad tema selja taga. Seega, Anna, sõnaandja, keelab Villul vaatamast Villu selja taha, maa ja taeva piiri poole, mis oleks sõna maha jätmise; teiselt poolt, Anna keelab Villul vaatamast üle Villu enda taeva poole, mis oleks maa mahajätmine, kust aga sõnad on pärit.

Villu jaoks ruumi loova koordinaatteljestiku keskpunkt on kantud Annasse, kelle eksistentsiaalne asend on nende tutvuse algusest peale määratletud "vahelolemisena". "Nõnda hakkas Anna tutvus Villuga, hakkas ilma sõnalausemata, kui ta seisis isa ja onu v a h e l." (Lk 56.) Seetõttu, dünaamilistes positsioonides ilmneb Villu tahes-tahtmata seisvat otsal ning Anna kui sõnaandja roll on ühtlasi interpreteeritav "vahelolemise" keeluna, sest: sõna on ees, see tähendab, ees oleva taga.

Oma esimest kohtumist Villuga mäletab Anna nii: "See on poiss, suur poisivolakas, paljad pruunid jalad, kuub särgi peal, pelglikud silmad, mis teda Annat aina vahivad ja vahivad, nagu tahaksid nad rääkima hakata." (Lk 56.) Villu ei taha kõnelda suuga, Villu tahab kõnelda silmadega. Villu otsib nimetut, mis oleks siiski nähtav. "Villu tunneb ... et ka temas otsib laulu mingisugune nimetu, mis tuleb ei tea kust ..." (Lk 4.)

Me oletame, et see, mida Villu otsib ja mida nõudes ta "enama" järele märke tõusis, on sõnatu nähtav. Anna toob tähenduse, kuid tähendus on taganttuleva valgus, mis päralejõudnuna peegeldub alla ja tagasi. Seetõttu sõna, eelnevasse köitja, seab meid lootusetuse kuristiku veerele: ka juhul, kui sõna ja sõnatu nähtav on olevikus kõrvuti, pole kindel, et nad on üks ja seesama. Sõna ütleb, milleks see, mis on alati niikuinii ees, milleks näitav käsi, kui tähendus on eelnevalt ja selletagi. Ühtlasi, kui pole tõendatav sõna ja sõnatu nähtava kokkukuuluvus, pole mingit põhjust arvata, et sõna kuuluks sõnatu nähtava juurde.

Kui sõnatu nähtav on, peab ta olema nähtav siin ja praegu. Kui sõnatu nähtava nägijaks oleks keegi peale minu, oleks ta teadaaadav sõnana. Seega, sõnatu nähtava

nägijaks võin olla ainult mina. Jääb raskus, nähtavus on ülestõstetud maalt, maa on ülestõstetud tähenduse pärast ning kogu ülestõstetud maa kannab tähendust. Sõnatu nähtav võiks olla, kui maa ise end kuskil nähtavana näitaks. Me usume, et selleks on mägi. Seetõttu, sõnatu nähtav on: "mina, kes m a näen m a a d, mis on m ä g i".

Villu, kes on mina ja mäkketõusja, nõudis "enama" üle pead murdes maa küllust ja eest tulevat valgust, mis oleks sõna mahajätmine. Kuid Villu eksib Kivimäele tõustes pidevalt ühes asjas. Nimelt, nagu orgu minnakse alla-poolle jalgu ja märke tõustakse ülespoole pead, nii on sõnatu nähtav vahelolemisena, sest "mina, kes m a näen m a a d, mis on m ä g i" on tõesti vaikus ja öeldamatus. Villu tahab Kivimäele tõusta puhta maaga, päris algusest, Kivimäe sidet Kõrbojaga alatiseks katkestades. Ehkki mäkketõus on sõna mahajätmine, on ta siiski tänu sellele samale sõnale, mis tuleb enamuses maha jätta, kuid täpselt ühe käe jagu enese ette tuua. Teiste sõnadega, Villu, kes suurel ristipäeval aidalakas ärkab, unustab Kivimäele tõustes risti astuda oma varasema küsimusega "mis see on".

"Seal ta ongi, see Vargamäe," lausus mees ja näitas käega üle soo järgmise väljamäe poole, kus lõmitas rühm madalaid hooned. "Meie hooned paistavad, teiste omad seisavad mäe taga orus, sest siis rahva suus Mäe ja Oru, mõisakirjas aga Eespere ja Tagapere. P a r e m a t k ä t t see männitukk seal kõrgel mäe otsas on meie oma: igavesed vanad jändrikud teised, mõned poolkuivad juba."

Niipalju tegi mees juttu, siis logises van-ker endiselt tummas vaikusel.¹

Ütleme, käsi, mille Anna lepinguga Villul purustas, oli näitav käsi. Näidates käega Vargamäele toob Andres "selle", sõnaandja poolt kehtetuks tunnistatu, enda ette, eest tulevasse valgusse. Andres näitab mõlemat, mäge ja orgu, ees ja taga olevat, et oleks vaikus.

Jääb küsida: kui mina olen maha maetud, siis järelikult on ülestõusja teine ja mitte mina. Siit ka küsimus, kas Anna poolt kehtetuks tunnistatud Villu käsi on sama käsi, millega Andres näitab Vargamäed? Näib nii, et

1 A. H. T a m m s a a r e, Tõde ja õigus I, lk 5.

kui tekst algas enne mind, minu jalgade ja maapinna all olevast, siis on teksti lõpp üle minu pea. Kui ülestõusmine on, saab ülestõusmine olla vaid armust ja mitte minust. Ühtlasi, kui ülestõusmine on, oleks ülestõusmine mõttetu, kui ülestõusja poleks sama, kes mahamaetu. Siit aga: mõelda vähemat, kui et ülestõusja on sama, kes mahamaetu, on mõtetus. Olgu see ka tõenduseks, et maa nimi, kuivõrd ülestõusmine on, ei saa olla teine.

Jaanilaupäeval üheskoos Kivimäele tõustes tahtsid Anna ja Villu tõusta erinevatele mägedele. Anna, kes tõi seadust, saatust ja täistähenduslikku aega, tahtis tõusta Siinaile. ""Sa ei tohi näha mu palet, sest ükski inimene ei või mind näha ja jääda elama!"" (2Mo 33,20.) Villu, kes nõuab maa küllust, et aeg ei täituks ja säiliks eesoleva lootus, tahab tõusta Kogatale, st Pealuu-paika. ""Mina olen, ja te näete Inimese Poja istuvat Väe paremal käel ja tulevat taeva pilvedega."" (Mk 14,62.) See näib viitavat ka põhjusele, miks Anna "palju" osutub Villu jaoks "vähe-seks". "Seadus aga on kõrvalt sisse tulnud, et vääratust rohkeneks. Kus aga patt on rohkene-

nud, seal on arm saanud üliküllaseks." (Rm 5,20.)

On ees ja taga, all ja ülal. On vahekoht, kus olen mina. Mina olen nii, nagu maapind on maa ja taeva vahel. Vahekoht on vahendamatus, sest samast sõnast, mis kutsub alla ja tagasi, läheb tee üles.

Tundub, et seda vahekohta peab silmas Paul Ricoeur, kõneldes kurjusest ja leppimisest. "On kolm mõistet, mis minu arust väljendavad kolme seost kurjus- ja leppimiskogemuse vahel. Esiteks, leppimine on oodatud, h o o l i m a t a kurjusest. "Hoolimata" konstitueerib lootuse tõelise kategooria, mis räägib vastu kurjusele. (...) Teiseks, "hoolimata" on "tänu (sellele)"; kurjusest toob asjade Päril Mõte esile hea. (...) Mõtteka ajaloo kolmas kategooria on "kui palju enam", *pollô mallon*. See ülikülluse seadus haarab endasse omakorda nii "tänu (sellele)" kui ka "hoolimata". Siin avaldub Logose ime; Temast kulgeb tõe äraspidine liikumine; imest sünnib paratamatus, mis tagasiulatavalt asetab kurjuse olemise valgusse."¹

---

1 P. Ricoeur, *The Conflict of Interpretations*. Evanston, 1974, lk 314.

CARL GUSTAV STRÖHM

Tähtpäevad igal aastal

Kommentaar Molotov-Ribbentropi pakti aastapäevaks

Keset tänavukevadisi vaidlusi selle üle, kas 8. mai 1945, mille 50. aastapäev parajasti kätte oli jõudmas, peaks sakslaste jaoks kaotuse ja leina või rõõmu ning vabastamise päev olema, andis Saksamaalgi populaarne ameeriklaste CNN eetrisse groteskse sõnumi. Nimelt teatas uudistesaadete diktoria: "Kaliningradis on kokku tulnud tuhandeid vene sõjaveterane, et tähistada ühiselt linna vabastamise 50. aastapäeva."

Paraku, 50 aastat tagasi oli Kaliningradi nimi Königsberg, see oli Ida-Preisimaa pealinn ja Preisi kuningate kroonimislinn. See oli linn, kus enne 1945. aastat polnud märgata ei poola ega vene päritolu elanikkonda. See, mida CNN nimetas vabastamiseks, kujutas endast tegelikkuses kohutavat hävitustööd ja sakslastest tsiviilelanike massilist hukkamist. Enamik neist 80 000 saksa tsiviilisikust, keda Punaarmee tookord Königsbergis vabastas, saadeti nõukogude GULAGi. Vaid vähesed pääsesid sellest vabastamisest eluga.

Et teiste seas koguni Saksamaa CDU juhtivaid poliitikuid 8. mai puhuse vabastamis-kooriga ühines, siis olgu siinkohal meelde tuletatud, et vabastamise tegelikku sisu mää- ravad vägagi subjektiivsed asjaolud. Nende 90 000 naise puhul, kes vallutamise (või tu- leks vahest siingi öelda: vabastamise) käigus nõukogude sõjaväelaste poolt vägistati, tohi- me küll vaevalt eeldada, nagu tundnuksid nad end vabastatuna. Sama lugu on miljonite teis- tegagi, näiteks sudeedisakslastega, kes neil neetud päevil vabanesid kodumaast ja oman- dusest, paljud lisaks ka veel elust. Või mis sai kodumaalt väljaaetuid, sõjavangidest – ja pa- raku sugugi mitte ainult nondest, kes langesid sovjetide kätte ja veeti minema Siberi suu- nas. Ka ameeriklaste poolt Reini ääres – näi- teks Bad Neuenahri all – kokku aetud saksa sõjameeste seast jäi maha lugematuid sur-

nuid. Üldse kaotas vahetult enne või pärast kapitulatsiooni elu ligikaudu 5 miljonit saks- last. Ja kui nüüd ütleb sakslane Heiner Geiß- ler, et Teise maailmasõja päästsid valla "poliitilised gangsterid" – pidades silmas Hit- lerit ja riigi toonast rahvussozialistlikku val- litsust – siis on tal kahtlemata õigus. Ainult et vastamata jääb küsimus, kas Stalin, kes ehitas NLiidus välja terve koonduslaagrite nn GU- LAGi süsteemi, milles peeti katastroofilistes tingimustes vangis vähemalt 12 miljonit, aga tõenäoliselt kuni 20 miljonit inimest, ei olegi siis poliitiline gangster? Kas mitte tema ei tapnud 1937. aastal vene antikommunistide järel ära toonase Punaarmee komandörid ning enne seda lisaks ka kõik veel Lenini poolt ametisse pandud kompartei juhid? Kas mitte tema ei tunginud kallale Balti riikidele ja ei surmanud või küüditanud sadu tuhan- deid süütuid inimesi? Kas mitte tema ei tei- nud nn kulakuteks ega kihutanud kodudest minema miljoneid vene talupoegi, lastes neil armutult hukkuda Kaug-Põhja jääkõrbeis või kanalite ehitustel.

Muide – nende seas, kellele 8. mai ei tun- dunud võidupäevana, oli vägagi huvitavaid kaasaegseid. Võtkem esimeseks näiteks kas või Nobeli auhinna laureaat Aleksandr Sol- ženitsõn. Oma "GULAGi arhipelaagis" kir- jeldab ta, kuidas ta võitis ajaloolist 8. maid 1945 vastu Moskva Butõrka vanglas koos lugematute teiste võiduka Punaarmee sõduri- te ja ohvitseridega, kes nüüd poliitiliste van- gidena naridel külitasiid. Ning kuulates väljast kostvat saluudikõminat lausus Solže- nitsõn: "See ei olnud meie võit. See ei olnud meie kevad."

Kuid see ei ole kõik. Solženitsõn ütles veel midagi. Ütles midagi niisugust, millel vahest just tänavuste 8. mai võidupidustuste taustal Moskvas on eriline tähendus. "See on lihtne tõde, kuid seegi tuleb välja võidelda," kirju- tab ta "GULAGi arhipelaagis", "õnnistatud ei ole mitte sõjas saavutatud võidud, vaid kao- tused! Võidu järel ihatakse veel rohkem või- tusid. Pärast kaotust aga – vabadust, ning harilikult see ka saavutatakse. Kaotused on rahvale niisama vajalikud nagu kannatused ja

vaesus üksikule inimesele: nad sunnivad si-semaailma avardama ja hingeliselt ülendi-ma..."

Nõnda siis arvab Solženitsõn, kes noore nõukogude suurtükiväehvitserina elas läbi kõik Ida-Preisimaa vallutamise jubedused, et 1945. aasta võit oli õigupoolest katastroof vene rahva jaoks – sest see aitas Stalinil ja kommunistidel oma võimu stabiliseerida. Täna me teame: kui ei oleks olnud Saksa-Nõukogude sõda, siis ei oleks Lääs NLiitu ja Stalinit toetanud ning kõnealune režiim ei oleks kokku varisenud mitte alles 1991. aastal, vaid juba aastakümneid varem.

Võime ainult loota, et need Lääne riigimehed, kes tänavu 8. ja 9. mail Vene presidendi Jeltsini kutsel Moskvas käisid ning Kremli kõesid pidasid, said tõesti aru sellest, kus nad tegelikult viibisid. Sest kui on tõi see, et Teises maailmasõjas võidelnud saksa sõdurid tahes või tahtmata, teadlikult või teadmatult toetasid natsionaalsotsialistide režiimi koos kõigi tema jubedustega, siis samuti kehtib öeldu täiel määral Stalini kohta. Berliini sov-jettidest vallutajad põlistasid oma võiduga GULAGi režiimi. Enamgi veel: nende toel saadi röövida vabadus miljonitelt nõukogude koonduslaagritesse vangi veetud inimestelt.

Kui me aga kasutame mõistet "poliitiline gangster" nimelt niisuguses tähenduses, nagu seda kasutas näiteks poliitik Geißler, siis peaksime endalt edasi küsima: kas need 14 miljonit Saksa Wehrmachi sõdurit Teises maailmasõjas olid gangsterite teadlikud käsi-lased? Kui vastame "jah", siis läheb asi kohe konkreetseks ja isiklikuks, sest tegemist ei olnud ju mingi vaimudearmee, mis otsekui taevast alla sadanud. Need sõdurid olid praegu elavate ja tegutsevate sakslaste isad ja vanaisad. Kuid mida me saavutame või kuhu me jõuame nõnda, kui kuulutame terve oma isade põlvkonna kollektiivselt ja *en gros* kur-jategijateks? Kas me anname enesele aru niisuguse teguviisi tagajärgede koletusest?

Juhuslikult sattusid mulle hiljuti ette kirja-read mehelt, kes – kummaline küll – võttis 1945. aasta 8. mai vastu sessamas Butõrka vanglas, kus A. Solženitsõngi. Tegu on sakslasega, kes 1945. a veebruaris oli langenud nõukogulaste kätte vangi ning kes, nõndasamuti nagu hilisem vene kirjanikust nobelist, pidi kuulama sovjettide võidusaluuti vangla-

naril konutades. Too mees, pärastine Saksa riigisekretär Karl-Günther von Hase, kirjutab nende hetkede kohta: "Ma mäletan hästi, mis tunne mind valdas, kui saime kinnitust kapitulatsiooniteatele. Peamiselt oli see sügav masendus. Heitsin narile ja tõmbasin teki üle pea. Ka täna ei häbene ma pisaraid, mis sealjuures mu silmist voolasid. Need olid pisarad lugematute kaaslaste pärast, kes olid langenud heas usus oma isamaad kaitstes. Need olid pisarad Saksa riigi pärast. Nüüd seisib meie ees *Finis Germaniae*, Saksamaa lõpp... Kõik ohvrid, mis ka varasemad põlvkonnad oma ennatsalgava tööga olid toonud, näisid selle meie ajaloo vaieldamatult suurima tragöödia palge ees asjatutena." Nii kirjutab Karl Günther von Hase, kellest sai Konrad Adenaueri ajal riigisekretär ja diplomaat ning kelle onu oli üks 1944. aasta 20. juuli mees-test.

Lõpetuseks veel paar isiklikku märkust. Mina elasin Teise maailmasõja lõpu üle põgenikuna Baieris. Olin parajasti saanud viieteistkümne-aastaseks ja mul oli õnn olla veel napilt liiga noor mobilisatsiooni tarvis. Kaks aastat vanem klassivend võeti sõjaväkke ja saadeti lahinguisse Ülem-Sileesias, kus ta ka langes. Kui ma meenutan seda 1945. aasta maikuud, siis tuleb tõdeda, et meil oli veelgi õnne, et too väike kreisilinn Neustadt, kus siis pagulastena elasime, puhastati lahinguta viimastest saksa väeüksustest ja läks samas kohe ameeriklaste kätte. Ja siiski ei saa ma neid päevi meenutades öelda, nagu oluksin õnnelik. Kõige enam võis see vahest olla kergendus, et ei olnud enam pommirünnakuid, ei olnud enam pimendamisi. Kuulasin mingist päevinäinud odavast raadiokrapist kaugete inimeste võidujoovastust Pariisis, Londonis, New Yorgis. Ent meie väikeses Baierimaa linnakeses ja selle ümber valitses viletsus, räägiti õudsetest juhtumistest teisel pool taasrajatud Tšehhi piiri, nähti esimesi põgenevaid või väljajäetud sudeedisakslasi. Muidugi – mina olin seekord pääsenud. Aga minu perekonna meestest ei elanud mitte ükski sõja lõpuni. Neil ei olnud enam kodumaad. Ei olnud enam ka vara ega kodaniku turvatunnet. Meie ees haigutas päratu teadmatuus. Ja ameerika ajalehtedest, mida ma USA armee prügitätunnidest välja sikutamas käisin,

võisin lugeda, et kulub 50 aastat, kuni Saksamaal taas võib elada normaalset elu.

Et kõik läks siiski hoopis teisiti, siis tähendas just see meie tegelikku vabanemist. Kätte jõudis see aga õigupoolest palju hiljem – päriselt alles Saksamaa Liitvabariigi rajamisega 1949. aastal. SLV tähendas minu jaoks vabanemist ka päris praktilises materiaalses mõttes. Et aga kõik oli seotud mõõtmate ja

korvamatute inimohvritega mu enesegi lähimast perekonnaringist – see valu jääb mind eluks ajaks saatma ega kustu eal.

Dubrovnik - Viin,
südasuvi 1995

Saksa keelest tõlkinud Toivo Tasa

ELAV AJALUGU

LEMBE HIEDEL
Loomingu Raamatukogu alaeast III

V

Silmitu saagerdamine

Kui sensuuri valvsus minetab igasuguse mõõdu ja mõistlikkuse, tekib situatsioon, kus tublide ametnike hoolsust võetakse lihtsalt naljamänguna ning tehakse asjast pila, mis naljavaesel ajal käibib kultuuriringkondades anekdootide eest. Seda ei maksa kaasinimestele eriti pahaks panna, see on normaalne reageering ebanormaalsetele oludele. Olgu siin toodud peotäis drastilisi või absurdseid näiteid tollest "silmitust saagerdamisest", mida mäletan mina või mäletab Edvin Hiedel oma toimetajatöö päevilt (E. Hiedel töötas riiklikus kirjastuses enne LRi toimetusse tulekut 1954–64 ja pärast LRist lahkumist 1976–91).

* Vaino Vahingu jutustuses "Sina" (LR 1973, 15) asendati sõna "küüditama" sõnaga "vahistama" (jutt on ämma sekkumisest noorte ellu "nii häbematult, harimatult, nagu küüditama") – just nagu oleks ühe repressiivse toimingu jõhkru teise omast kuidagi parem!

* Pärast NLKP XX kongressi (1956) keeldus Debora Vaarandi kas iseloomu või meeluse näitamiseks kõrvaldamast oma luulekogu taastrukist (I trükk "Luuletused", 1953) kahte Stalini-luuletust. Glavlit võttis need vägisi välja. Meenutagem, et mõni aasta enne seda olid valveinstantsid selles hooles, et ilma Stalini nimeta ükski luulekogu trüki ei ilmuks.

* Samal ajal, kui Moskva Glavlit käskis müügilt ära korjata Jelizaveta Drabkina helged noorusmälestused tema isa sõbrast V.I. Leninist (LR 1970, 10–12), ilmus kirjastuse Eesti Raamat propagandaüllitis Lenini 100. sünniaastapäeva auks, milles oli ka Sergei Jessenini värsse Leninist (tsiteerin mälu järgi):

*Ei, tema lahinguid ei löö,
ei raiu päid kui takjanutte!
Ei, tema lemmiktapatöö
on põllul põmmutada vutte!*

Mida mõtles Jessenin neid ridu kirjutades, ma ei tea. Aga mida mõtles Endel Sõgeli poolt siseemigrandiks sõimatud August Sang neid tõlkides, arvan teadvat. Tänapäeva Lääne loomatapuvastaste kampaaniate taustal kõlab see suure juhi iseloomustus eriti arrogantsetl.

* Hoogtöölaupäevak korraldati aga Ühiselu trükikojas siis, kui Glavlit'i terav silm leidis 40ndaid oktoobripühi tähistama planeeritud "40 luuletuse" (LR 1957, 20) signaaleksemplarist, et Vladimir Majakovski poemis puudub üks i-täht, mis oli küljendamisel rea lõpust ära kukkunud. Niisiis oli lugeda:

*Meie kõneleme –
Lenin,
mõtleme – parte,*

Iseendast polnud meest moonutatud: ka Viktor Šklovski oli oma revolutsioonimälestustes tulnud just sama võrdluse peale, leides, et Lenin rühkis oma eesmärgi poole nagu rägapart läbi kõrkjapadriku, kummalegi poole kõrvale vaatamata. Kuid moonutatud oli

Majakovski, samuti püha autoriteedi metafoor, ja nii vihtus Samma koos toonase korrektoriga 12 000 eksemplaris lüüa puuduvat i-d käsitempliga "parte" lõppu, et juba läbitrükitud tiraaži kulusid mitte oma taskust kinni maksta.

* August Sangal kästi oma luuletuses "Tee" asendada riimsõnaks olnud automargi lühendnimetus ZIM millegi muuga. [Kas sellepärast, et Sang ei võinud "sõbraks" nimetada tol ajal ainsaid teadaolevaid ZIMi-omanikke Ivan Käbinit ja Vladimir Beekmanit?] Sang täitis käsu nagu tõrges koolipoiss: pani läbiriimitud luuletuse vastava rea lõppu mitteriimuva sõna "tõld", et iga riimimeelega lugeja võiks kergesti aimata tsensorikätt, mis ZIMi kõrvaldas. Nõnda trükitigi üpris "riigivastane" luuletus ära ("Võileib suudlusega" 1963, lk 13).

* Hoopis ägedama pahameelega asendas Egon Rannet oma "Kadunud poja" kordustrüki korrektuurpoognates mahatõmmatud lauseosa "Siber, sunnitööpõrgu" (mis kord juba sel kujul ilmunud – LR 1958, 4, lk 8) uue metafooriga: "Siber, sunnitööliste paradisiis" (Eesti Riiklik Kirjastus, 1959, lk 14). Ja Glavlit? Oli rahul.

* H. Runneli "Nutika lutika" viimases stroofis (LR 1970, 27) on pioneerid need, kes lutika terveks paitavad. Mis kaalutlused küll võisid kummitada Eesti Raamatu kirjatundjate peas, kui nad asendasid sõna "pioneerid" lasteluuleraamatuse sõnaga "titad"? (Väike-lasteraamatute käsikirjad ei kuulunud teatavasti eeltsenseerimisele Glavlitis ja nende trükikõlblikkuse eest vastutas viimases instantsis peatoimetaja Aksel Tamm.) Või mis ajendas sama autori "Kasuõpetuse" viimases väljandis ära keelama "soni" ("silmad soniga kinni kaetud"), mille asemele autor pani siis "sirmi"? Kadunuks jäi "soni" taastrükiski (LR 1989, 44–46). Aga kadus hullematki samast lasteraamatust ("Miks ja miks", 1973): luuletus onu Konstantinist, kes armastas moosi (vihje Konstantin Pätsile?), ja värsid unistuslikust "sala-allveelaevast", sest reaalelus oli üks selline parajasti Rootsi rannavetes avastatud (seega vales kohas). Nii viisi oli lastekirjandus suure poliitikaga seotud!

* EKP KK reageeris "valuliselt" Vassili Šukšini proosakogumiku pealkirjale "Vanja, kuidas sina siia said?!" (LR 1969, 6). Ivan

Käbini sattumist KK I sekretäri kohale oleks ju tõepoolest olnud mõttekas üle küsida!

* Iga LRi helesinise kaanetriibuga numbri puhul tunti muret, kas ei teki koos enam-vähem valge kaane ja musta trükikirjaga viimati sinimustvalget kombinatsiooni. Ära seda värvitriipu siiski ei keelatud.

* Valmar Adamsi "Sinu sekunditest" kärbiti maha lause: "Mõne mehe näos pole muud kui kulnud." (Oli Brežnevi-aeg.) Samuti ärritas mõttepäeviku EKP KK tasemel tsenseerijaid poeedile vastandatud karjeristide "ööpotitais ajusid", mille parandamist toimetusetelt nõuti. Samma käskis mul "öö" maha võtta; täitsin käsu, olles seejuures kindel, et see kärbe asja veel ei päästa. Päästis küll. (Vt LR 1971, 28/29, lk 62.)

* Juhan Viidingu paroodilise Martin Lipu ümberluulenduse väljajätmine "Närvitrukist" (LR 1971, 17) on põhjendatav – sobimatu soovitus:

*Must on sinu mullapinda,
kallis Eesti kodumaa,
mille alla eesti pojad
ühiselt võiks koonduda!*

Aga väljajäetud asendama pandud uus soovitus oma hoopis hullema sihikuga tsensoreid ei ehmatanud:

*Kannatage löömani
junge leute
junge leute*

MADE IN GERMANY

* Väga kategooriline oli Keskkomitee vastuseis Veijo Meri sõjaainelisele "Manillaköiele" (LR 1966, 8/9). Kuna selleks ajaks seisis pea iga kolmas-neljas number nädalate kaupa Keskkomitees, mis meie tööd takistas (preemia saamist polnud kunagi loota), otsustasime korra mängida Keskkomitee Moskva-kuulekusel ja tulla metropolist tagasi kas "kilbiga või kilbi peal". Nõnda sündiski: Samma pääses Moskvas heade tuttavate kaudu partei keskkomitee soome kultuuri instruktori, noorepoolse küüniku jutule ja tuli tagasi "kilbiga", pealinna kõrge ametniku suulise soovitusel Veijo Meri avaldamiseks, kelle "Manillaköis" pidi peatselt ka vene keeles ilmuma. Sellest piisas: sinne KK kultuuriosakond taganes kohe oma kategoorilisusest, viidates üksnes Edgar Valteri sulejoonistusele, mis kujutas kuuvalgel okastraatides tolknevat vene soldati laipa

Sapfiline ood
Lembe Hiedeli juubeliks

3x $\frac{1}{\cup} \frac{1}{-} \frac{1}{\cup} \frac{1}{\cup} \frac{1}{\cup}$
1x $\frac{1}{\cup} \frac{1}{\cup} \frac{1}{\cup}$

Kes on lihtsalt juhm, seda mainimata
jätta ka ei saa, nimekirja püüdes
panna neid, kes teind vahel liiga raskeks
väärtusi luua,

kuud ju niivõrd suur osa sel on vaevalt
olnud küll kui tol, keda üksnes öelaks
Belda võib nurg kes pole kättesaadav
tihtigi üldse -

oh, las jääb see loend parem koostamata!
Lembe! Küllalt eks terepäidki* vaime
nähtud, kellest on ka mu leibel laulukul
meeldivam vesta,

neid, kes austand nii ilu, tött ja headust,
et ka meist ei jäänd ise austamata:
kui nad teisile mailt olid, siis me neile
andime keele

enda maalt, et neid sõnavõimulikeks
tõsta siin... Ehk see, mida tõlkijaina
teind me, tähtsaim on; ise saime kirgiks
loomiserõõmu,

nõnda täpselt, kui lubas võimalikkus,
leides vasteid, ent vabadustki võttes
tarvidust ning suurt inimõtte ühtsust
mööda ju aina.

Kallis Lembe! Niisugused värvid (kões joone-
aluse märkusega sõna "tere" kohta) saatsin "Sivile
ja Vasarale", kus nad küll siamaani on ilmumata.
Saadan nad nüüd Vasalemma koos enda ja oma pere
õnnitlustega. Vaibumatut energiat juhmide ja Beldate
vastu, ilu, töö ja headuse eest villemiseks!

Sora talus, 29.8.76.

Ain

* Tere, tere (vaime)
- (sõnavõimulikkus, kes Lembe Hiedeliga
umbes 1948. aastal loodud sõna, tuleks veedist
"terendama", vähemalt etal korral erinevad
"loomingu" Rannatuuvegi "tõdeks".

(lk 37). Lõpuks tingis Samma kõnealuse lai-
bapildigi sisse ja raamat ilmus lugeja lauale.
Kuidas oli lugu venekeelse väljaandega, seda
pole mul juhust olnud järele kuulata.

* Veel üks valvsuse-lugu juba hilisemast
ajast, 1983. aastast, kui ma tõlkija Mati Sir-
keli "heasoovlikult halastamatu" Kafka-toi-
metajana LRis ilmuma mõeldud novelli-
valimiku "Õõsel" koostamisse sekkusin (LR
1983, 27). Toonane peatoimetaja kooskõlas-
tas ennakult asjaomaste instantsidega nii
kahtlase autori kui ka esitatud valiku. Kirjas-
tuskomitee anonüümne ametnik tõmbas sisu-
korrast maha miniatuuri "Vennatapp", et
midagi teinud olla. Kafkale iseloomuliku
pala väljajätmisest oli nii tõlkijal kui toime-
tajal kahju. Vahetasin tõlkevabaduse piires
ainult pealkirja ("Mõrv") ja leppisin Sirkeliga
kokku, et kui sellest peaks peatoimetajaga
pahandus tulema, siis võtan mina süü enda
peale kui pensionär, kellel pole ju isegi mitte
ahelaid kaotada. Lugu ilmus, ja keegi ei kõs-
sanud. [Jüri Ojamaa ei saanudki seda enam
teha, sest mõne nädala eest oli ta päevapealt
ametist lahti lastud, ja nii kurioosselt, kui see
kõlabki, nimelt **vähese valvsuse** eest: palju
avaldatud eesti kirjaniku usaldamine ja liiga
õilis ettekujutus omaaegsetest "punastest" ei
lasknud tal märgata Peet Vallaku ühes kirjan-
duslikus kujus mitte tüüpilist kommunisti,
nagu nägi seda nähtavasti Keskkomitee, vaid
lihtsalt jõledat sadistlikku psühhopaati ("Tri-
bunaal", LR 1983, 22/23). Niisiis võis Jüri
nüüd teatrifuajees puhta äratundmisrõõmuga
mulle käe sirutada – nagu ohver ohvrile, ja
mitte nagu puhverametnik, kes 10 aastat va-
rem kõrgema käsu korras, aga siiski oma
käega minu põhjendamatu tööltvabastamise
oli vormistanud ja sellele ka alla kirjutanud.
"Saatusekaaslus" oli temagi korraks vabasta-
nud süümevastasest hoiakust.]

* Kui *Looming* oli kogemata ilmuda lask-
nud Andrus Rõugu luuletuse, mille värside
algustähed moodustasid ülalt alla sõna "sini-
mustvalge", võttis toimetus õppust ja saatis
Juhan Viidingu uksest välja koos pakutud
luuletusega, mille ridade algustähed moodus-
tasid ülalt alla sõna "punalipp". Inimene õpib,
kuni elab, eks ole?

* Soovitasin kord, kui Aksel Tamm oli
vast tulnud noorem kolleeg *Loomingu* toime-
tuses, tema poolt koostatavasse vene nõuko-

gude uuema luule valimikku (LR 1961, 43)
Naum Koržavini *Novõi Mir* is ilmunud väi-
kest luuletust, mille Ain Kaalep oli minu
palvel teel Kesk-Aasiasse rongis ära tõlkinud
ja kirjaga LRi toimetusse saatnud. Seepeale
tõmbas Tamm kirja, mis ei kuulunud talle,
antud juhul ühtlasi luuletuse ainsa tõlke käsi-
kirja, väikesteks tükkideks, viskas need prü-
gikasti ja ütles: "Seda tõlget ei ole enam
olemas." Pole tõlget, pole probleemi! Ainu-
laadne luule tõkestamise moodus kogu Nõu-
kogude Liidu ulatuses, nagu arvasid tookord
mõned Moskva noored literaadid.

* Aleksandr Herzeni 100. surma-aasta-
päeva tähistamise eest sai LRi toimetus pra-
gada: ideoloogiliselt kahjulik tegu! (LR
1970, 46/47.) Seda laideti nii järjekordsel KK
bürool kui ka eraviisilisel jutuaajamisel Tartus
(Aira Kaal). Kui "Teiselt kaldalt" omal ajal
Georg Meri tõlkes Herzeni artiklite valikko-
gus ilmus (1949/50), ei kahtlustanud keegi
autorit nõukogudevastases hoiakus. Aga ajad
olid muutunud ja nüüd näitasid revolutsiooni
klassikudki sajandi tagant näpuga meie väär-
arengule. Kes on süüdi? LRi toimetus.

* Jutt ei ole ainult väga vanast hallist ajast.
80ndate aastate keskpaik on juba õige lähe-
dane minevik, kui Eesti Raamatus toimus
pretsedenditu "inglijaht". Kõigepealt avastas
Glavliti ülem A. Adams inglükujutised Hein-
rich Hoffmanni "Kolumatsi" (1982) tiitli
pöördelt, kus need illustreerisid luuletuse
ridu "Ole krips või ole krops – ingli sõna
kuula, laps!" Ingrid lõigati tema käsul välja,
jää siis autori klassikalisesest kujundusest järe-
le, mis jäi, ja luuletuses asendati "ingel"
"ema"-ga. Siis ilmusid inglid taas Ferenc
Móra "Võlukasukasse" (1983), kirikus uinu-
nud poisikese unenäku (Silvia Liiva illust-
ratsioonid). Kirjastuse direktor (Roman
Siirak) ajas pooled oma arvukast allujaskon-
nast trükikotta valmistiraažist inglilpilte välja
rebima ja kunstnikult tellitud uut, inglilita
varianti raamatusse sisse kleepima (kusjuu-
res Kristuse kuju jäi pildi keskteljeks edasi
ning puutumata jäi ka religioosse sisuga jutt,
sest parajasti oli ideoloogivalvurite tähele-
panu keskendunud ainult inglitele). Kogu
seda janti puänteeris peatselt Soome ajalehes
ilmunud foto raamatu eksemplarist, millest
inglid olid välja rebimata jäänud, inglilita
pildivariant aga selle kõrvale kleebitud. Said

naabridki siinse tsensuuriabsurdi kulul nalja: toimetajale aga jäid kinni maksta kirjastuse "mittetootliku" jahmerdamise kulud. Käskkiri peale selle.

* Võimupisik või tõrjumise inertis püsib paraku praegugi veel uute otsustajate ajus, nii Eesti Raamatu kui ka Kupra juhtidel ning isegi LRI toimetuse uuel ja arukal kolleegiumil, kui nad üksmeelselt (peale Andres Ehini) noorte priske punk-kogu "Progress 87" (Ilmar Trull, Kalev Kesküla, Aado Lintrop, Kalle Muuli, Jaan Tamm, Priidu Beier, Tõnu Trubetsky, Merle Jääger; koostaja Priidu Beier) *summa summarum* tagasi lükkasid.¹ Nii hulgi ja nii mugavalt ei taunitud noort luulet kõige hullemalgi ajajärgul enne neid; noori autoreid võeti ette ikka ükskaaval ja käideldi esialgu siidkinnastes. **Midagi** 122 palast oleks ikka pidanud sõela peale jääma! Uuest luulekassetist (ilmus 1989) jäi markantseim, kuid kapriisseim Merle Jääger välja veelgi kapriisema koostaja (Joel Sang) suval, ning solvatud poetessi luulevihiku pidi avaldama ookeani taga Vello Salo oma ühemehekirjastuses Maarjamaa (1989).

* Ent veel metsikumaks lugu läheb: 1989. aastal hävitati ajakirja *Pikker* märtsinumbri kogu tiraaz, kui signaaleksemplaris avastas Glavlit vaimuka illustreeritud kuulutuse "Astuge parteisse!" (loetletud olid "uue klassi" privileegid). Kogu tiraaz trükiti uuesti ja absurdi tipuks ilmus sama tekst kergelt varieeritud kujul: "Astuge meie väikefirmasse!" ära.

Toodud nopped sunnivad küsima: mis sai niisuguses stiilis valvusega ära valvatud? Või mis kasu oli sellisest sporaadilisest tegutsemisest valvajate endigi poolt vaadatuna? Niipaljudest vahest, et Keskkomitee ja Glavlit ametnikud said kontrollija-osas oma palga eest süvenenult väärtkirjandust lugeda, mida nad ehk muidu poleks teinud. LR sai seega hulga lugejaid juurde. (Kuuldavasti kaklesid ka Ühiselu trükikoja noored keskharidusega ladujad omavahel meie käsikirjade kui huvitava lektüüri ladumise pärast.) Tensuuriskandaalikesed olid autoreile tasuta reklaamiks. Ning ka LRI toimetusel ei hakanud igav.

Õppisime meiegi ajapikku väikesi kavalusi kasutama, nagu see on kavaldava ühiskonna kultuurielus vist paratamatu. Me ei kutsunud järelevalve-funktsiooniga toimetuskolleegiumi kokku rohkem kui kord aastas, perspektiivplaani kiirtutvustuseks. Eesti autorite käsikirjade puhul oli kolleegiumi hinnang kohustuslik. Siis võtsime kolleegiumiliikmetega ükskaaval ja enamasti telefoni teel kontakti, kiirustasime neid viisakuse piires takka (nädalakirja toimetusel on ju alati kiire) ning lasime nende otsustuse hõlbusdamiseks, et kõik teised on konkreetse käsikirja avaldamisega päri või peaaegu päri. See kergendas igäuhe vastutust, vältis nende südametunnistuse heitlust parteilise kohusetunde ja toimetusega solidaarseks jäämise tahte vahel, mis kirjalike retsensioonide või ühisarutluste puhul oleks tingimata teistsuguse tulemuse andnud (sest siis tahab iga mees tark ja poliitiliselt eksimatu olla). Paistis, et kolleegiumiliikmed ei tahtnudki nii väga meie eest vastutada ja vabandasid oma eemalehoidumist alatasa ajapuudusega või mõnel juhul koguni asjatundmatusega. Mõnele võib-olla meeldisidki sisimas meie "trääsanaljad" (nagu Rummo "Tuhkatriinumängus") võimuvastaseid pisiaktsioone nimetab); igatahes oleks tsensorlik agarus toleaks ajaks kujunenud kultuurisituatsioonis nende nimekate literaatide mainet pigem kahjustanud kui nende positsioone tugevdanud. Alatine toimetuse külastaja oli ainult Uno Laht, seda puhtast sümpaatiast väljaande vastu: ta tutvustas toimetusele loetud ameeriklasi (soovitas näiteks esimesena Saul Bellow'd, tuli valikuvaidlustes appi (kaitses näiteks Andres Ehini luulekogu Vladimir Beekmani negatiivse hinnangu vastu). Ainult "Närvitrüki" ettevalmistamisel läks ta liiga hasarti, vaidles ägedalt y-tähe soomelise kasutamise vastu, pani Johnny B. Isotamme malekäikudena pealkirjastatud luuletustele päris vägisi oma arusaamade kohased pealkirjad – veendumuses, et Glavlit siis vähem norima hakkab. Isotamm lõi asjast teada saades naerdes käega, aga nii mõnigi lugeja tuli hiljem mind nende lahelike pealkirjade pärast hurjutama.

¹ Kimbuke "Progress 87" toleaks ajaks veel avaldamata tekstidest ilmus *Vikerkaares* 1989, nr 11. Vt ka Rein Kruusi ja Kajar Pruuli artikleid sealsamas. *Toim.*

Teine praktikas järeleproovitud taktikaline võte oli käsikirjade trükkiaandmine "buketikaupa", st sellises järgnevuses, et iga järgmine number oleks eelmisest kraadi võrra "kangem"; kontrollija, kes eelmistes korrektuurpoognates kahtlasi kohti alla kriipsutab ja trükiloo andmisega viivtab, leiab need järgmiste poognatega tutvudes jumalasuütud olevat, ning kui kahele riskantsele numbrile järgneb kolmas, mis teised riskantsuselt ületab, siis kaob suhtelisuse tajuga ja nii mõnigi ülemtsensor lööb käega, sest ajakiri peab ju ilmuma, kõiki numbreid järjepanu kinni pidada ei saa, kui asi just lausa skandaalne ei ole. Niisiis laseb vastutav seltsimees algul vabaks esimese, kõige "lahjema" numbriga, siis teise ning lõpuks "harjub" kolmandaga. Peamurdmine ja toimetajatega väitlemine oli kontrollorganite töö ebamugavaim osa, meelsamini seda välditi. Ja heal juhul, kui otsesed ülemused olid reisil või puhkusel, polnud ka pealekaebamist ega pähesaamist nii väga karta. Inimene on ju kohanemisvõimeline olend, ta kohaneb pikapeale harjumatu kvaliteediga; ning kes on kohaneja ühtepidi, on seda oma psüühiliste omaduste poolest ka teistpidi.

Kolmas edunipp oli "operatiivsus": lasta käsikiri ülima kiirusega käiku ja kiirustada ladujaid ning tsensoreid omalt poolt kas kvartaliplaani, mõne tähtpäeva tuleku või puhkusele mineku ettekäändel, nii et kuskil instantsis ei hakataks asjaga meelega venitama, vaid antaks see ruttu oma käest ära. Nii toimus Kafka "Protsessi" (LR 1966, 40–43) väljaandmine südasuvel ja puhkuste ajal: patune idee lisada sellele äsja skandaaliga Prantsusmaa KP Keskkomiteest välja heidetud Roger Garaudy esse "Kallasteta realism" Kafka-peatükk tekkis laupäeval: see päev kulus helistamiseks Tallinna juudi rahvusest intellektuaalidele, kellel oli vastav eruditsioon ja ülevaade oma tuttavate raamatukogudest, peale selle olid nad suurepärased vandeseltslased. Pühapäeval käisin bussiga Tartus Leonid Stolovitšilt essee originaali ära toomas; kolmapäevaks oli Henno Rajandi perfektne tõlge toimetuse laual ja neljapäeval juba trükikojas ladumisel. Glavlitilt polnud vist Moskva uuemad keelud jõudnud, liigne informeeritus neid ei vaevanud. Kafka-vihik ilmus igasuguste komplikatsioonideta.

Moskva teadajate ringkonnas aga oli Sammal sestpeale lausa imemehe kuulsus: midagi niisugust ei olnud seal keskuse tsensorite ja salanõunike parema informeerituse tõttu üldse võimalik. Samas tempos sai "Närvi trükk" raamatuks, kuna vahetult KLi kongressi eel kartis isegi Glavlit nelja debütandi kinnipidamisest tekkida võivat haugutamist. Niiviisi sai teoks ka T. S. Elioti "Valik esseid" (LR 1973, 20/21); samuti pidanuks teoks saama Tadeusz Róewiczi satiiri "Neljakäpuli" trükitoimetamine, et Samma pensionilejäämise ja Ojamaa tööleasumise vahelist rohkem kui paarikuist interreegnumit LRi huvides ära kasutada. Ent kas oli tõlkija Aleksander Kurtna oma kõrme keelega jõudnud satiiri sisu liiga laialt tutvustada (teemaks on kirjandusklassiku eluajal loodav muuseum, kuhu külastavad ekskursioonid tohivad siseneda ainult käpakil käies) või ennetasid sündmused minu tööjõudlust, igatahes sekkus Perioodika direktor Valgma väljaspool oma kompetentsi toimetuse töösse, põhjenduseks ikka jälle ilmumisgraafik, ning viis isiklikult trükikotta ainult Róewiczi kaks trükivalmis saanud näidendit (LR 1973, 12/13). Tõlkijate vaev kolmanda eestindamisel (Kurtvalt proosatekst, Arvi Siialt värsid) jäi hüvitamata, täitmata ka Kurtna palve käsikirja serval, et ma peategelase-klassiku repliigid muhu murdesse "toimetaksin".

Valmar Adams annab head nõu: "Ära vaidle olemusvõõraga! Määri talle mett mokkadele – ja mine oma teed!" (LR 1971, 28/29, lk 61). Hea nõu küll, aga toimetajatöös raske järgida. Tõlketoimetajal polnud vaidlemisest kuhugi pääsu, see moodustas vähemalt kolmandiku tema tööst, ja mett moka peale määrida ei lasknud iseloom. Vaidlus tõlkeprobleemide üle on ideaalis midagi diplomaatilise mõttevahetuse taolist, kus konkreetne lahendus leitakse kummagi poole loogiliste argumentide kaalumise käigus. Võõra mõtteviisi puhul on loogikast vähe abi, pigem aitab mõni psühholoogiline nõks. "Olemusvõõraga" (ma mõtlen siinkohal ideoloogivahte, kelle mõnedki ülalkirjeldatud aktsioonid seda mõelda lubavad) kokku puutudes osutus tulemusrikkaks võtteks epateerimine: vaidlusobjektist seesuguse aspekti esitamine, mis on vastaspoolele ootamatu, võtab talt võimaluse pähekulunud poliitiliste trafarettidega

vehelda ning sunnib teda vähem tuntud pinal juttu jätkama. Tavaliselt oli Glavlitiga lävimine vastutava toimetaja ülesanne. Aga kui ta oli Tallinnast ära sõitnud või haige, tuli mul nii mõnigi kord tolle asutusega asju ajada.

Ja nüüd, pärast kõike seniöeldut (pärast tsensuurisüsteemi kriitikat), pean ma tunnistama paradoksaalset tõsiasi: LRil vedas tsensoritega otse hullupööra, nii et meilt on koguni küsitud, kas meil polnud Glavlitis mõnd lähedast sugulast või sõpra. Ei olnud, aga ma ei valetanud, kui ma kord Glavlitit osakonnajuhatajale Maret Penule keerulise komplimendi ütlesin (niisiis ikkagi määrisin korra mett moka peale): meie toimetuse on sellest teadlik, et kirjanduse käekäik oleneb samavõrra headest tsensoritest kui headest toimetajatest, kusjuures sõna "hea" tähendab kummalgi juhul erinevat omadust. Võib-olla jõudis see tõdemus päralegi; kuid ma usun, et meie vedamine olenes siiski lihtsalt juhusest. Algul viseeris LRi poognaid minu kursusekaaslane Endel Pajusalu, kellega mul ülikoolis peale mõne ühise loengu mingit kokkupuutumist ei olnud, aga kes ilmselt ei püüdnud oma ametis erilise hoolega silma paisata. Ma ei välista võimalust, et ta pisut häbenes tsensoritööd, igatahes ei olnud ta Tartust tulijana pealtnähagi "administreerunud", andis poognad kiiresti käest, ja mulle tundub tagantjärele, et enamasti ilma omapoolsete märkusteta. Mingeid takistusi meie töös tema poolt ei tulnud, käik Glavliti oli puhas formaalsus. Mitmel korral olevat ta Glavlitit koosolekutel ka pähe saanud, aga oma käitumist LRi suhtes ta ei muutnud. Väga võimalik, et teda määrati otse ülikoolist Glavliti tööle, tema aga polnud sinna pidama jäämisest põrmugi huvitatud.

Kui me "Lumevalguse...lumepimeduse" (LR 1966, 22/23) poognaid Glavlitist tagasi ootasime, helistas sealt Sammala vanem daam, kelle nime ma kahjuks ei mäleta, aga kes ütles end olevat Jaan Bergmanni lapselapse. Ta palus Sammal poognate järele tulla ning ütles talle, et tema vanaisa pööraks end hauas ringi, kui ta julgeks nii erakordsesse luulekogusse ühtegi kriipsu sorgeldada. Seda oli meeltüendav kuulda!

1964. aasta viimase tööpäeva õhtupoolikul üllatas Glavlit meid teistsuguse elamuse-

ga: uksest vajus sisse lokiispäine noormees, lumise kasuka hõlmad lahti, tore talvemüts ühes käes, võttis teisega põuest veidi närtsutatud poognapataka, surus pea kõvasti vastu toimetuse krohvseina, et tasakaalu säilitada, ja pomises kaeblikult, et tema ideoloogia mõnitamist ei kannata. Enne, kui me sellele lavaväärsele etteastele adekvaatselt reageerida jõudsimme, astus koridorist esile stseeni lavastaja Enn Vetemaa, nägu nalja täis, ja andis asjakohase seletuse: pärast tema "Monumendi" ohtralt soditud korrektuurpoognate arutlemist viinud ta oma tensori "sohvrite baari" ja talutanud siis siia, meilegi näha. Edasi kuulsime sm Krentsi (nime ortograafias pole ma kindel) enda õnnetul häälel esitatud eluloo: Rakvere poiss, pürgis lavakunsti üliõpilaseks, põrus katsetel läbi, abiellus (vist) kohtuministri abi tütreaga ja asus Glavliti tööle, et korralikku korterit saada. Usun, et ta kauaks Glavliti tööle ei jäänud, aga hiljem kuulsin, et tal oli Roosikrantsi tänavas kena korter küll. Vetemaa "Monument" ilmus ilusti 1965. aasta esinumbrina lugejate kätte ning sai alles siis misme kurja koosoleku ja KK nõupidamise objektiks. Sest üks asi on karikatuurset karjeristi vana-aastaõhtul elusuures toimetusele demonstreerida, teine asi temataoliste käekäiku kirjanduses põlistada.

Ka järgmine isiklik tutvus Glavlitit ametnikuga oli meeldejäädvalt erandlik. Helistas ametnik ja teatas, et tal on pretensioone meie 500. numbrile, Jaan Kaplinski luulevihikule "Tolmust ja värvidest" (LR 1967, 24). Sama, kellele vabavärsiline luuletuskogu samuti ei meeldinud, ütles, et tema uumas luules ei orienteeru, ja soovitas noorema toimetajaga rääkida, lahkudes ise ruumist. Tuligi väheldast kasvu mees, sm V. Dils, otsis kõigepealt ühest luuletusest sinimustvalget kombinatsiooni, aga loobus sellest, kui mul õnnestus samast tekstist talle veel mitu spektrivärvi kätte näidata. Edasi nurises ta "aedniku poja" taha varjatud kuju üle, mispeale ma soovitasin lahkelt asja selguse huvides "puusepa poega" või siis otse "Jumala Poega", ning kui see veel küllalt selge ei peaks olema, võiks joone all viidata, et mõeldud on Naatsareti Jeesust. Mees jäi tükiks ajaks vait. Kuna ma olin kuulnud, et Dils oli omal ajal *Noorte Hääle* toimetaja kohalt vallandatud ühe lehenumbri täisluuletamise pärast, siis

lohutasin teda seletusega, et vabavärs on mööduv, aga paratamatu nagu iga teine mood, mille vastu sõdimine ei aita, aga et "meie aeg tuleb veel, läbiriimitud kaksik- ja nelikvärsid, stroofid ja puha, **meie** aeg tuleb veel!" Kuna seltsimees ikka veel kõnelema ei kippunud ja minema ka ei hakanud, soovitasin tal *Keelest ja Kirjandusest* lugeda Sergei Issakovi artikleid tsensuuri ajaloost ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi ja Leningradi arhiivmaterjalide põhjal, kust selgub, et ka tsensorid saavad kirjanduslooks nagu luuletajadki. Seepeale lahkus salapoeet õige mõtlikult; aga sestpeale oli LRil üks sõber juures, kes hilisõhtul Sammale koju helistas ja rõõmsalt teatas, millised Runneli luuletused ta kõik pliiaitsikriipsuta läbi laskis.

Lõpuks andis helde saatus meile tsensooriks Helle Remmelti, kellel oli ilmselt piinlik, kui ma teda Glavliti laua taga istumas nägin ja selle üle lõõptoonil imestust avaldasin: 1956/57. õppeaastal olin ma olnud tema kirjandusõpetaja Tallinna 16. Keskkoolis, ja tol ajal oli õpetaja veel mingil määral autoriteet. Nähtavasti oli sellest ligi poolteist aastakümnet hiljemgi midagi järele jäänud, kui ta Runneli kogu puhul mulle helistas: "**Õpetaja**, ma tegin kõik, mis ma võisin, aga ma sain "Mets on kõrge, mets on kuri..." pärast hirmsal kombel pähe..." See telefonikõne liigutas mind ja pani tüdrukule kaasa tundma, aga koolmeisterdamisest ma siiski ei loobunud; ütlesin, et pähesaamine tema töökohal pole üldse tragöödia, vaid sellel kohal istumise ainus õigustus. Rohkem pole ma teda kohanud, aga kuulu järgi oli ta veel 80ndate aastate keskpaiku Glavlitis osakonnajuhataja.

Üheainsa korra kutsuti mind ka Glavliti ülema A. Adamsi jutule. Asi oli nii, et järjestikuste Keskkomitee sarjamiskoosolekute tõttu ei tahtnud Samma 1971. aastal KLi kongressist osa võtta. [Aadu Hint üritaski seal oma sõnavõtus LRile rahva maitse ja lugemisvajaduse ignoreerimist ette heita, tuginedes maaraamatukogude lugemusele. Me ei vaielnud "olemusvõõraga", vaid vastasime talle "Jenoveeva-lugude" väljaandmisega (LR 1971, 33–35).] Leppisime kokku, et Samma kaob mõneks nädalaks töölt, on just nagu Lätimaal sanatooriumis (keegi selles kahtlema ei hakanud pärast tema mikroinfarkti 1969. aasta lõpul, millest ta küll abikaa-

sa Olga Samma heal hoolitsusel täielikult paranes), tegelikult aga redutab kodus, kus ma teda iga tööpäeva lõpul toimetuse tegemistest informeerin. Närveerisime KLi kongressiks planeeritud "Närviitriki" pärast: oli karta, et Isotamme Glavlitist läbi ei lasta, kuigi meiega rinnu rühkiv *Noorus* oli teda juba avaldanud. Glavliti ülem helistaski peatselt toimetusse ja küsis Sammat. Ütlesin, et teda ei ole, on asetäitja. "Teiega ma ei räägi!" käratas tähtis mees. Küsisin, et mis siis saab, kui Samma haigus pooleks aastaks venib ja Glavlit asetäitjaga ei räägi. Pikema pausi järel kostis käratus: "No tulge siis siia!" Valmistusin minekuks nagu lavakunstikateedri üliõpilane ümberkehatumise etüüdiks: ajasin musta jaki selga, sidusin valge siitratiku pähe, kuna väljas sadas tihedat sooja kevadvihma, ja astusin vaga ilmega nagu maanoorik kirikhärra uksest sisse, istusin, käed ristas, pakutud toolile ja ootasin, mis tuleb. Too halliseguste krassis juustega kogukas saks (kuulu järgi endine poksija) põrnites mind tükk aega, kõrvutades vist mõttes suure kirjastuse klatši põhjal kujutletud ning nüüd oma silmaga nähtud portreed, mis nähtavasti sugugi ei kattunud. Siis ladus ta oma trumbid välja, poognaid käeseljaga minu poole lüktas: "See kogu on antikommunistlik, antisotsialistlik, antinõukogulik, antimarksistlik, anti... anti...realistlik ja läheb prügikasti." Ajasin silmad suureks: kas seltsimees arvab siis, et kuus staažikat parteilast (loetlesin rõhuga kolleegiumiliikmete nimed) annaksid oma nõusoleku antikommunistliku, anti...anti...anti...käsikirja ilmumiseks? Ma usun, et see ei olnud ometi tõsiselt mõeldud? Paus. Siis mühatas: "Jah, ma tegin nalja." Järgnes luuletuse "Madonnale II" ("Laul kahvatust kallimast") ekskursioon mööda naiseihu. "See jääb küll välja, vaadake, mis ta siin kirjutab! Kas see on luuletus?!" – "Aga sm Adams, naiseüasast oleme ju kõik sündinud, nii teie kui mina. Seda on luuletajal küll põhjust ülistada. Ja see on nimelt ülistus." Uus mühatas ning rahulolematu luuletustega "Olen hunt, kes puurist lasti..." ("Halli hundi laul") ja "Mina" ("Mina olen õppinud oskama"). Seletasin, et puurist välja lastud hunt on ju taltsas hunt, muidu poleks välja lastud, ja müüri ümberhindav "Mina" ainult tõestab seda teisisõnu. Aga nüüd epateeris

ülem hoopis mind ja ütles ehtsa laadakaupmehe moel: "Teeme nii: need kolm laulu võtate välja, teil on kindlasti varuks veel Iso-tamme luuletusi, asendate need kolm, siis tulete tagasi – ja ma löön sisse vaatamata pitsati peale!" Seda ei lasknud ma endale kaks korda öelda. Veerand tunni pärast olin tagasi, ning sm Adams oli aumees: löigi sõna lausumata poognatele trükiloo peale. Tagasiteel Glavlitist toimetusse kohtasin Vana-Positi tänaval kaht pikakasvulist härrasmeest, kummalgi peas silinder ja käes sinilillekimp:

Eno Raud ja Lennart Meri olid tulnud vanalinnast, kus Andres Ehin neile oma võrratu kurguhäälikuterohe logolaaliaga ja temperamentse žestikulatsiooniga tänavapubliku kummastuse saatel arhitektuurilisi vaatamisväärsusi oli tutvustanud. Mina teatasin neile oma usumatult õnnestunud missioonist Glavlitist, mispeale nad piduliku jäikusega kummardasid ja oma lillekimbud kassmäärjale maanoorikule ulatasid. Stseen väärinuks mõne kroonikafilmi-mehe kohalolekut. Ap-rillivihm teeb toredaid asju.

VAATENURK

PAAVO MATSIN
Sundimatult, inglitest

V

ELO VEE. INGELHEIM. Eesti Raamat, Tallinn, 1995. 79 lk.

Meie kirjandusteaduses on aastakümneid valitsenud arusaam, et teksti peab püüdma läbi biograafiliste pisiasjade, s.o Barthes'i mõistes "autori türannia". "Ingelheim on Elo Vee raamat, niisiis tuleks sellele läheneda läbi antud isiku elu ja tegevuse. Autor kipub aga lugemisel pigem kaugenema, ka peaks sisseharjunud liigutustega lähenevat kirjanduskriitikut ettevaatlikuks muutma kirjutajapoolne selge piirjoone tõmbamine autori- ja isikunime vahele. Pealegi mängis Elo Vee juba oma eelmises tekstikogus "Laeka lähedus" (1993) kohaliku kirjandusparadigma pühade lehmade – teksti lõpliku redaktsiooni (luuletustes mahatõmmatud read) ja elulooga (*camp*'ililikud võtted). Eks seda kõike ole tegelikult juba Tuglas Oksa ja Vinkel Liiviga teinud, aga siis oli teine aeg ja teised eesmärgid.

Raamatu saab jagada kahte ossa: esimese moodustavad 17 erineva pikkuse ja kohati kattuva tegelaskonnaga episoodi või sissevaadet mingisse esmapilgul natuke Hermann Hesse "Klaaspärlimängu" koolisüsteemile sarnanevasse maailma (Ingelheim). Oleks mõtetu hakata siit püüdma "autori häält" või loomismotiive, seostama neid fiktiivse

maailma dekoratiivselt krüptogrammilisi paiku ja seiku reaalsema ümbrusega. Teose esileheküljel olevast kommentaarist kelleltki Haridusministrilt (aastal 3018) võib lugeda: "Ärge lootke "Ingelheimist" konkreetseid sündmusi või fakte, paroodiat või kriitikat. Nii tõesti nagu on olemas mõjukas ja laiahaardeline ämblikstruktuur "Ingelheim", langevad olematuks kriitika, iroonia, sündmused ja faktid."

Seega ei ole traditsioonilisel kirjanduskriitikal Elo Vee uue raamatuga suurt midagi peale hakata. Autor ei käitu enam autorina, ta ei seisa avatavana teose taga, vaid on lahkunud. Mahajäetud tekst peab ise hakkama saama, aga see on juba tõlgendajate probleem.

Nii ei ole mõtet ka "Ingelheimi" loomishetke ajaliselts lokaliseerida (ja siduda autori vastava eluetapiga), kuigi mingisugune võimalus selleks on: tsükli üks osa ("Kesk-Ingelheim") on teise pealkirja all varem avaldatud Elo Vee esimeses kogus "Telg" (kassetis '90).

Raamatu teise poolde on koondatud 15 lühipala ja novelli ning neist mõnda saab vaadelda juba suletud süsteemina. Esimese asjana hakkab lugedes silma läviv ühiskonnakriitilisus. Kuid see ei ole 60ndate noorsoopropheti Kurt Vonneguti stiilis must huumor, kus üdiniminevas irvitamises inimkonna lolluste üle ei peatuta õieti millegi ees (mõni Vonneguti valitud südantlõhestav epigraaf, näiteks Anne Frankilt, teeb asja

veelgi hullemaks). Elo Vee minajutustaja eraldab ennast mitmes lühiloos selgelt ja küllalt lapselikult ülejäänud (tõesti nõmedast) kirjeldatud massist: "Ridiküliühmad, mantlivööd. Kodanikujulged külastajad, oma nukulikkuses isegi siirad. Ei ole ma Külaline, olen Kahtleja, ärge vaadake mind nii: "Küllap minagi tean, aga helitult, kõlatult. Olen kurt ilule. Hiilin õieti ümber ooperi- ja balletiteatri. Kuulatan tühjust, hingana vaikust. See on minu salanauding, näha toda teesklejat valget maja abituna, hüljatuna" ("Madame Butterfly").

Samasugune, aga kurvem on distantseeritus ka loos "Hiilija": "Võib-olla peaksin järgnema teistele, alustama normaalset ja elutervet teed, olles küll ise nüüd juba mahajääja, sest teised alustasid ammu enne mind. Aga mu süda käsib mind hiilida, hiilida, kuni hääles jätkub kibedust."

Kibeda kriitika osaliseks saab enamik jutudes ettevõetavaid tegelasi. Seda alates väikestest lastest, kes mängivad Nintendot ("Silverid-Helinad"), kuni noorukiteni, kes tegelevad muusika, kunsti või mõne muu mõeldavalt karjäärimaigulise tegevusalaga. Ühtviisi ja natuke ebajärjekindlalt mõistetakse hukka nii kodanlane kui ka noor satanistist kunstnik, kes "armastas kõike, mis läks kodanliku eetikaga vastuollu" ("Sven"). Heroiseerimisele kuuluvad seevastu vaikus ja üksindus.

Allegooriates esinev individuaalsuse-moment eristab neid alati väsitavatest sümbolitest. Emil Tode samuti ingellikku tegelast sisaldanud teos põhjustas murdumahakkava kirjanduskoodi kasutajates kõrgusekartust eetilisel pinnal. E. Vee "Ingelheim" on sunnitud raamat igas mõttes.

KARL MARTIN SINIJÄRV Mulje eesti kirjandusest

HENN MIKELSAAR. KÄISKI NUUSTAKUL ÄRA. Faatum, Tallinn, 1994. 112 lk. (Faatumi romaaniühistlus).

Eesti kirjanduse ruumis on mäletamise algusest saadik vabalt ringi hõljunud hulganisti teoseid ja teoseksi, mille kohta võib lühikombel väljenduda halvustavalt või austavalt

sõltuvalt väljendaja enda paiknemisest nende suhtes, või sootuks mitte väljenduda. Nime-
tatud kogumi eripära kipub olema suures
ühisosas see, et viimane tegevus – mitteväl-
jendumine – osutub nende puhul ühekorraga
nii lihtsaimaks, põhjendatuimaks kui ka ära-
teenituimaks käitumisviisiks. Nii nad on, ja
ega neid keegi ka tahtmise korral enam kuhu-
gi kaotada saa, ja nii moodustavad nad vääri-
ka ning kõigutamatu täitematerjali
väikerahva kirjanduslikus päranditombus.
Soovijal on võimalik tuvastada lugejaskond,
mis võib osutada ehmatavalt ahtakeseks või
märksa ehmatavamalt laiaiks. Lisaks veel
kooli- ja ülikoolilapsed, kelle kohustuskirjan-
duse hulka mainitud klassi kuuluvad ilmukid
ilmeksimatult jõuavad ja kel teatavate tule-
muste saavutamiseks tuleb vähemalt midagi
neis sisalduvast vähemalt mõneks ajaks oma
noorde arenevasse teadvusse pidama jätta.
Pidamisjäakide summa kujundab aastate
möödudes laialivalgivate piiridega ja eba-
määrastes värvides olluse, mida lihtsõnul
saaks nimetada *muljeks eesti kirjandusest*.

Mulje eesti kirjandusest pesitseb mingil
kujul igas peas, mille kandja on läbinud osa-
kese siinsest haridussüsteemist. Kas ja kui
palju Tootsi tედretäheliku silmnäo ümber jä-
relpallaslikes sügistoonides nägemust kogu-
nenud on, sõltub juba sajast asjast, kuid
miskipärast on tunne, nagu kõlguks alatead-
vuses edasi-tagasi üks kaunis hall ja märja-
võitu kõrremätas, keegi ohkaks kusagil
raskesti, keegi parandaks põllumajandusma-
sinat ja õige natuke terenduks tuka tagant ka
mustamäelik nukk, aga eemalt ja unumisi.
Lepime, et kolhoosipäike, kivid ja leib on
kohusetundlikult unustatud.

Selle riiulitäie, kust leida muutoonset kir-
jasõna, jätame siinkohal meelde tuletamata,
kuna sel leiduv meenub eelkõige raamatute
haaval, mitte aga eelmainitud *muljena*. Raa-
matuna meenub, kuni on raamatuna siin laual
mu ees, ka hr Mikelsaare teos. Ent kui ta siin
enam mitte ei ole, muutub ta kiiremas korras
üheks taasosaks asjas, mis andis õigustuse
eeljutatud jutuks. Läheb riiulile ja jääb sinna
ega paista ka kuldsele kaanele vaatamata teis-
te omataoliste brošüüride seast kaugele, kuld-
ne kaas taskusolemisest pealegi lapiliseks
kulunud.

Et – väärtusi on, ei taha vaidlustada, kui ka üles leida ei oska, auväärt võistlushindajad ju leidsid ja usaldagem siis neid. Kuigi ka keskpära reeglilist edu konkurssidel ei saa vaidlustada. Ma ei oska lugeda lühikesi romaane, vähemalt nii lühikesi mitte. Nad ei ole veenvad. Mäletan teatavat kultuurišokikest, kui nägin esimesi kordi, mida tehakse õhukeste eesti romaaniga (*rem.* "Ajaloole ilu") kas või Soomes. Tekstihulk suuremale paberihulgale suuremas kirjas ja vähemalt raamatu ostja ei pea tundma tunnet, nagu kulutaks ta raha millegi riuilil alaväärtuslikuna näiva peale. Meil on mõni vist vaene, nagu lugeda võib, näiteks kirjastaja ja näiteks ostja. Viimane on meil, nagu lugeda võib, lisaks ka säärane, et ostab sisu pärast. Milleks talle siis veel vorm. (Siinkohal kummardis Enn Vetemaa "Risti rahva" väljaandjatele. Nõks on peaaegu käes, hind samuti. Meeldi.) Mikelsaare uustrükki kodus ega tõlkimist välismaal ei julgeks niipea, kui üldse, ennustada, seega jääb kõva kaas ilmsesti ootama usina taiduri järgmist teost. Mis võiks ju ilmuda veel sel sajandil.

Henn Mikelsaar on tunnustust vääriva järjekindlusega end parnassi poole rüganud. Senised saavutused ei lase midagi üliljulgestavat loota, kuid võit romaanivõistlusel peaks ju idee poolest midagi näitama. Taset või. Klasi või. Jah, või midagi muud. Igal juhul hakkab Nuustaku-raamatus kirjanduse maiku sihes olema. Samas maitseb ta lahtikirjutamatult, tükiliselt. Mõni tükk või tüki tükk käitub isegi intrigeerivalt, võtab imestama, miks niisugust mõttealget mõtteks ära ei mõeldud, miks mõnd teemat vaid otsekui juhuslikult on puudutatud. Raamat oleks kui oksakoht. Kohati loob, ja siis jälle sugugi mitte. Jättes arusaamatuks, mida loob, kui loob. Kummastumist ajuti päris edukalt, ent kaunis murelist kummastumist, ja see on vist trendikas. Võibolla peaks asjale lähenema kui sajandilõpu eesti trendikirjandusele. Aga võibolla ei peaks. Kordan, sellises lühiduses ei hakka romaan mängima. Amorfsus saabub konkreetseuse asemele, nagu see kirjanduses võimalik. Heliinimestel on asjad pisut enam paigas, sa võid olla väga geniaalne sell, aga viieminutilist sümfooniast sul hästi teha ei õnnestu, see oleks siis midagi muud, võibolla väga head, aga mitte enam sümfoonia. Reeglid mängivad. Kuuesõnalist sonetti ei saa ka

kirjanduses erilise radikaalandeta praktiseerida, aga Mikelsaare romaani saab, nagu näha. Kas ja mis ulatuses praktiseeritakse selle lugemist, tuleb vast kellelgi veel välja uurida. Nagu ka seda, kas maainimestel asjalood just sääraseid välja näevad, nagu Nuustaku kandi kohta kirjutatakse. Võibolla näevad, võibolla ostetakse raamatut maruliselt, võibolla loetakse marulisemalt veel. Üks suur võibolla, kuid ma ei oska paremat arvamist pakkuda. Ja on see üldse mu asi, on üldse kellelgi asi?

Tuleb torust, mis tuleb, aga kunagi ei või kindel olla, et see kahjulik peaks olema. Või et toru vilets oleks, kui tema ka otse ei meeldi. Miks ei võiks Mikelsaar kirjutada. Ta teeb seda ju niikuinii, ja las teeb. Karta on ainult, et senise tempoga jätkates ei jõua ta oma suurteosteni välja. Selles mõttes on mul Juhan Pajusse märksa enam lootust.

Aga Juhan Paju ei taha ka anda oma panust *muljese eesti kirjandusest*. Ja jumal tänatud. Ei jõua ju kogu aeg lugeda sellest, kui raske on. Nagu muidu ei oleks.

TÕNU KAALEP Pintsaklipsu Herostratos

TEET KALLAS. JÄÄ HÜVASTI, MR.
SHAKESPEARE. Romaan. Kupar, Tallinn,
1995. 224 lk.

Kirjandusega on pahasti. Ühiskond ägab kapitalismi sünnitusvaludes. Võimul on ebamäärase taustaga poliitikud, kes kardavad oma turvamehi. Poliitikute tegevust suunavad kardinatetagused pintsaklipsu-nöörirõmbajad. Nende salakavalusel, mille taga on kole paranoia, pole piire. Nad koguvad kõik olulised eesti kirjanikud, muuhulgas ka vabariigi presidendi, laevale ja tapavad nad siis laptop-pommiga, mille on valmistanud GRU eksagent. Veepõhja vajuivad seega ka kirjandus ja rahvuskultuur. Veepinnale jääb loksuma hulgaliselt prahti, sealhulgas üks lihtsameelne provintsikirjanik.

Teet Kallase romaan on ennekõike tüüpiline Teet Kallase romaan. Sündimatus suvelaagriõhustikus tegutsevad kirjanikud, loodusvaated, eesti kirjandusele nii omane eriliselts ärevapoolne, kuid siiski ilus suvine

atmosfäär. Sundimatult loksuvad sündmused, kui verine lõpp maha arvata. Õhkkond ja aegruum, mida tunneme tegelikult juba "Helisevast-kõlisevast" saadik, isegi uue aja jäine hingus ei puhu liiga valjult sellesse mereäär-sesse eliitpuhkebaasi, kuhu pintsaklipslase vaimuhaige salaplaan rahva au, mõistuse ja südametunnistuse on kogunud.

Tekstina, meelelahutusena, eesti kirjanduse-
sena nauditav fragmendikogum. Kuni – õige varsti – algavad antikangelasest pintsaklipslase Mario Emmeri katkendlik mõttejada ja autori varjamatu ausa- ja lihtsameelne päeva- poliitiline muretsemine.

Lapsepõlves ajasid mind naerma raamatud, mille autorid kujutasid ette, et kirjutavad noortepäraselt. "Servus!" ja "Moens!" tervitasid nende teoste kangelased üksteist kirjamehel noorpõlveaegses slängis. Väga naljakas oli. Just see tuli meelde romaani haletsusttekitava peategelase skisofreenilisi heietusi lugedes. Asi pole selles, et ma tunneksin oma põlvkonda solvatuna ja otsustaksin noore mehe küünilist ironiat rakendada. Igas põlvkonnas on oma geeniused, idioodid ja nende vahele jääb määramatute isikute müriaad, selge see. Püüan vältida mõtteviisi, mis omistaks Kallasele kättemaksu- ja soovi nooremaile nende koht kätte näidata. Mis tahes tõsiseltvõetavuse ja seda enam üldistus- te jaoks on Emmeris liiga vähe kuivainet, tundub mulle. Lihtsalt erandliku isiku kirjeldamise jaoks on autori distants kirjeldatavast (kui sisseelamine skisofreenikust emaga seotud kompleksidesse maha arvata) liiga suur. Detailid ei paista, õhust ja kuulujuttudest võetud kirjeldus ei veena ja meenutab eel- poolkirjeldatud noorsookirjandust. Tundma- tu ala kirjeldamine lausa kutsub libastuma.

Tean ilma kedagi isiklikult tundmata ja Kirjanike Liitu kuulumata, et kirjanik V. on joodik. Aiman, et kirjanik M. on ironiline targutaja, et kirjanikud G. ja R. ei talu teineteist, et kirjanik S. hakkab purjuspäi tüli norima. Ja mis siis? Kui aga Kallas ehitab kogu oma romaani tegelaskonna üles kolleegide portreeterimisele, sealjuures aga üldlevinud kuulujututasetest (või nimetame seda siis sopalehetasemeks) kaugemale ei jõua, siis tekivad kahtlused. Ma ei tea, mida peaksid mulle (või siis hoopis romaanile kui tervikule) andma läbipaistvad ja erilise särata mõis-

tatamisülesanded. Rahvaliku jutuka vaate- nurgast on sel mängul ehk mingi mõte, Kal- lase lugu tahaks aga selgelt olla enam, väike maailmamudel või Eesti poliitiline gloobus näiteks. Iseasi, kuidas suhtuks peategelasele osa oma isikust ja *image*'ist laenanud reaalne Lõuna-Eesti kirjamees õigete nimedega va- rianti.

Veel praegugi püütakse aeg-ajalt kirjanike liidu koosolekut kirjeldada kui olulist sünd- must. Olen lugenud lugusid igatsusest kirjan- duselu järele, kirjanike elust talvel ja turumajanduse tingimustes. Kirjandus kui institutsioon ENSV mõttes tegutseb pisitasa ju ikka veel. Kui püüda kuidagi kokku võtta Kallase romaani mõtet, siis on see vist mure institutsiooni kadumise pärast, institutsiooni moraalse võimu kadumise pärast.

Mulle on meeldinud Teet Kallase pare- mad romaanid. Ka uues teoses on olemas väga palju sellest, miks need teised meeldi- sid. Miks ma pean aga läbi närima ebaselge vaatekohaga pseudosotsioloogilise muretse- mise ja agitpropi kihtidest enne asjani jõud- mist, miks? Miks on Teet Kallasel vaja Mario Emmerit, pintsaklipsu Herostratost? Või ongi plahvatus Läänemerele rituaalse ohverdamise akt, mille eest peame autorit tänama, teades, et see väldib kirjanduse huku reaalsuses?

TARMO VAHTER

Juurdlust toimetab kliše

JUHAN PAJU. LASUD KODUTÄNA- VAL. Kupar, Tallinn, 1995. 304 lk. (Kupra kriminaalromaan).

TALVO PABUT. SURMA SUFLÖÖR. Faatum, Tallinn, 1994 (tegelikult 1995). 144 lk. (Taskudetektiiv).

Lõpuks ometi on ilmunud raamat, mis annab hirmuäratavalt tõetruu pildi Eesti politsei saamatusest.

Haapsalus upub purjuspäi ära keskealine soomlane. Enne vette kukkumist on keegi talle kolki andnud ja taskud tühjaks teinud. Provintsilinn on saanud oma suure skandaali.

Haapsalu politseikomissar Toivo Kivistik on vana kooli mees. Juhan Paju seeriakange- lane (debüüt miilitsamajorina "Haapsalu de-

tektiivis" 1990) on pärit sotsialismist, kus miilits ruskaga lauale pöörutas.

Kivistik on keskpäraste ajudega mees. Mida kinnitab seegi, et erinevalt ühe teise provintsilinna miilitsajuhist ei ole teda edutatud Tallinnasse kaitsepolitsei peadirektoriks.

Oma saamatuses uut kuritegu ennetada on Kivistik siiralt rumal. Kurjategija auto tagaotsitavaks kuulutamise asemel eelistab ta vaadata ühes kogu perega vene telemängu "Na pole tšudes".

Moodsa Eestiga kohanemine ei käi Haapsalu politseikomissaril üle jõu mitte ainult ajumahu, vaid ka rahakoti poolest. Klaas 15kroonist konjakit on tema jaoks väga hea ja sedagi ostes mõtleb politseinik hirmuga perekonna celarvele. "Rahval pole lihtsalt raha," võtab autor asja kokku.

Siiski on teoses mõned inimesed, kellel raha on. Nad on üheselt ebameeldivad. Nagu kasahh Ahmed Bairamov, kes on ostnud endale Eesti kodakondsuse ja kalli auto. Aegajalt ostab ta endale ka komissar Kivistiku kodutänaval töötava noore prostituudi Laura Hanseni keha.

Iseenest on ju Paju võtnud kõik oma tegelaskujud üle eesti ajakirjanike lemmikmatriitsidelt, nagu "loll, aga aus võmm", "usin lõbutüdruk", "kiimas põder" ja "kilst rets". Žurnalistika vallas on need tegelased vabalt askeldanud hiljemalt 1991. aastast, mil hakkas ilmuma *Liivimaa Kroonika*. Nende jõudmine raamatukaante vahele alles 1995. aastal on omamoodi märk kuristikust eesti kirjanduse ja tegeliku elu vahel. Kui lähtuda puhtalt tegelastest, siis lähevad "Lasud kodutänaval" ühele riitulile noore Eduard Vilde publitseeritud triviaalteostega. Ka need olid samamoodi pinnapealselt realistlikud raamatud, kus autor võimendas oma aja ajakirjan-duse lemmiktüpaaze.

Traditsiooniliselt on detektiivromaan sügava mõtteta osav käsitöö, mille kirjutaja püüab lugejat lõpplahendusega iga hinna eest üle kavaldada. "Lasud kodutänaval" probleem on selles, et autor püüab vedada lugejat ninapidi üle oma võimete. Paju suudab intriigipunumisega küll alustada, kuid lõpus on selle niidid tal juba üle pea kasvanud. Muidu lihtne lugu saab äärmiselt arusaamatu lõpu, millega kogenum krimkalugeja ei saa kuidagi nõustuda.

Sama raamatu kaante vahelt leiab veel kaks KGB-teemalist lugu. Uudisjutt "Sünnipäev" räägib metsavennast, kes annab oma kaaslased julgeolekule välja. Vastukaubaks võtavad tšekistid märtsiküüditamise rongilt maha tema naise ja lapse. Lihtne lugu, milles puudub Arved Viirlaiu "Ristideta haudade" skaudilik heroism ja Eno Raua "Etturite" läbiv meelega.

Sajaleheküljelises romaanis "Sammud minevikust" kiusab põdur õigusjärgne omanik endist julgeolekuvolinikku ja uusmaasajat, kes ta 40 aasta eest Siberisse saatsid. Vanameeste sõda lõpeb õigusjärglase ülespoomise ja vastastikuse veristamisega. Süžee poolest sobiks teos viimistlemiseks Andrus Kivirähile või Mart Juurele, siis saaks lugeja vähemalt nalja. Praegune tulemus on naeruväärne, aga mitte naljakas.

Talvo Pabuti "Surma suflööri" saab pida-da detektiivromaaniks vaid niipalju, et teos on ilmunud "Taskudetektiiv" sarjas.

Arhivaar Norbert Konrad on enesesse sulgunud intellektuaal, kelle võrgutab ära kaunis ja auahne psühholoog Cardo. Noored sigitava poja Carli. Seejärel hakkavad nad eri voodites magama.

Norbert näeb öösel väga koledaid unenä-gusid. Nendest vabanemiseks otsustab ta ühtlasi ka elust vabaneda. Enesetappu ta üritada ei taha, ahvatlevam on langeda riikliku timuka käe läbi. Herostratose vaimus süütab Konrad kohaliku kiriku. Võimalikult lõpliku karistuse saamiseks toimetab ta pühakotta kolm laskehaavadega laipa, mis on tegelikult pärit surnukuurist. Ürituse ettevalmistamisel kannustab ja aitab Konradit arhiivi kojamees Hubert. Kui kohus valmistub arhiivari juba mõrvade eest surma mõistma, kirjutab Hubert puhtsüdamliku ülestunnistuse ja kaob nagu vits vette. Konrad saab kiriku põletamise eest eluaegse vanglakaristuse. Teadmata kadunud kojamehe olemasolu kohta ei leia juurdlus mingeid tõendeid.

Selliseid psühholoogiliseks romaaniks pretendeerivaid tuimi lugusid on eesti kirjanduse varamus juba 19. sajandist alates. Kas tõesti seisneb uus trend selles, et kodumaise kapitalismi kiire arengu ajastul hakatakse siukseid kirjatöid nimetama detektiivkirjan-duseks? Erinevalt arvukatest eelkäijatest ükskõik mis žanris pole Pabutist lihtsama

kirjeldusegi loojat. Tunnistab ta isegi, et "kes seda ikka lugeda viitsiks".

Õöl pärast "Surma suflööri" lugemist nägi siinkirjutaja ligi kaks tundi totraid unenägusid, kus olid tegelasteks president Meri ja

õigekeelsussõnastik. Aitäh sellegi eest, sest hea ajaviitekirjanduse valmistamine on Eestis sama harvaesinev käsitööoskus kui enesekriitika oma tekstide trükkitoimetamisel.

KALEIDOSKOOP

JANA PORILA
Smiley eestlased

Vikerkaar on oma lugejatele juba tutvustanud eestlaste varjatud elu ja võitlusi prantslase Georges Simenoni (1991, nr 10) ja ameerikalase Martin Cruz Smithi (1994, nr 10) romaanides. Siia ritta võib lisada veel ühe põnevuskirjanduse maailmanime.

1931. aastal sündinud inglane David John Moore Cornwell on küllalt hästi teada ka Eestimaal. Ta kirjutab JOHN LE CARRÉ nime all peamiselt spiooniromaane, kuid paari raamatut sobib liigitada ka detektiivromaaniks (*Call for the Dead*; *A Murder of Quality*) ning ta on kätt proovinud ka armastusromaanis vallas (*The Naive and Sentimental Lover*). Eesti keeles ilmus müstilisel moel isegi vanal halval ajal "Ühes väikeses saksa linnas" (1973; originaal *A Small Town in Germany* 1968). (Selle romaani N.Liidus väljaandmise lubatavust olevat ajal arutatud koguni NLKP KK Poliitbüroo tasemel. Pole küll midagi teada tolle arutelu seostest romaani eesindusega. Kuid üheski teises keeles mulle teadaolevalt see raamat N.Liidus toona trüki-valgust ei näinud.) Uuel vabal ajal on meil ilmunud "Spioon, kes tuli külma käest" (*The Spy Who Came in from the Cold*) ja muidugi "Vene maja" (*The Russia House*), lisaks suhteliselt hiljuti veel "Kvaliteetmõrv" ja "Sala-jane söda" (*The Looking-Glass War*). Seega on asjahuvilisel eesti lugejal olemas põgus ettekujutus ka Le Carré põhikangelasest GEORGE SMILEYST, kelle lühinägelik tõntsakas isik kõnnib nukralt ringi valdavas osas ta romaanidest, nähes läbi konkureerivate võimude omavahelist võitlust, kus eesmärk pühitseb abinõu, ning jälgides südamevalu-ga, kuidas väikesest inimesest saab traagiline

kangelane, sest Saatus (või mingi luureteenist) on ta hukkamiseks välja valinud.

Ma ei hakka siinkohal analüüsima Le Carré vaateid ja elukujutust, kus valitseb talivalisele lustakale spioonile (*à la* Flemingi, Buckley ja de Villiers' musklis poisid) vastuvõtmatu pessimistlik ja väljapääsmatu õhk-kond. Meid huvitab praegu eeskätt 1980. aastal ilmunud romaan "SMILEY INIMESSED" (*Smiley's People*), mis lõpetab Le Carré nn KARLA-TRILOGIA (esimesed kaks romaani: *Tinker Tailor Soldier Spy* ja *The Honourable Schoolboy*). Naisenime Karla taga seisab nõukogude salaluure pea, mõistus ja südametunnistus, kelle tegelikkude nime ei tea vist keegi. Läbi kolme raamatu heitleb Smiley oma antipoodiga, kelle võim ja nutikus on nii vägevad, et ta suudab isegi Briti salaluure ladvikusse sokutada oma agendi, kes Smiley naise üle lööb (vt *Tinker...*). Lõpuks õnnestub Smiley! Karla kahjutuks teha ja üle jooksma meelitada ning seda – tänu eesti pagulastele.

Õieti lähebki intriigi liikuma juba esimese eestlase Vladimiri surmaga. Vladimir oli kunagi olnud üks Smiley paremaid agente, kuid nüüd on Smiley tont-teab-mitmendat korda erus ja tähtsa saladuse jälile jõudnud Vladimir takerdunud luurebürookraatia ülisalastatud paberipahna. Tagajärg – Moskva karvane käsi koristab Vladimiri teelt, enne kui ta sõnumi edasi anda jõuab. Tegevuse rekonstrueerimise ja mälestuste sorteerimise käigus saame teada, et Vladimiri tegelik nimi oli hoopis Voldemar, kuid Punaarmee teenimiseks eesti nimi ei sobinud. Tulihingelise bolševiku pojana võitles ta Teises maailmasõjas nagu lõvi ning jäi siis ootama suurt liberaliseerimist ja oma rahva vabanemist, nähes selle asemel aga hoopis jõhkraid

repressioone. Idealistlikus meeleheites läks ta siis muidugi vastasleeri ja kolmeaastase spioneerimise eest Moskva kõrgemates sõjalistes ringkondades külma soja kuumimal perioodil sai inglastelt isegi medali. Ülejooksmise järel arendas ta hoogsat tegevust Pariisis, püüdes ühendada kõiki emigrante. Pärast selle ürituse läbikukkumist toodi ta Londonisse ja jäeti riulile tolmuma, sest üldiselt loeti eksiilgruppe ebasoovitavaks ja pingelõdvendust segavaks elemendiks. Ning enne oma õnnetut otsa ei jäänudki Vladimiril-Voldemaril enam muud üle kui küttida seelikuid, juua Stolitsšnaja viina, käia Vabas Balti Raamatukogus – mille aknad avanevat Briti Muuseumi eesõue poole –, lugeda eestikeelset Piiblit ja vaadata seinal rippuvaid pilte – "Vana Tallinna punased katused" ja "Kasari kallas".

Järgmine eestlane Le Carré romaanis on nii episoodiline, et tema terviseega ei juhtu midagi halba. Jõuame vaid teada saada, et ta nimi on Villem ning et ta mäletab paari eestikeelset lauset Piiblist, sest õnnetuseks nõudis tema isa lapsepõlves üleminekut vene keelele.

Inimtühjas Vabas Balti Raamatukogus kohtame veel üht väga segase biograafiaga Mikhelit (see ei ole trükiviga, ta on kogu aeg Mikhel), kes on raseerimata, suudleb kohtumisel kolm korda põsele, räägib pateetiliselt ja kelle kohal ripub ähmane kahtlus, et tema reetiski Vladimiril Karla käsilastele.

Saame tuttavaks ka Tallinnast pärit Otto Leipzigiga (spiooninduses on nimevahetus

sama enesestmõistetav nagu hommikune hammasteharjamine), kes dissidentluse eest kinni sattus, pärast Saksamaale põgenes ja alati rõhutab, et on pärit Eestist, mitte Venemaalt. Hoolimata kirjudest eluviisidest ja sulitempudest on ta ühes asjas põhimõttekindel – ta vihkab südamest nõukogude režiimi ja tahab kätte maksta. Tagajärg – letaalne lahendus.

Smiley räägib eestlastest kui tasakaalukast ja töökast rahvast, kes tuhandete kaupa küüditamiste ohvriks langes, vähestel õnnestus põgeneda Rootsi ja Saksamaale. Üldisele sümpaatiale vastandub aga pilt killustatud emigrandigrupikestest Pariisis ja Londonis, kes ei suuda liituda ühise vaenlase vastu. Kusjuures viimane on juba niikuinii nende sekka imbunud. Hõimlane Toby Esterhase Briti luurest iseloomustab Balti Gruppi järgmiselt: "Twenty cuckoo Balts, leaky like a barn..." (lk 144). Pole just meelitatav. Kuid olgu pilt nii troostitu kui tahes (millal need pildid Le Carré enne röömsameelsed on olnud?), Smiley saab Karlal sabast kinni just tänu aegunud konspiratsioonireegleid kasutavatele kolmandajärguliste mahakantud agentidele, kelle eluküünla enne seda kustutab seesama jõud, mille vihkamisele nad oma elu olid pühendanud.

Kes igatseb veelgi rohkem teada saada meie kuulsusrikkast minevikust, võib võtta – näiteks Tartu Ülikooli raamatukogust – "Smiley's People" ja ise järele uurida, milline siis oli see kohutav saladus, mille meie kaasmaalased päevavalgele tõid.

Vt: **Rein Ruutsoo**, Nõukogude Liidu provintsist Eesti rahvusriigiks, Vk 1995, nr 2, lk 44–54; **Juhan Talve**, Keeruline tee probleemilisse rahvusriiki, Vk 1995, nr 2, lk 55–60; **Andres Herkel**, Fundamentalistlik vandenõu ehk Ruutsooga pimedas ruumis, Vk 1995, nr 5/6, lk 175–176; **Marju Lauristin**, Veel kord Eesti Kongressist, Rahvarindest ja rahvusriigist, Vk 1995, nr 5/6, lk 176–178; **Paul-Eerik Rummo**, Veel kord rahvusriigist, Vk 1995, nr 5/6, lk 179–182; **Lauri Vahtrre**, Täienduseks ja õienduseks, Vk 1995, nr 5/6, lk 182–183; **Rein Veidemann**, Ajalugu ja võim, Vk 1995, nr 5/6, lk 183–186; **Toomas Haug**, Ei kutsu üles, Vk 1995, nr 5/6, lk 186.

HENN KÄÄRIK

Legitiimsus, rahvusriik, kodanikuühiskond

Rein Ruutsoo oma artikliga "Nõukogude Liidu provintsist Eesti rahvusriigiks" on teinud ära tõhusa töö meie rahvuslik-poliitilise arengu lahtimõtestamiseks viimastel aastakümnetel. Mõistagi, autori terav poleemiline ind pidigi ärgitama ohtralt vastulauseid. Täiesti üllataval kombel on viimased jäänud aga argumentatsioonilt hõredapoolseks. Võiks öelda, kriitika võidutseb Ruutsoo väljapakutud konstruktsiooni üksikute elementide üle, jättes puutumata terviku. Kindlasti on näiteks õigus J. Talvel, kui ta väidab, et riiklus, täpsemalt omariiklus, polnud kaugeltki üks ühine asi ka enne aastat 1989. Jagades aga eestlased ühelt poolt kollaborantideks ja kohanejateks ning teiselt poolt vastalisteks ja pagulasteks, ei vii Talve meid sammugi edasi. Pigem on õigus Marju Lauristinil: suurim osa eestlastest kuulus hoopis nn tüüpi C, kes "hoidsid eemale valitseva süsteemiga aktiivset kohanemist nõudvatest olukordadest, samas aga suhtusid talupoegliku umbusuga ka

"vastalise" meelsuse avalikku ülesnäitamisse". Ruutsoo ei anna tõepoolest retsepti rahvusriiki jõudmiseks, ei tee seda Talvegi. Mulle tundub, et Ruutsoo pole sellist eesmärki seadnudki. Pigem oli selleks laialdase diskussiooni algatamine ja selle eesmärgi Ruutsoo ilmselt saavutas. Et edasine vaidlus oleks produktiivne, oleks hädatarvilik oluliste mõistete selgeksrääkimine. Ent just siin polegi asjad korras. Praeguses väitluses jääb õigupoolest selgusetuks isegi põhikategooria – rahvusriigi tähendus. Üsna sissejuhatuses ütleb Ruutsoo, et eesti sõnal "rahvus" "puudub ...eksklusiivne veresugulusele viitav semantiline koormus...". Pisut edasi järgneb: "Seega eesti rahvusriik ei ole inklusiivne, assimileeriv poliitiline *national state* ("kodanike riik"), vaid pigem läheneb eksklusiivsele "etnilisele riigile" (*ethnic state*)." Üleminek esimeselt väitelt teisele pole mulle siin lõpuni selge. Edasi. Ruutsoo väidab, et rahvusühiskondadel õnnestus venestamise survele vastu panna ainult seetõttu, et nende "ainsaks tõeliseks alternatiiviks on liberaalne, avatud kodanikuühiskond". Järgnev kodanikuühiskonda iseloomustav fragment Habermasilt on sedavõrd oluline, et pole ehk ülearune see ära tuua võimalikult originaalilähedaselt, jättes kõrvale stilistilised vigurdamised: "Riigikodanike natsioon (*Staatsbürgernation*) leiab oma identiteedi mitte ühistes etnilis-kultuurilistes elementides, vaid demokraatlikke osalus- ja kommunikatsioonioigusi aktiivselt kasutavate kodanike praktikas. Siin vabastab (riigi)kodakondsuse vabariiklik komponent end lõplikult eelpoliitilisest, päritolu, traditsiooni ja ühise keele läbi integreeritud kogukonnast (*Gemeinschaft*)."¹ Habermasi vahendusel vastandab Ruutsoo poolt alternatiivina vaadeldud kodanikuühiskond end ise teravalt rahvusriigile. Kas üldse on tegemist alternatiividega? Küsimus ei ole aprioorset lahendatav ja nõuab põhjalikku läbivaatamist.

1 J. Habermas, Staatsbürgerschaft und nationale Identität. Überlegungen zur europäischen Zukunft. Erker. St. Gallen, 1991, lk 9.

Legitiimsuse käsitlusest ei selgu, mida õigupoolest silmas peetakse. Kas indiviididest lähtuvat subjektiivset legitiimsus-usku (*Legitiimätsglaube*) või riigist lähtuvat prentensiooni legitiimsusele, mis omandab indiviidide jaoks normatiivse tähenduse? Või mõlemat korraga? Esimesel juhul oli näiteks "Isamaa" juhitud valitsuskalisatsioon mittelegitiimne, teisel juhul legitiimne.

Lõpetuseks tahaksin veel korra tagasi tulla antud dispuudi raames üsna populaarseks osutunud Habermasi juurde. Kas asja huvides tsiteeritakse Jürgen Habermasi või Viivi Luike, on muidugi maitse küsimus. Kui aga jutt käib saksa "ajaloolasest" Jürgen Habermasist, on kuskil midagi viltu. Faktid on põikpäine rahvas, neid tuleb lihtsalt tunda. Aga see on juba teine jutt.

REIN RUUTSOO

Vaevaline tee memuaristikast ajaloo uurimisse

Kõigepealt taheks tänada kõiki neid osalejaid ja kommentaatoreid, kes astusid sisulisse mõttevahetusse. See keskendus küll peamiselt minevikule. Näib, et Paul-Eerik Rummo tulevikku suunatud visioon on väärt, et sellest arendada eraldi mõttevahetus. Paraku on ka minevik veel väga sassis. Vahel tekkis tunne, et kõrvuti on eksisteerinud mitu Eestit. Sellele vaatamata ei lepiks ma päriselt Rein Veidemanni pessimistliku järeldusega, nagu polekski dialoog, ühise keele leidmine üldse võimalik. Raske see muidugi on, kui rängad järeldused on argumenteeritud laadis – "pais-tis olevat". Peamine, millest mõttevahetus tunnustust andis, on see, et Eesti lähiajaloo kirjutamine on liiga kauaks jäänud ajakirjanduslikule või memuaristikule tasemele. Kesk-Euroopa üks edukamaid antikommunistlikke revolutsioone on uskumatult kehvasti uuritud ja samas hakkab detailides ka asjaosalistel enestel juba meelest minema.

Ajalugu saab nähtavasti kirjutada mitmel viisil. Paljusk poliitiline romantik Veidemann tundub ka ajaloo vaatlemisel romantikuna. Sotsioloog Lauristin rõhutab ajaloo objektiivset, inim maailma säilitamisele pööratud tsiviilühiskonnakesksust. Talve juristi-

mõistus näeb ajalugu rohkem süüdistatavate ja süüdistajate, kollaboratsioonistide ja dissidentide, reetmise ja põhimõttekindluse kokkupõrkena. Inim maailm ongi mitmetahuline.

Tänaste arvamuste ja positsioonidegi kaardistamise seisukohalt oli mõttevahetus väga oluline. Tulevad esile korduvad teemad nagu "kollaboratsioonism", "setsessionism", "kuuekümmendate aastate põlvkond", "pagulaste roll eesti poliitikas", "Eesti Kongressi saatus", "Rahvarinde olemus" jne, mis läbivad mitmeid sõnavõtte. Nagu minevikus endas nii on ka mõttevahetuses enamasti hästi eristatavad n-ö eestikomiteelaste ja rahvarindelaste liin ning kommentaatorite vastav poolevalik. Nii nagu Eesti ühiskond ise möödunud kümnendivahetusel nii on ta polariseerunud ka tagasivaadetes ja seda rohkem, kui see ajaloootunnetuse adekvaatsuse seisukohalt mõistlik oleks.

Eesti taasiseisvumise, selles osalenud jõudude rolli, arengute sotsiaalse konteksti, poliitilise tausta jne kohta eksisteerivad sügavalt vastandlikud arusaamad. Mis aga alarmeerib, on tõik, et poliitilises poleemikas ja võimuvõitluse leilis (kümnendivahetusel) kujunenud seisukohad on hakanud elama oma iseseisvat elu nüüd juba otsekuu tõsiskindlate teadmistena.

Konkureerivate käsitluste puhul on ajaloolasele nende tõesuse mõõdupuuks seletuslik jõud, st kooskõla üldtuntud faktidega. Seetõttu tahakski kõrvutada mõnede kesksete, n-ö oponeerivate väidete kooskõla kunagi endastmõistetavate, aga nüüdseks ununenud tõsiasiadega.

"Eesti ühiskond jagunes vähemalt neljaks: A1) kollaborandid, A2) kohanejad, B3) iseisvus- ja vastupanuliikumise traditsiooni kandjad, B4) pagulased ja välismaal sündinud väliseestlased" (J. Talve, lk 58). Sellel Juhan Talve poolt toodud eestlaste klassifitseerimisel A- ja B-rühmaks on mõõtuandev tähendus mitte ainult siinsele diskussioonile, vaid kogu Eesti lähiajaloo käsitlusele, Rahvarinde, Eesti Kongressi, pagulaste jne rolli hindamisele. (Veidi teisendatud kujul on sama klassifikatsiooni esitanud Erik Samel, Mait Raun jt.) Nagu Veidemanni ja Lauristini selgitustest nähtub, tekitab selline rühmitamine ka kõige enam vastuväiteid. Selle kaudu, et

rühmadest A1 ja A2 (kollaboratsioonistidest ja oportunistidest) on tehtud lähedased grupid, tegelikud liitlased (st: ühed kollaboratsioonistid olete kõik!), avaneb ja seletub kogu nn Eesti Komitee joone üldine iseseisvusliikumise-käsitlus ka mujal.

Samas on Talve jaotuse loogika käsitamatu. Pagulasteadvuse üldine kaldumus idealiseerida end okupeeritud kodumaa vabaduse spiritualiseeritud kehatuseks on üldtuntud ja uuritud nähtus. Et pagulane sai vabalt lugeda antikommunistlikku kirjandust (st hankida seda ilma riskita), andis talle kodueestlasega võrreldes palju eeliseid. Suurem selgus asjades aga pidanuks ka tegudeks kohustama. Ka temal oli võimalus aktiivselt kommunismi vastu võidelda nagu kodueestlaselgi. Mis taktikas noorel väliseestlasel kas või turismireisiga käia Eestis kirjandust levitamas, organisatsioonidele alust panemast, avalikult vene võimu kritiseerimast jne, nagu näiteks Enn Tarto seda kohapeal tegi? Pagulase risk karistatud saada oli pealegi väiksem kui kodueestlasel, tal oli ikkagi ka teise riigi kodakondsus. Kuid ta oli ju ka Eesti Vabariigi kodanik. Paraku ei tea ma kuigivõrd selliseid juhtumeid – näiteid, et ükski pagulane (vähe-malt 60.–70.aastatel) oleks Eestisse okupatsiooni vastu võitlema tulnud või isegi ajutiselt siin viibides avalikku protesti avaldanud või koguni selle eest vangi läinud. Miks see, kes Eestis elades ei käinud kompromissitult Enn Tarto radu, on kohaneja, aga see, kes seda Rootsist ei tulnud tegema, pole mitte, vaid on hoopis tubli "korrumppeerumata" pagulane? See ei tähenda, et kindlalt turvatud nn välisvõitlusel poleks olnud teeneid, kuid oma nahka keegi turule küll ei toonud.

Elus püsimiseks, hariduse saamiseks, kultuuri ülalhoidmiseks jne polnud pagulasel vaja "kohaneda" selles mõttes kui kodueestlasel. Tal ei olnud vaja, hambad ristis, mõmiseda oode, et kordki laulda "Mu isamaa". Võib-olla olen ma tõesti süüdi nagu tuhanded kodueestlased, et jäin okupatsiooniajal ellu. Aga mina isiklikult ei kahetse ega pea tarvilikuks kelleltki andeks paluda, et tahtsin "Mu isamaad" laulda ja sain seda teha vaid tolle mõmistemise hinnaga – et mitte unustada laulu, millega kord see maa "vabaks laulda"

aidata. Mõnusa elu ja vabadustega kohanemiseks ei näe ma midagi taunimisväärset – senikaua, kui ka kodumaa metsikutes oludes Eesti püsimiseks millegi äratagemisest kollaboratsioonimaigulist kohanemist ei tehta.

Mis puutub gruppi A2 koos tema väidetavalt Moskva-meelsete "unistustega", mida sai hakata 1988 IME, autonoomia jne kaudu realiseerima, siis pole mul, Eestis elanud, millegi säärase olemasolu kohta mingeid andmeid. Aga järsku just sellepärast polegi? Nn Praha kevade ajal tekkis küll lootus, et Dubceki reformide tee toob kergendust ka Eestile. Ehk teisisõnu, aastal 1968 ei saadud Eestis olla palju targemad kui 99,9 protsenti maailma sovetoloogid, kes uskusid NSV Liitu veel kaua kestvat. Eestlaste-prokommunistide grupi A2 väljamõttelejaid pean kurvastama teatega, et sama lootust "inimnäolisse sotsialismi" jagasid ka dissidendid, nagu näiteks Lagle Perek, kes kuuldes, et Dubceki kommunistlik režim on kukutatud, langes omaenda sõnade kohaselt pisaraisse (muidugi mitte rõõmust). Pole midagi parata, aga ka Castro Kuuba tekitas Tunne Kelamis omal ajal siirast vaimustust.

Eesti vabanemisprotsessi 1988–1992 seestpoolt vaadanuna ei saa ma aru sellest loogikast, miks nendest, kes 1988. aastal võimaluste avanedes asusid innukalt nõukogude süsteemi muutmise/reformimise teele (IME, ENSV kodakondsuse idee jne) tehakse põhimõttelised nõukogude patrioodid, st väidetakse, et nad ei näinud või isegi ei tahtnud tulevikus näha mingit muud võimalust peale "sotsialistliku Eesti NSV Liidu koosseisus". Miks "jala ukse vahele toppimist" (IME, autonoomia) siis, kui selle praotuminegi oli veel kahtluse all ja sadade julgemate pead Tbilisis ja Bakuus lõhki löödud, peab iga hinna eest käsitama "asumisena võimu poolele"? Nõukogude võim ise käsitles seda küll asumisena tema vastu. Just nii mõistsid veel ka "Kodu loo" kirjutajad 1988/89. aasta vahetusel.¹ Alles mõni aeg hiljem, pärast solidariseerumist teatava osaga pagulaskonnast ja Eesti Kongressi kosumist, muutusid nende vaated kardinaalselt.

Poliitiline, õigemini poliitilis-praktiline seletus tegelike iseseisvuslaste jagamisele

1 M. Laar, L. Vahtre, H. Valk, Kodu lugu II. *Loomingu Raamatukogu* 1989, nr 42–43, lk 98–101.

"reeturiteks" ja "õigeteks" on lihtne. Niisugust taktikat on poliitikateaduses kokkuvõtvalt iseloomustatud kui rahva "vabadusvõitluse" endale monopoliseerimist poliitilise kapitali kogumise huvides. Nii kaua kui reeturiteks ja tõelisteks eestlasteks jaotamine on veel kasutatav võimulepääsu "kapitalina", niikaua ratsionaalsed argumentid ei toimi. Aga siiski on värskendav lugeda ERSP asutamise dokumente 1988. aasta algusest, kus kiitus IME-le, oma autonoomse seadusandluse taotlus, palav toetus ENSV kodakondsuse sisseeadmisele jne on veel kõik ilusti olemas.¹ Ega muud, kui et ERSP paljastas seda kirja pannes kirja oma liikmete aastatepikkuse salaunistuse! Või mis takistab, et iseseisvumise ühel etapil Trivimi Velliste poolt Eestile ühe väljapääsuna sotsialistliku Ungari staatuse (koos Vene vägedega) soovimist ei võiks serveerida temagi avalikustatud unistustena!?

Viiimaste absurdimaiguliste järelduste kaudu, mis pole üldse absurdsemad kui Rahvarindele inkrimineeritav, rõhutaksin tõsiasja, et midagi saavutada saab ikkagi vaid konkreetses ajas ja ruumis. Ja kavaldamine on osa poliitikast. Koguni Eesti Kristliku Liidu asutamise üleskutse tollases *Edasis* (1988) sisaldab klausli "perestroika toetuseks". Eesti lähiajaloo kirjeldamine ühese ideoloogilise vastasseisuna – "õige eestlase" ja "rahvarindelase" maailmavaatelise konfrontatsioonina – on tegelikkusest väga kaugel "ideaaltüübiline" konstruktsioon. Inimeste massiline tegelik käitumisaeg rajaneb eelkõige võimalustel ja huvidel. Püüda kedagi veenda, et väga suur osa eesti haritlasi ja vaimuainimesi põhimõtteliselt tahtiski olla Moskva orjad, teeks eestlastest ajaloo unikumid (ka lätlaste ja leedulaste kõrval). Tehase direktor üldjuhul eelistaks vastava perspektiivi terendades saada pigem selle omanikuks, ENSV minister oleks parema meelega iseseisva riigi minister jne.

Ja vaatamata niisuguse arenguvõimelisuse ja kavaldamise manamisele nende poolt, kes tunnevad, et nii varastatakse neilt võit (*they stole the game!*), on just see muutuste

teokssaamisel peamine. Mitte niivõrd selle tõttu, et kuskil oli olemas rühm jäägitult põhimõttekindlaid inimesi (kes iseenesest väärivad kõigiti tunnustust), vaid just laieneva huvidehorisondi ja tegutsemisperspektiivi kaudu end teostavate praktiliste ja vabadust armastavate inimeste järjekindla tegutsemise tõttu oli võimalik Eesti veretu iseseisvumine. (Selle strateegia ilusa ja imetlevagi analüüsi on esitanud Rootsi professorid Hedlund ja Gerner raamatus "Balti riigid ja nõukogude impeeriumi lõpp"²). Eesti saatuse otsustas tema elanike enamik – oma tegelikes huvides õigesti orienteeruv "oportunistide" mass.

Juhan Talve staatilises klassifikatsioonis sellele rühmal positiivset rolli olla ei saa, sest tema eesmärgiks on konstrueerida jätku üleminekuid võimaldavaid "revolutsioonilisi" opositsioone koos neist (üsna tubli marksismi vaimus) tulenevate järeldustega, kes peaks Eesti riiki nüüd valitsema. Selle skeemi kohaselt: ülemad/endinged klassid "ei suuda" ja alamad/korrumpeerunud "tahavad" ja vastavalt sellele vahetavad nad kohad. Ajaloos pole midagi sellist kunagi toimunud – alati on võitjaks olnud "oportunistide" vahekiht, kes "oskab" võimuga midagi teha, s.o "vabakslastud", "kolmas seisus", haritlaskond jne. See tähendab, et võim ei hakka kuuluma tavaliselt mitte marginaalidele, kes "õigesti unistavad", vaid neile, kes valdavad ühiskonna organisatsioonilist ja informatsioonilist kapitali. Arvata, et Eestis teisiti läheb, ja seda omaenese väljamõeldud poliitilise skeemi põhjal, pole eriti alust.

Juhan Talve arendatud põhiopositsioonide skeem sobib kaunis hästi minu poolt visandatud Eesti Komitee "võimustrateegia" skeemiga. Tundub, et Marju Lauristin on sellest mõttekäigust millegipärast omamoodi aru saanud.

"Samas mõjus mulle lausa endelsõglalikult räige liialdusena Ruutsoo väide: 'Restitutsiooniline fundamentalism oli seni marginaalsete, peamiselt pagulaste finantseeritud poliitiliste grupeeringute majanduslikku ja poliitilist võimu võimaldav stsenaarium'. Tahaks loota, et lõpuks suuda-

1 ERSP Toimetised 1989, nr 1, lk 2.

2 K. Gerner, S. Hedlund, The Baltic States and the End of the Soviet Empire. Routledge, London, 1993.

me kõik vabaneda venelaste, ameeriklaste, väliseestlaste või mistahes muu "karvase käe" nägemisest oma poliitiliste oponentide tegevuse tagapõhjuna" (M. Lauristin, lk 177).

Minu väide on tõepoolest halastamatult otsekohene. Kuid ei saa midagi parata, kui niisugune pilt ajaloolasel tekib. Siiski täpsustan kohe: ma ei ole pagulust esitanud kui salapoliitilist jõudu, mingit "tagapõhja", "karvast kätt" jne. Välispaguluse tegevus oli avalik, selgete võimutaotluslike eesmärkidega Eesti Vabariigi kodanike legitiimne ja legaalne poliitiline võimustrateegia.

Sise- ja välispagulastele keskse osa kavandamine tuleviku Eesti poliitikas ei olnud mingi saladus, seda peeti õiglaslikeks, parimaks võimalikuks, tunnistati sõnas ja teos ning selle legitimeerimiseks kujundati ka sobiv mehhanism ja ideoloogia. Selle mõned jooned:

* Mistahes rahva pagulastele on iseloomulik teadvustada end kui oma rahva rikkumata osa ja aadete kandjat. Represseeritud sisepagulaste teadvuse osaks kujunes kujutus "õigusest kompensatsioonile", sellest, et nüüd on nende kord. Mõlemad nähtused on piisavalt uuritud ja etendasid olulist osa näiteks ka 1940. aasta sündmustes.

* Kodueestlastest kujundati mitmete pagulasprominentide poolt pilt kui "sovetiseeritud" inimestest, kes vajavad "rikkumata" inimeste juhtimist.

* Eesti Kongressi juhte esitati (alates tuntud intsidentist Stockholmis 1989. aastal Rüütli ja Kelami vahel) välismaal Eesti tegelike juhtidena (Kelamit reklaamiti kui tulevast võidukat presidendikandidaati ja pagulaseesti ajakirjandus kasutas tema suhtes riigipeaga seonduvat terminoloogiat).

* Oma eliidile *via regia* kujundamiseks ("platsi puhtaks!") avaldati kampaania korras järjekindlalt moraalset survet (aga tõsteti ka seadusandliku initsiatiivi küsimus), et nõukogude ajal vähegi võimu läheduses olnud inimesed ja isegi lihtsalt EKPsse kuulunud ei kandideeriks Eesti Kongressi valimistel.

* Sama eesmärgi teenis suuresti ka väga aktiivne võitlus KGB arhiivide ümber, mis hakkas jahtuma, kui selgus, et sellest palju abi

pole, sest endise parteilise nomenklatuuri seast (erinevalt dissidentidest) oli agentide värbamine lausa keelatud.

* Eesti Komitees anti pagulasorganisatsioonide esindajatele nii märgatavalt nende proportsionaalset osa ületav koht, et isegi näiteks Hain Rebas juhtis sellele tähelepanu.

* Just pagulased kutsusid avalikult üles boikoteerima Ülemnõukogu valimisi ja kuulutama Eesti Kongressi end kõrgeimaks võimuorganiks.

* ERSP tegevust finantseeriti massiivselt peamiselt pagulaste poolt ja sellises mahus, et isegi veel näiteks 1992. aasta parlamendivalimistel katsid pagulased 3/4 ERSP valimiskulutustest.

* Pagulaslehtedes sõnastatu ja Eestis plaanitu võrdlemine viib järeldusele, et rida Eesti poliitilist minevikku ja tulevikku käsitlevaid kontseptsioone töötati välja ja sõnastati väljaspool Eestit. Mõned kodu-Eesti prominendid, kes 1989–1990 pagulasi külastasid, on ka tunnustavalt märkinud pagulaskontaktide inspireerivat osa.

* ERSP liidrid väitsid korduvalt avalikult, et ERSP tahab tulla võimule, on valmis ka üksinda võimu võtma, ja ei varjanud, et see ongi partei eesmärk.

Rõhutan – kõik kirjeldatu oli osa legaalsest poliitilisest võitlusest ja umbes sama stsenaarium ja argumendid osutusid väga tõhusaiks ressursside poolest hoopis võimsate "wesside" käes "osside" vastu, kui "uutes liidumaades" isegi kultuurieliit kohati 95protsendiliselt asendati.¹ Euroopa kontekstis osutati ERSP juhtkonnast ikka Saksamaa "platsi puhtaks lööva" eeskuju suunas ning Savisaart ja tema meeskonda võrdles Kelam järjekindlalt Iliescu veriste kätega režiimiga.

Ilmekas on aga see, et väliseestlasest väitlusosaline Juhan Talve ei näe siin midagi "endelsõglalikku", ei vaidlusta põhimõtteliselt "võimustrateegia"-kontseptsiooni, vaid vastab stiilis, et eks ka Rahvarinne olnud võimustrateegia! Minagi ei näe põhjust siin Juhan Talvega mitte nõus olla.

"Kas eesti rahva poolt valitud Kongressi alaväärtustamine ja boikoteerimine ei olnud

1 G. J. G l a s s n e r, Attitude to the GDR and German Unification. *German Monitor*, 1994, lk 61–68.

"partei poliitiliselt motiveeritud võimustrateegia" ja iseseisvusjõudude sihilik lõhestamine?" küsib Juhan Talve (lk 56).

Erinevalt samas küsimuses sõna võtnud Rein Veidemannist arvan siiski, et Eesti demokraatiseerimis- ja iseseisvumisstrateegia kõrval hakkas Rahvarinde juhtidel 1989. aasta sügisest nii või teisiti kujunema ka võimu juurde pääsemise strateegia. Kuid üsna kindlasti polnud selles rahvuslike jõudude lõhestamise kava. Rahvarinne valmistas võimulikult suure avalikkuse toetusel "vallutama" ülemnõukogu. Poliitilise lõhestamise algatasid need, kes Rahvarindele osaks saanud toetust kartsid ja kes hakkasid nüüd kaunis süstemaatiliselt esitama Rahvarinnet Moskva, NLKP ja KGB tööriistana. Sellega sai lõhenemine vältimatuks. Oli ju täiesti selge, et Eesti Komitee juhid ei kavatse niisuguste reeturi-sildi külge saanud inimestega koostööd teha, pigem vastupidi – see oli välistatud. (Enamlaste-kelamlaste põhimõttelagel komplott 1990. aasta sügisel aga viis ERSP sisekriisini ja pani vapustatud pagulasedki kahtlema ERSP juhtide põhimõtetes.)

Rahva lõhestatuse institutsionaliseerimise esimeseks etapiks oli Ülemnõukogu valimiste boikoteerimine ERSP poolt lootuses, et nii vähemalt väheneb selle institutsiooni legitiimsus. Valearvestus jättis ERSP ja selle lähedal olevad rühmad suurest poliitikast välja. Nüüd ei jäänud üle muud, kui kindlustada endale teine foorum, teine institutsioon.

Eesti rahva lõhestamise viisid institutsionaalsele tasemele need jõud, kes Eesti Kongressi kokku kutsudes veensid rahvast ühes ja siis tegid ise teist. Meenutagem, kuidas see toimus. 1989. aasta suvel kinnitas Laar, et "on kuulutatud algusest peale, (...) et Eesti kodanike komiteest ei kujune mingeid alternatiivseid võimuorganeid, kes hakkavad kelleltki võimu või midagi muud üle võtma".¹ Komiteed pidavad vaid rahva püüdlusi sõnastama ja nähtavaks tegema. Mõni kuu hiljem võis Mart Laarilt *Loomingus* lu-

geda: "Inimene, kes seda (et Eesti Kongress olewat alternatiivne võimuorgan – R.R.) väidab, on kas erakordselt rumal või erakordselt pahatahtlik. Mõnel pool valitsev paanika Eesti Kongressi asjus tuleneb peamiselt sellest, et teatud inimesed omistavad teistele täpselt samasugust käitumismoraali, nagu neil endal on. See tähendab, nad räägivad üht ja tegelikult teevad teist."² Vahetult valimiste eel veenis Juhan Talve: "Kõigepealt on ju selge, et Eesti Kongressist ei saa kujuneda konkureeriv võimuorgan (...) Me kõik teame, et selliseid eesmärke ja vahendeid ei ole, ja seepärast on niisugune jutt täielik loba, ilmselt on seegi mõeldud inimeste hirmutamiseks"³ Vaba Euroopa Raadio raportites korraldi neid seisukohti ikka ja jälle.

Kellegi rumaluse või pahatahtlikkuse üle võib nüüd igaüks ise otsustada. Et aga kedagi järjekindlalt haneks püüti, peaks olema selge. Pool aastat hiljem kuulutas Eesti Kongress end sisuliselt kõrgeima võimu organiks ning poliitilisi parteisid registreerides, kultuurkapitali korraldades, jäägreite afäärile alustannes, isikutunnistusi jagades jne alustas Eesti Komitee ka täidesaatva võimu positsioonide hõivamist.

Õeldu taustal tahaks rõhutada, kui väga kaugel tõest on võimuvõitluse käigus loodud pilt, nagu oleks Rahvarinde ja kodanike komiteede vahekorid teravenenud eri arusaamade tõttu ideaalidest – Eesti iseseisvusest.

"Eesti Kongressi kujunemise eest" *partei poliitiliseks* kannab eelkõige vastutust Rahvarinne, kes viimasel hetkel valimistele kaasa tuli ja esimesel võimalusel Kongressist ära hüppas" (J. Talve; lk 56).

Et ka Rahvarinne vigu tegi, selles pole tagantjärele muidugi kahtlust. Kuid Rahvarinde hilinenud kaasalöömise ja kiire lahkumise seletus, kui asjale n-ö poliitika-terminites vaadata, on üsna proosaline. Selle Eesti Kongressiga, kelle suhtes vannuti et see "ei taotle võimu" (Laar), või kes justkui (Talve järgi) "ei esindanud" Eesti rahvast rahvusvahelisel areenil 1991, poleks Rahvarindel

1 M. Laar, Kodanike komiteedest. Rmt: Eesti edasivaates. 200 eestlast suvel 1989 Käärikul. Metroo kolmas raamat. Tallinn, 1990, lk 128.

2 Eesti Kongressile mõeldes. Vestlus "Loomingu" toimetuses 29. septembril. *Looming*, 1989, nr 11, lk 1530–1531.

3 J. Talve, Eesti Vabariigi õigused püsivad muutumatutena. *Looming* 1989, nr 12, lk 1683.

niisuguseid probleeme tekkinud. Kuid tegelikult oli Kongress Kelami, Laari jt juhtimisel juba omandanud parteipoliitilise ürituse kuju, kus organisatorid **pidid** enamuse saama ning saavutatud võidust anti korduvalt ja valjuhäälselt ka ajakirjanduses teada. Laar resümeeriski asja nii, et "rahvuslased" saavutasid enamuse "vasakpoolsete" üle! Vasakpoolsus muudeti juba siis "mitterahvuslase", s.o "mitte-õige" eestlase sünonüümiks.

Asjade kogu edasine käik paneb kahtlema, kui palju tegelikku pariteetset koostööd üldse taheti. Sellest hakati kõvahäälselt rääkima siis, kui selgus, et Ülemnõukogul on suurem rahva toetus. Mäletan hästi, kuidas Rahvarinde radikaliseerumine 1989–1990 (Ribbentrop-Molotovi pakti tühistamise taotlemine, Eesti järjepidevusele rajaneva iseseisvumiskaava väljatöötamine jne) ei meeldinud ERSPlle. Rõõmustamise asemel, et ka ettevaatlikumad sotsiaalsed kihid on hakanud avalikult Eesti asja ajama, algasid süüdistused "ülevõtmises", ideede varastamises jne. Rahvusradikaalide peaprobleemiks ei tõusnud mitte Eesti edu, vaid olulisel määral hirm oma võimustrateegia "raudvara" kaotsimiseku pärast. Põhimõttelise suhtumise koostöövõimalusse sõnastas 1989. aasta sügisel *Loomingus* Tunne Kelam: "Olen alati hinnanud heatahtlikkust ka vastaste suhtes, soovi näha inimestes lootusi ja arenguvõimalusi. Ent kui me hakkaksime kõiki neid IME mehi kasvatama (minu rõhutus - R.R.), siis ma kardan et meie elust selleks ei jätkuks".¹

Eesti rahva tahte sõnastamisega oleks Eesti Kongress ka ise suurepäraselt hakkama saanud, sellest Rahvarinne oma esialgses suhtumises lähtuski. Rahvarinde tugevam poliitiline esindatus muutus aga vältimatuks võimulepürgivas Eesti Kongressis, siis kui sai üha selgemaks, et Kelam ja Laar olid käitunud endisaja võimumeeste moodi – rääkinud üht ja teinud teist. Kuid ega Rahvarinnet Kongressile ei oodatudki. Selle asemel tekkis hirm "ülevõtmise ees". (Lugegem vaid Rauna ja Herkeli toimetatud nn Eesti Kongressi lehte.)

Ka Rahvarinde Eesti Kongressist ja Komitee tööst kõrvalejäämise põhjused on asjale poliitiliselt vaadates niisama proosalised. Võimuorganina tegutsemise mandaati Eesti Kongressile valijad ei olnud andnud. Et Rahvarinne oli "suurim fraktsioon", ei tähendanud midagi. Võitluse teljeks kuulutas Mart Laar Kongressi jagunemise "rahvuslasteks" ja "vasakpoolseteks", st mitterahvuslasteks. Peagi selgus, et Eesti Kongressi liidreil oli "koostööst" samasugune arusaam kui "Isamaal" 1992. aasta valimiste järel Riigikogus, mida ka deklareeriti: meil on enamus ja meie esindame eesti rahva tahet. Rahvarindele jäeti seega parimal juhul statisti, aga enamasti peksukoti roll.

Seda demonstreeriti kohe kogu eesti rahvale Kongressi esimesel istungil. Edgar Savisaarel ja mitmel teisel ei olnud illusioone, mis kongressil praktilisest koostööst saab. Juba "öövlibande"-stiilis kommentaaridele üleschitatud *Kongressi Leht* ei ennustanud midagi head. Eesti Kongressi esimene istung osutus Rahvarinde kompromissi-valmile, eelkõige eesti rahva ühishuvile orienteerunud tiivale, mille seisukohti paljuski väljendas Marju Lauristin, väga karmiks kogemuseks. Peamiselt Kongressi pagulassaadikute (Tõnu Parming, Jyri Kork, Hain Rebas jt) mõnituste saatel visati Rahvarinne sisuliselt Kongressilt välja. Kuid andkem sõna selle aktsiooni ühele eestvedajale professor Hain Rebasele: "Rahvarinde fiasko... Rängalt kukkus kongressil läbi üksainus eselnõu, nimelt "Eestimaa Rahvarinde Eestseisuse", praktiliselt Marju Lauristini ja Rein Ruutsoo poolt sõnastatud "Pöördumine kõigi Eestis elavate rahvuste poole", mille motiveeris ja esitas Marju Lauristin. Need kolmkümmend reakest materdati (minu rõhutus *R.R.*) mitme esineja poolt nii keelelisest, stiililisest, semantilisest, ajaloolisest, juriidilisest ja kes teab veel mis seisukohast – koguni mõnusa paroodiaga – pihuks ja põrmuks. Tulemus: "see pöördumine" hääletati maha, st võeti päevakorrast ära. (...) Lauristini täisäpardumisel, mis edastati ka raadios ja televisioonis, võis olla omaette poliitiline tähendus."²

1 Eesti Kongressile mõeldes, *Looming* 1989, nr 11, lk 1529.

2 H. R e b a s, Ühe väliseestlase muljeid Eesti Kongressilt ja Eesti Komitee asutamisel 11.–13. märtsil 1990. *Rahvuslik Kontakt* 1990, nr 2 (126), lk 26–27.

Muidugi, nagu Rebas isegi suurepäraselt aru sai, olid sellel aktsioonil ettekavandatud poliitilised tulemused. Võidujoovastus pimestas, sallimatus kurdistas. Rahvarindele näidati koht kätte "viiel erineval moel". Kui siia veel lisada Hain Rebase samas kirjutises antud teisedki hinnangud, nagu näiteks see, et Kaplinski esinemine Kongressil oli inspireeritud KGB poolt, siis, nagu öeldakse, kommentaarid on liigsed.

Kui Eesti Kongress oli muudetud ühe parteidegrupi võimuorganiks (selline oli ajakirjanike värvile vaatamata Eesti ajakirjanduse üldine arusaam), siis polnud muud teed, kui lahkuda, sest provokatsioonilise ja destruktiiivse tegevuse toetamine oleks tähendanud eesti rahva lõhestamist kuni kodusõjani (millega mõni Komitee liider Rahvarinnet koguni avalikult ajaleheveergudel ähvardas). Rahvarinde juhtkonna eri tiibade edaspidine erinev vahekord kodanike komiteedega ei kujunenud mitte suhtumise alusel iseseisvuse taastamise ideaalidesse, vaid selle taktika põhjal, mis suhtumises kodanike komiteede kaudu võimulepürgimisse valiti. Oli loomulik, et kodanike komiteede juhid hakkasid tõrvama neid, kes avalikult demonstreerisid, et nad on läbi näinud taktika: "aidake agiteerida võimuharava Eesti Kongressi eest, kuid selle juhtimises ei kavatse me kompromisse teha, meie teame kindlat ja jagamatut tõde, järgime ERSP joont ja Kongress on meie oma".

Savisaare vastu seejärel vallandunud Goebbelsi stiilis materdamise põhjuseks polnud mitte niivõrd tema "koostöövõimetus", vaid ta kindel kurss Rahvarinde poliitilise iseseisvuse säilitamisele ja oma poliitilise strateegia arendamisele. Eelkõige soovides vabaneda poliitilisest konkurendist, veensid ju Eesti Kongressi liidrid (sealhulgas ka Juhhan Talve) meid ühtevalu, et Rahvarinne peaks pärast Kongressi kokkutulekut oma tegevuse lõpetama. Et see vabadust lähemale ei oleks toonud, on selge, küll aga oleks väga "ideeliste", "rahvuslike" loosungite alla võimukoondamise tarvis plats puhastatud konkureerivast poliitilisest liikumisest. Eesti tuleviku seisukohalt – ajal, mil vabadus oli alles unistus, – oleks sellega kindlasti vähen-

datud nii poliitilisi manööverdamisvõimalusi kui organisatsioonilisi ressursse.

Juhan Talve täiesti õiges rõhuasetuses, et Eesti Kongress nägi endas Eesti iseseisvuse jõudude peamist esindajat, jääb täiesti arusaamatuks väide, et

"Eesti Kongress ega Komitee ei pretendeerinudki esindama Eesti Vabariiki rahvusvaheliselt sügisel 1991" (lk 56). Kui nii, siis ei saa ma üldse aru, milleks Eesti Kongress kokku kutsuti ja milles ta nägi oma funktsiooni.

Meenutagem, et Eesti Kongressi esimesel istungil võeti vastu deklaratsioon "Eesti Kongressi volitustest ja õiguspädevusest" ja "Eesti Kongressi tegevuskava Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisel". Viimases seisab: "Eesti Kongressi ainupädevusse kuuluvad Eesti Vabariigi riikliku ja rahvusvahelis-õigusliku staatuse küsimused üleminekupeerioidi vältel." Esimene aga väidab: "Eesti Kongress täidab Eesti Vabariigi volitatud rahvaesinduse ülesandeid ning taotleb oma volituste tunnustamist teiste riikide, sealhulgas NSV Liidu riigivõimuorganite poolt." Samas kinnitatakse, et "Eesti NSV Ülemnõukogu ja tema poolt moodustatud omavalitsus on okupatsioonivõimu kohalikud haldusasutused. Eesti NSV haldusasutuste pädevusse kuulub tsiviilelu normaalse funktsioneerimise ja korra tagamine Eestis üleminekupeerioidi vältel".¹

Eesti Kongressi kohustavaid otsuseid **ainasana** esindada eesti rahvast rahvusvahelisel areenil polnud ka 1991. aasta sügisel veel keegi tühistanud. Nende jõusolekut oli kinnitatud veel sellegagi, et 1991. aasta jaanuaris oli Eesti Komitee tühistanud Jeltsiniga sõlmitud Vene Föderatsiooni ja Eesti Vabariigi riikidevahelise lepingu. Kui Tunne Kelam ja ta kolleegid pool aastat hiljem ei täitnud oma pühalikult võetud kohustust Eesti Kongressi otsuste elluviimise ees, siis tulenuksid sellest ju väga rasked järeldused nende lojaalsuse kohta Eesti riigi suhtes. Kogu Eesti Komitee tegutsemise loogika seisukohalt oleksid nad pidanud avaldama kõige teravamast protesti Ülemnõukogu püüdluste vastu saavutada endale rahvusvaheline tunnustus. Sest just Ülemnõukogu rahvusvaheline tunnustamine

1 Eesti Kongressi materjalid. Rakvere, 1990, lk 10, 7.

oli see, mida Eesti Komitee kartis kui vanakurat vätku. Seda ju Talvegi väidab, targu küll sidudes selle aastatega 1988–1989 ja ENSVga.

"Mõned [Rahvarinde] prominendid käisid isegi Washingtonis ja Ottawas taotlemas mittetunnustamispoliitikast loobumist ja Eesti NSV tunnustamist" (J. Talve, lk 55). Kahetsusväärset tuulest võetud väite kinnituseks ei esitata fakte. Siiski on huvitav, miks peaksime uskuma, et Rahvarinne oli Moskva-meelsem kui suuresti parteinomenklaturist (pluss venelased) koosnev ENSV Ülemnõukogu, mis mitte ainult et ei nõudnud Molotov-Ribbentropi pakti avalikustamist koos kõigi sellest tulenevate tagajärgedega, vaid tunnistas 1989. aasta sügisel ka õigustühiseks 1940. aastal toimunud Eesti liitmise NSV Liiduga. Pärast Rahvarinde võitu Ülemnõukogu valimistel 1990. aasta märtsis hakati ellu viima juba 1989. aasta sügisel sõnastatud iseseisvumisprogrammi, milles oli oluline koht Lääne poliitikal mitte tunnustada legaalseks NSV Liidu okupatsiooni Eestis.

"Mittetunnustamise poliitikast loobumise" propageerimine oluks – sõltumata sellest, mida ta ise mõtles, – iga poliitiku enesetapp. Okupatsiooni eitamisele ei leiduks mingit seletust, kui just mitte uskuda, et Rahvarinde juhid olid Eesti iseseisvuse ja rahva veendumul vaenlased, kes polnud sidunud oma tuleviku mitte iseseisvusega, vaid Moskva võimuga.

Väita, et Savisaar, Lauristin, Valk, Veidemann, Hint, Kaevats jt ei soovinud Eestile iseseisvust, on lihtsalt solvav. Reastasin meelegraafid, sest abstraktse inimestegrupi vastu süüdistusi esitada on lihtsam. Igaühele neist inimestest kuulub aga silmapaistev koht Eesti iseseisvuse kavandamisel ja taastamisel.

1988–1989 Rahvarindel mingit olulist välispoliitilist kaalu polnud. 1990. aastal vahikoera rolli asunud Eesti Komitee selle kohta vaikib. "Savisaare okupatsioonivalitsuse" – mille välisminister oli Lennart Meri – iga välismaal saavutatud tunnustuse peale väga kõvahäälselt protestinud pagulasorgani-

satsioonid (lugege vaid Rikkeni mõnitavaid kommentaare 1990. aasta oktoobris toimunud Lennart Meri Pariisi-visitidele) pole seega mingeid paljastavaid dokumente jätnud. 1990. aasta kevadel, pärast Leedu iseseisvaks kuulutamist, veenis Leedu Vabariik kogu Baltikumi tegema kihutustööd, et Läänes mindaks anneksiooni ja vägivaldse NSV Liitu inkorporeerimise mittetunnustamise poliitikal üle nende seaduslikult, *de jure* taastatud sõltumatute riikide *de facto* tunnustamise poliitikale. Ainus Eesti Komitee poolt protestitud Savisaare valitsuse tunnustamise küsimuse tõstatus pärineb 1991. aasta kevadest, Vilniuse veresauna ja parlamendi piiramise järgest ajast. Kirja teel uuris Savisaar võimalust saada valitsusele diplomaatiline kaitse. Ja selgi korral selgitati (USA rahvaesindaja kaudu) valitsuse (NB!), mitte riigi tunnustamise võimalusi.

1991. aasta sügisel tunnustas maailma avalikkus EV Ülemnõukogu ja seadusliku valitsusena seda institutsiooni, mida Talve mõttekaaslased Eesti Komitees ei olnud kunagi teisiti nimetanud kui "okupatsioonivõimude haldusstruktuuriks". Pea kogu propaganda Eesti Kongressi juhtide võimuleitamiseks osutus tühjaks vaevaks, kuid selle toeks loodud poliitiline mütooloogia elab edasi.

"Mittetunnustamispoliitika, lääneriikide toe ja üldse pagulaste poliitilise tegevuse tähenduse mahategemine paistis olevat" (minu rõhutus – R.R.) 1988–89 Rahvarinde poliitika üks eesmärke" (Talve, lk 55). Kõvasti öeldud. Huvitav, millele siis Rahvarinne oma poliitika üldse rajas? Olin ise neil aastail tunnustaja paljudele Eesti jaoks oluliste (USA jt) riikide poliitikutega toimunud koostöövõimalistele läbirääkimistele ja kokkulepetele. Ma ei tea, millele rajab oma väite Juhan Talve, Eestit külastanud ja uurinud USA poliitikuile aga jäi Rahvarindest just vastupidine mulje. Oma raporteis USA administratsioonile rääkisid nad selle kohta kindlasti tõtt.¹

Mis puutub "mittetunnustamispoliitika mahategemisse", siis see ei sobi kuidagi ühte ei Rahvarinde dokumentidega ega tegevusega. Ühes oma "mittetunnustamisele" pühen-

1 Vt Renewal and Challenge: The Baltic States 1988–1989. US Commission on Security and Cooperation in Europe. Washington, 1990.

datud huvitavas analüüsis väidab Talve, et selle mõiste tõeliseks sisuks on Balti riikide annekteerimise õiguskehtivuse mittetunnustamine.¹ Nagu teada, saavutas just Rahvarinne (sealhulgas juhtivalt Edgar Savisaar), Molotov-Ribbentropi pakti olemasolu tunnustamise ja tühistamise Moskvast.² Sellega viidi lõpule ERSP algatatu, saavutati see, mida ERSP pidas iseseisvuse nurgakiviks, ja tehti ju Eesti jaoks väga olulisi pingutusi mittetunnustamispoliitika põhistamiseks. Või kuidas?

Rahvarinde realistlik hoiak Lääne äärmiselt Gorbatšovi-meelse praktilise poliitika suhtes pole vaidlustatav. Lääne negatiivne reaktsioon Leedu iseseisvusdeklaratsioonile pidi mõneski asjas illusioonid lõpetama. (Lugegem sinna juurde vaid USA suursaadiku Strobe Talboti mälestusi.) Ja ega 1991. aasta sügisel siiski ükski suurriikidest Eestit enne Jeltsini-poolset allkirja ei tunnustanud. Ei oska vastu vaielda ka pagulaseestlasest professori Hain Rebase hinnangule: "Eestis ei tasu meie välisesindust ja keskorganisationsioonide tõhusust üle hinnata. Ja tont teab, kas just kauge USA ja selgelt amerikaniseerunud eestlaskonna peale ehitamine ongi nii kasulik?"³ Nähtavasti peavad ka pagulased omavahel oma rolli suhtes kokku leppima.

Mis puutub Rahvarinde ja pagulaste suhtesse, siis kõigepealt ei saa siin rääkida pagulastest "üldse". Savisaare nn Peaministri Majandussõprade Klubi, kus oli arvukalt tuntud pagulasi, või Rein Taagepera presidendikandidaadiks seadmine ei sobiks nagu üldistava teesiga. Ja jällegi rõhutaksin seda, et n-ö poliitilistes terminites arutlemine annab teatavast vastasseisust hoopis teise pildi. Pagulaste keskorganid esindasid kindlaid poliitilisi jõude. Jah, kaikameeste sümpaatia mitte ainult ei kuulunud ERSPlle, vaid Rahvarinne, eriti aga Savisaare valitsus said tunda mõnede, eelkõige Mari-Ann Rikkeni (Kelam) kureeritud pagulasorganisationsiooni leppimatut vastutõotamist.

Läti ja Leedu rahvuslikult mõtlevad ja poliitiliselt vähem kitsarinnalised pagulasjuhid tegid ka oma siinsete rahvarinnetega väga tihedat koostööd, kutsusid neid USAsse külla jne. Juhan Talve enda esitatud nägemus Eestimaa Rahvarindest kui Eesti iseseisvuse põhimõttelistest vastastest (milles on kokku võetud pagulaskonna juhtorganisationsioonide avalikult deklareeritud positsioon) jätab ruumi ainult ühele järeldusele: pagulasliidrid ise ei jätnud endale muud võimalust, kui aktiivselt tegutseda Eestimaa Rahvarinde vastu – kuni selleni, et Savisaarel ähvardati USA viisa kinni panna! Samas tehti kõik, et pagulastervikuna Rahvarinde vastu häälestada. Ei pörkutud tagasi võltsingutestki nagu see, et peaminister Savisaare tervituslähitusest eestlastele kogu maailmas tsenseeriti pagulaslehtedes välja pagulastele suunatud tervituseosa!

"Mulle on teadmata, millised poliitilised jõud on planeerinud kodakondsuse ja sellega seotud omandi- ja ja sotsiaalsete õiguste kasutamist hoovana, millega sundida asustuskoloniste lahkuma" (J. Talve, lk 57). Kuidas seadusandluse abil koloniste lahkuma sundida, oli Eesti Komitee istungite üks arutlusaineid. Loodan, et protokollid on alles. Lehitsegem ka Eesti Komitee dokumente. "Oma rahvusliku identiteedi säilitamiseks vajalik enamus tuleb eestlastel saavutada vägivaldlatul teel... Nimetatud eesmärki peaksid teenima nii kehtestatavad seadusandlikud aktid (minu rõhutus – R.R.) kui ka kujundatav rahvuspoliitika, eriti aga kodakondsusseadus ja repatrieerimislepe Venemaa ja teiste riikidega."⁴ Eesti Komitee otsus "Eesti Vabariigi omandiõiguste taastamise ja omandireformi alustest": "Omandireformiga tuleb sätestada Eesti Vabariigi kodanike erioigused teiste riikide kodanike ees omandiõiguse valdkonnas. (...) Ei saa tunnustada põhimõtet (minu rõhutus – R.R.), et kinnisvara (...) omandamisel on võrdsed õigused kõigil isikul, kellel on sisikirjutus Eestis."⁵ Piirang kinnisvara oma-

1 J. T a l v e, Eesti Vabariigi õigused püsivad muutumatutena. *Looming* 1989, nr 12, lk 1682.

2 H. L i n d p e r e, MRP. Raske ülestunnistus. Tallinn, 1993.

3 *Rahvuslik Kontakt* 1990, nr 2 (126), lk 24.

4 Eesti Komitee avaldus Eesti Vabariigist kui rahvusriigist. Rmt: Eesti Komitee dokumendid 1990–1991, lk 58.

5 Eesti Komitee otsus Eesti Vabariigi omandiõiguste taastamise ja omandireformi alustest, lk 20.

misele sellises formulatsioonis on vastuolus inimõigustega ja seetõttu pole seda ka Eesti Vabariigi uues Põhiseaduses. Põhimõte on võrdsuses, ja erandid on võimalikud (nii on see ka erastamist käsitlevas seadustikus). Eesti Komitee koosolekutel toimunud mõttevahetusest järeldus üheselt niisuguste sätete mõte: tekitada mittekodanikele pehmelts öeldes "diskomfortne olukord" Eestis. Hr Põldvere sõnastas aga hiljem juba parlamenditoolist nõude: seadused tuleb teha sellised, et mittekodanikud tunneksid, et maa nende jalge all põleb.

Kuna mitte-eestlaste rohkuses on nähtud ühte peamist ohtu rahvusriigile, siis korrigeeriks Talve väite, et mitte-eestlaste "loomulik iive on eestlaste omast suurem" (lk 56). Nii see oli, kuid üheksakümnendate aastate algusest algab kindel vastupidine tendents, mille tulemusena venelaste negatiivne iive on eestlaste omast suurem. 1992. aastal oli eestlaste iive -783, muulastel -1333, 1993. aastal eestlastel -2810, muulastel -3286.¹ 1994. aastal oli muulaste negatiivne iive juba üle nelja tuhande! Aga midagi rõõmustavat ma tuleviku seisukohalt selles tendentsis ei näekski: kodueestlaste lapsed peavad hakkama ülal pidama mitte-eesti pensionäre.

"Setsessionistliku ja järjepidevusliku" paradigma vastandamine Rahvarinde ja Eesti Kongressi poliitika alusena on kongressimeelse üldisema arusaamana eksaktselt esitatud ka oponentingus (J. Talve, lk 58). Seda vastandust kordab ka Lauri Vahtre.

Niisuguse klassifikatsiooni kasutamine Eesti Kongressi ja Rahvarinde positsioonide püsivaks vastandamiseks ei aita aga kaasa Eesti lähiajaloo tegutsenud jõudude rolli mõistmisele. Ainsad, kes setsessionismi-terminoloogias Eesti poliitilise tuleviku üle arutasid, olid – mõni aeg – EKP ja – järjekindlalt – intrid. Oma otsusega 1989. aasta sügisest (12. novembril 1989) tunnistas juba vana Ülemnõukogu 1940. aasta liitumisotsused õigustühiseks. 2. veebruaril 1990 võeti Linnahallis saadikute koosolekul Eesti riikliku iseseisvuse kohta vastu deklaratsioon, mis väidab põhimõtteliselt sama mis Eesti Kongressi otsus. 1990. aasta märtsis toimus Rahvarinde eestvedamisel Eesti Vabariigi

iseseisvuse taastamise küsimuses referendum. 1990. aasta kevadel asusid sisuliselt Rahvarinde domineeritud Ülemnõukogu ja valitsus iseseisvuse taastamisele.

Mõistan, et Eestimaa Rahvarinde positsiooni erinevus kodakondsuse küsimuses (ja sellele on side riikluse jätkuvusega) on selgesti adutav. Kuid kõik väited Rahvarinde "nullvariandist" kui automaatselt optsioonist kodakondsuse jagamiseks tulnukaile lasuvad Eesti Komitee ideoloogide südametunnistusel. Ja kui loen neid jätkuvalt korratavat, siis tekib kahtlus, et mõned inimesed pole huvitatud tõest, vaid jätkavad ideoloogilist võitlust.

"...kuuekümnendad aastad aretasid sugupõlve, kelle maailmavaade ja mõtteviis takistavad veel kaua Eestit muutumast tõeliselt demokraatlikuks Euroopa riigiks" (Viivi Luik Juhan Talve tsiteerituna, lk 58).

Nn kuuekümnendate aastate põlvkonna teema sissetoomisel on selge loogika: otsida Rahvarinde "reeturluse" juuri. Mõistan, et niikaua, kuni uurimused puuduvad, tuleb neid aastaid velmates paratamatult läbi ajada kirjanike tsitaatidega. Minu arhiivis on selliseid, kuuekümnendaid aastaid Viivi Luige impressiooni tasemel iseloomustavaid visioone ligi sadakond. Ühel osalisel – Viivi Luigel – on loomulikult õigus oma nägemuseks, see rikastab kogupilti. Kuid minu küsimus kõlab: miks on tema mõttekäik muutunud mõnedele püsitsitaadiks ja miks keegi, kes ise pole osa saanud nende aegade rõõmudest ja muredest Eestis, on nii veendunud, et just see mõttearendus on esindav, ja püüab mulle seda peale suruda kui üldkehtivat tõde?

60. aastate põlvkonna manamise taga on väga selge poliitiline huvi. Teataval osal sise-pagulastest poliitikuteist ei olnud 80. aastate lõpu võimuvõitluses edu saavutamiseks muud valikut, kui keskenduda kuuekümnendate aastate haritlaste- ja intellektuaalide põlvkonna "paljastamisele". Nood jäid vallandunud võimuvõitluses lihtsalt jalgu. Loogika on üsna lihtne: must-valge, juba ülal esitatud äratagemise-skeem – pagulased (sise- ja välis-) *contra* kommunistid – oleks muidu olnud rikutud. Oh kui hea oleks olnud

¹ A. R u u s m a n n, Kauane mure, mis meist saab? *Eesti Sõnumid* 21. 09. 1994.

tulla metsast või mere tagant ja panna vanad stalinistid seina äärde! Kuid Eestis oli veel Eesti-aegsete inimeste poolt (kahtlemata kol-laboratsiooni tulemusena nõukogude võimuga) antud elu uuele põlvkonnale, kellel oli õnnetus sündida varel ajal ja varel maal (st mitte paguluses ja mitte pärast 1968. aastat) ja kellel oli olnud ka jultumust mitte minna *in corpore* metsa.

"Rahvarinne ei saanud aga vahetult vastanduda EKPl, sest ta poliitiline eesmärk oli võimu demokratiseerimine, mitte selle haaramine. J. Talve teeb sama vea, mis paljud Lääne politoloogid, käsitledes Rahvarinnet võimuambitsioonika erakonnana ja seejärel vastandades talle teisi poliitilisi jõude erakondlikul alusel" (Rein Veidemann, lk 185).

Mina küll ei näe Rahvarinde võimutaoluste mõõnimes midagi taunitavat või ajaloolise tööga vastuolus olevat. Veidemanni väide oleks täpsem, kui see arvestaks Rahvarinde strateegia muutumist koos võimaluste arenguga. 1988. aastal oli perestroika toetamine ja demokratiseerimise-loosung väga tõhus madjakas perestroikavastase Karl Vaino vastu ka hiljem sellest mitte midagi mäletavate "tõeliste rahvuslaste" käes. Kuid ka avalikku võimuvõitluse astumine oli kommunistliku partei haarde nõrgenemise faasis loomulik. Just selle võitluse mahavaikimisest ammutab Juhan Talvele lähedane poliitiline liin argumendi, et Rahvarinne polnudki muud kui EKP käealune perestroika toetuseks. Ja sedasama võitlust ei suuda EKP liberaalne tiib siiani Rahvarindele andestada (Savisaare-Alliku laialt tähelepanu äratanud vastuolu üks allikas on just siin). 1988. aastal alustanud Rahvarinne oli alles organiseeruv rahvapartei, tekkiv kodanikuühiskond riigipartei võimumonopoli murdmiseks. 1990. aastal aga oli see minu arvates juba võimupartei ja 1991. aastal suuresti Savisaare partei.

Olen nähtavasti lugenud enamikku sellest, mis Läänes Eesti kohta ilmunud, ja pean ütleva, et Lääne politoloogia üldjuhul, kaasa arvatud RFE analüütikud, ei tee "seda viga, mis Juhan Talve". Lääne politoloogide ja sotsioloogide jaoks on keskne sündmuste dünaamika, "võimaluste struktuuride" (*opportunity structures*) tekkimine, "demokraatliku avalikkuse" (*public sphere*) arenemine,

nende ärakasutamine raskesti ennustatavalt muutavas või üldse vastu kõiki prognoose lagunevas kommunistlikus maailmas.

Oma eri strateegiatega vabadusliikumise lülitunud poliitiliste jõudude lahterdamisel tõmmatakse Eestit käsitledes põhiline oluline eraldusjoon Moskva ja Eesti, eestlaste ja venelaste, EKP nomenklatuuri ja iseseisvuslaste vahele. Baltikumi ja Eesti vabanemises, rahvusriikluse taastamises nähakse paljude iseseisvumise heaks toimunud jõukeskuste ühispingutuste tulemust. Erilist tähelepanu leiab Balti rahvaste paindlikkus, poliitiline tarkus, samm-sammu-järel-taktika jne (IME projekt, suveräänsuse periood) (vt nt Kristijan Gerner, Kalervo Hovi, Boris Meissneri, Graham Smithi, David Salomoni, John Hydeni, Anatol Lieveni, Walter Clemens Jr-i, Rein Taagepera, Toivo U. Rauna jt töid). Väga tähelepanuväärse raamatu on toona valitud taktikast mänguteooria valgusel kirjutanud juba mainitud Hedlund ja Gerner. Igatahes Kesk-Euroopa antikommunistliku revolutsiooni, selle dünaamika ja liikumapanevate jõudude kohta üldiselt kirjutatu taustal näib teataval osal Eesti poliitikute ja publitsistidest olevat väga omalaadne ja originaalne positsioon.

Erinevused tulenevad muidugi suuresti ka eri kirjutajate professionaalsusest. Kuid põhiseletus peitub ikkagi poliitilises huvis, just selles *võimustrateegias*, mille avalikustamine tundub ebamugavana. Võimustrateegia-terminoloogias kõnelemine on olnud ebamugav nii Kongressi kui ka Rahvarinde mõnede juhtidele, kuna kõneldi ju kogu rahva nimel. Võimustrateegiast aga johtus, et puhtparteilistel kaalutlustel lülitati *vaenlase kujusse* ka neid, kes võitlesid Eesti iseseisvumise eest teisel teel.

Lõpuks püüaksin omalt poolt seletust anda ühele Juhan Talve esitatud väga olemuslikule küsimusele.

"Ma pole kunagi aru saanud, mis selles õigusliku järjepidevuse doktriinis on olnud paljudele vastumeelt – välja arvatud muidugi iseseisvuse vastased" (lk 55).

Lühidalt öeldes, ega Eesti iseseisvuse taastamise vastu pole Rahvarindest keegi kunagi olnud. *Taastamine* on olnud iseseisvumise raudvara. Kuid et *doktriini* järgimine pole olnud võimalik, oli Rahvarindele selge

juba 1988. aastal ja selge ka Talvele. Eesti Vabariiki ei taastatud ju 1940. aastal kehtinud Eesti Vabariigi Põhiseaduse alusel, nagu määras Kongress! Ka Kongressi eri otsusega seatud Tartu rahu järgsete piiride nõudmisest on nüüdseks loobutud. Samas terroriseeriti Eesti Komitee poolt järjekindlalt Rahvarinde valitsust, kes seadis sisse kontrolli praegusel kontrolljoonel. Nn järjepidevusest, mida ka Kongressi enda poolt ainult "vajaduse järgi" rakendati, sai võimuvõitluses propagandistlik relv Rahvarinde vastu, kes juba tollal realismi positsioonidelt rääkis ja proovis teha seda, mille "Isamaa" hiljem vaikselt teoks tegi.

Võimul olnud Rahvarinde jaoks oli ebaumugavaim see, et "järjepidevuse" nimel pandi jalga kõigile vähegi olulistele saavutustele, olgu siis majanduspiiri sisseseadmine, referendum korraldamine või lipu Pika Hermanni torni heiskamine.

Samal ajal omistas "Eesti Kongressi tegevuskava Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisel" järjepidevusele iseenesliku või taevaliku toimejõu, sisaldamata mingit tegelikku kava peale 1938. aasta Põhiseaduse mugandustega rakendamistehnika. Selle ootamise või vallandamise tulemusi tegelikkuses polnud nagu 45 aastat küll eriti näha olnud. *Järjepidevus* vastandati järjekindlalt praktikustele reformisuunalistele tegevusliinidele.

Säravalt sõnastas selle vastanduse Tunne Kelam Eesti Vabariigi aastapäeval 1989. veebruaris: "Suutnuksid Eestile suurema iseseisvuse taotlejad tõsta oma pilgud Kremli tornide horisondist kõrgemale, et parandada vahekorda Kõige Oleva Issandaga, oleksid nad ehk avastanud hoopis avaramad võimalused kitsikusest pääsemiseks. Julgen väita, et kui meie reformaatorid oleksid ühe sajandikugi Moskva ametkondade uste kulutamiseks läinud energiast suunanud siiraste palvetena taevaste ja maa Looja poole, võinuksid reaalsed positiivsed nihked Maarjamaal olla kümme korda suuremad. Mineviku valusad kogemused õpetavad, et Eesti rahva hea käekäik ei ole mõeldav ilma Jumala õnnistusest. Seda hakkavad kobamisi ja viimases hädas aduma isegi eelseisvast

katastroofist kokkunenud kutselised poliitikud."¹

Tähelepanuväärne on, et millegipärast ei viirastu Tunne Kelamile Eesti tulevikuna mitte iseseisvus, vaid "katastroof". Lubagem küsida, millele tuli Eesti Kongressi juhtide järgijatel siis toetuda, mida oodata? Musta ja valge, taevase ja maise, rahvarindelase ja pagulase vastandamise "revolutsiooniline" skeem (kui kasutada Talve sõna) võttis Eesti Komitee võimustrateegia põhilise elemendina siin lausa spirituaalse kuju.

Jagan mitmete uurijate arvamust, et ilma aastatel 1989–1990 Baltikumil saadikute poolt Moskvas saavutatuta poleks 1991. aasta sügisel Moskvas olnud pinnast jah-sõna tulemiseks. Selleks oli vaja tollal veel mõjuka Vene demokraatia survet Jeltsinile, kes teatavasi pole demokraat. Veelgi enam – üsna üldtunnustatud on arusaam, et ka Impeeriumi lagunemine poleks ilma Baltikumil saadikute osaluseta sel viisil ja nii kiiresti teoks saanud.

Kahe iseenesest paralleelse iseseisvumist kavandava tegutsemisviisi vastandamine seletub sellega, et Eesti Komitees said juhtpositsiooni inimesed, kes tahtsid muuta selle institutsiooni oma võimustrateegia tööriistaks. Oli selge, et iga Moskvas saavutatud edu tugevdab Rahvarinde positsioone, sest ka Lääs, nagu hiljem, sügisel 1991, järjekordselt ilmes, peab partneriteks ainult neid, kellega räägib Moskva. Järjepidevuse doktriini dogmaatilisel käsitlusel rajanev võitlus igasuguse edu vastu Moskvas sai Eesti Kongressi võimustrateegia osaks. Siit kõik need Komarovkad, lepingute tühistamised, salalepingute insinuerimised jne. Kas see nüüd just Eesti iseseisvumisele kaasa aitas, selles küll kahtlen.

Kinnitan veel kord, et vaadeldes Eesti Kongressi teatava "võimustrateegiana" ei süüdistata ma sellega kedagi. Võimu poole pürgimine Eesti iseseisvuse huvides on legitiimne tegevus. Eesti Kongress oli peaaegu et geniaalne leiutus ja eesti rahva vaimujõu tohutu saavutus. Olen alati imetlenud inimesi, kes tahavad endale poliitiku karmi saatust. Eesti Kongressi kokkuvariseminegi ei ole mulle müstiline. See sai vältimatuks siis, kui erakonna või koguni grupi poliitilised huvid

¹ ERSP Toimetised 1989, nr 3, lk 16.

seati kõrgemale rahvuse huvidest ja püüti iga hinna kasutada Eesti Kongressi autoriteeti selleks, et praktilisi samme iseseisvuse suunas liikumisel ja selle ettevalmistamisel diskrediteerida, "Savisaare okupatsioonivalitsusele ära teha". Võitlus Savisaare vastu muutus lõpuks tähtsamaks kui EKP blokeerimine, viimasega mindi lausa koostööle. (Põhimõt-

telageduse tipp oli ka nn "enamlaste-kelamlaste" lepe ajal, kui Allik kuulus EKP büroosse.) Mitte eesti rahva "müstiline hingeelu" (nagu väidab Talve), vaid praktiline meel, hea poliitiline vaist, viis rahva eemale võimujanuste juhtide vähekonstruktiivsest poliitikast. 1991. aasta "augustikompromiss" oli kaine mõistuse võit ajaloo palge ees.

VEAPARANDUS

Paul-Eerik Rummo artiklisse "Veel kord rahvusriigist" (Vikerkaar 1995, nr 5/6) on sattunud paar eksitavat trükiviga. Lk 179 vasakpoolse veeru esimese lõigu lõpus on sõnad "**erandlikust** kirest", kuid mõistagi

räägib Paul-Eerik Rummo "**erakondlikust** kirest". Parempoolse veeru alt 3. reas on lugeda "indiviidide puhtsubjektiivse **tuju**", p.o "indiviidide puhtsubjektiivse **taju**". Vabandame!

VIKERKAARE

varasemaid numbreid
saate osta Vikerkaare
toimetusest

Voorimehe tänav 9.

Vanematest

"Vikerkaare"

aastakäikudest on
saadaval:

1987 1-6, 9-12

1988 1-5, 9-11

1989 1-12

1990 1-12

1991 1-12

1992 2-12

1993 1-9, 11, 12

1994 1-4, 8 -12

Vikerkaar

Toimetuse:

Märt Väljataga 60 13 18.

Marika Mikli 60 12 86,

Kajar Pruul 60 12 86 (Tartus teisip reedeni k 14-16
tel 431 373).

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetuse käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja teh-
nilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress: Pikk 2, EE0001, Tallinn;
toimetuse asukoht: Voorimehe 9. Fax 442-484.
Väljaandja kirjastus "Perioodika", Pärnu mnt 8,
EE0001, Tallinn. Trükkida antud: 07.08.95. Of-
settrükk. Arvestuspognaid 9,85. "Printall". Pär-
nu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 8. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

